

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO KATEDRA

Roma MARTINKUTĖ

**EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ IR LAISVIŲ APSAUGOS
KONVENCIJOS REIKŠMĖ LIETUVOS BAUDŽIAMAJAI POLITIKAI**

Magistro darbas

Darbo vadovas : prof. dr. H.Malevski

Šiauliai, 2010

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO KATEDRA

Roma MARTINKUTĖ

**EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ IR LAISVIŲ APSAUGOS
KONVENCIJOS REIKŠMĖ LIETUVOS BAUDŽIAMAJAI POLITIKAI**

Magistro darbas
Socialiniai mokslai, vadyba ir verslo administravimas (03S1)
Šaka: viešasis administravimas

Teigiu, kad magistro studijų baigiamasis darbas, kurį teikiu vadybos studijų programos magistro kvalifikaciniam laipsniui įgyti yra originalus autorinis darbas:

Magistro darbo autorius Roma Martinkutė
(vardas, pavardė, parašas)

Vadovas prof.dr. H. Malevski
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

Recenzentas

(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

ANOTACIJA

Roma Martinkutė

Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos reikšmė Lietuvos baudžiamajai politikai.

Magistro darbas

Darbe analizuojama Europos Žmogaus teisių ir laisvių konvencijos reikšmė Lietuvos Respublikos baudžiamajai politikai bei pateikiama bendroji žmogaus teisių ir laisvių analizė, taip pat šių laisvių atspindys Lietuvos Respublikos baudžiamosios proceso teisės normose. Daug dėmesio skiriama žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimui vertinant baudžiamosios teisės normų aspektu. Be to, nagrinėjami tokie klausimai, kaip šių svarbių teisių ir laisvių įgyvendinimas baudžiamojoje politikoje. Taip pat darbe pateikiama Europos žmogaus teismo jurisprudencijos analizė, nagrinėjant pavienes bylas, kurios buvo iškeltos prieš Lietuvą būtent dėl pažeistų žmogaus teisių ir laisvių baudžiamojoje teisėje.

ABSTRACT

Roma Martinkutė

Importance of European Convention on Human Rights and Freedoms for Lithuania's criminal policy.

Master's work

The paper analyzes the importance of European Convention on Human Rights and Freedoms for the Republic of Lithuania's criminal policies and the analysis of the general human rights and freedoms is presented, as well as the reflection of the freedoms in the criminal procedure legislation of the Republic of Lithuania. Much attention is paid to the realization of the human rights and freedoms assessing under the criminal law context. In addition, matters such as the realization of these important rights and freedoms in the criminal politics. Also the jurisprudence analysis of the European Court of Human is represented, analyzing the individual cases that have been brought against Lithuania exactly due to the violation of human rights and freedoms in the criminal law.

TURINYS

ĮVADAS.....	5
1. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ IR PAGRINDINIŲ LAISVIŲ APSAUGOS KONVENCIJOS ESMINIAI BRUOŽAI IR JOS ĮTAKA LIETUVOS TEISĖS REFORMAI.....	10
1.1. Pagrindiniai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos bruožai ..	10
1.1.1. Konvencijos esmė, tikslai ir uždaviniai	11
1.1.2. Konvencija ir žmogaus teisių bei laisvių sistema.....	14
1.2. Konvencijos įtaka Lietuvos teisės sistemos reformai	23
1.2.1. Konvencijos taikymo ypatumai Lietuvos baudžiamojoje teisėje	25
1.2.2. Konvencijos idėjos ir nuostatos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje	30
2. BAUDŽIAMOJI POLITIKA IR JOS VIETA REGULIUOJANT IR APSAUGANT ŽMOGŲ IR JO APLINKĄ	39
2.1. Baudžiamosios politikos samprata, turinys ir principai	44
2.1.1. Baudžiamosios politikos samprata ir turinys	46
2.1.2. Baudžiamosios politikos principai	50
2.2. Baudžiamosios politikos formavimas ir įgyvendinimas.....	54
2.2.1. Politiniai ir teisiniai baudžiamosios politikos formavimo aspektai.....	55
2.2.2. Teisėsaugos institucijų sistema ir jos vieta baudžiamosios politikos įgyvendinime	57
3. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJA IR JOS ĮTAKA TOBULINANT LIETUVOS BAUDŽIAMĄJĄ POLITIKĄ	61
3.1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų taikymas Lietuvoje bei Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje	61
3.2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų įgyvendinimo problemos - iššūkis Lietuvos baudžiamajai politikai	71
3.3. Įkalintų asmenų teisės – Lietuvos baudžiamosios politikos problema.....	74
IŠVADOS.....	80
LITERATŪROS SĄRAŠAS	84

IVADAS

Temos aktualumas. Lietuvos Respublika ratifikavo 1950 metų Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvenciją 1995 metais balandžio 27 dieną. Lietuvos Respublika prisiėmė tarptautinius žmogaus teisių apsaugos reikalavimus ir įsipareigojo paklusti Konvencijos institucijų kontrolei. Politine prasme Konvencijos pasirašymas vertinamas kaip vienas iš esminių demokratijos laimėjimų. Daugelį metų buvusi Sovietų okupuota valstybė, kurioje žmogaus teisės nebuvo laikomos esmine vertybe, įsipareigojo gerbti žmogaus teises ir sava valia atsidavė tarptautinei kontrolei.

Ratifikavimas sukuria valstybei pareigą ne tik suderinti nacionalinę teisę su Konvencijos nuostatomis, tačiau svarbiausia įgalina valstybes užtikrinti joje vardinamas teises visiems jos jurisdikcijoje esantiems asmenims. Konvencijos įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje remiasi trimis kriterijais: *ratione personae*, *materiae* ir *loci*. *Ratione personae* reiškia, kad Konvencija taikoma ne tik Lietuvos Respublikos piliečiams, bet ir visiems asmenims, kurie Konvencijos teisių pažeidimų metu patenka į Lietuvos Respublikos jurisdikciją. Lietuvoje užsieniečiams taikomas nacionalinis režimas pagal kurį užsieniečiai turi tokias pat teises kaip ir Lietuvos Respublikos piliečiai, jeigu ko kito nenumato LR Konstitucija. Vadinasi, “visi Lietuvos jurisdikcijoje bei teritorijoje esantys asmenys taip pat Lietuvoje esantys užsieniečiai, kuriais laikomi ir pilietybės neturintys asmenys, galės pateikti peticijas, jei šių asmenų nuomone, Lietuva pažeidė Konvencijoje ginamas teises.” *Ratione materiae* kriterijus reiškia, kad asmenys, pateikdami Europos žmogaus teisių teismui dėl jų teisių pažeidimų, gali vadovautis tik Konvencijoje įtvirtintomis teisėmis. Šie asmenys negali vadovautis kitose tarptautinėse sutartyse, kurių dalyvė yra Lietuva, numatytomis teisėmis. Paduodant peticijas dėl Konvencijoje numatytų teisių pažeidimų, taip pat turi būti atsižvelgta į valstybės padarytas išlygas dėl atitinkamų Konvencijos nuostatų. *Ratione loci* kriterijus numato, kad Lietuva bus atsakinga už Konvencijos pažeidimus visoje savo teritorijoje, “kurioje ji, kaip suvereni valstybė vykdo savo valstybinę valdžią.”

Įvairiose valstybėse Konvencija turi skirtingą teisinį statusą. Vienose valstybėse ji prilygsta Konstitucijai, kitose traktuojama kaip turinti aukštesnį statusą už įstatymus, tačiau žemesnį už Konstituciją, o dar kitos valstybės Konvencijos nuostatomis suteikia įstatymo galią. Kalbant apie Lietuvos Respublikos veikiančią Konvencijos teisinį statusą, turime pabrėžti, kad Lietuvos Respublikoje pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį Konvencija laikoma Lietuvos teisinės sistemos sudėtine dalimi: “tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo LR Seimas yra sudedamoji LR teisinės sistemos dalis”, o pagal 1999 metais priimto

LR tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 2 dalį turi viršenybę jai prieštaraujančių įstatymų atžvilgiu. Tai įrodo, kad įstatymas suteikia Konvencijai, kaip ratifikuotai tarptautinei sutarčiai, aukštesnę galią jos kolizijos su nacionaliniais įstatymais atveju. Tuo valstybė parodo pagarbą Konvencijos nuostatomis, pabrėždama jų stiprią teisinę galią bei norą modernizuoti savo teisinę sistemą, darant ją efektyvesne bei rezultatyviau įgyvendinama.

Problemiškas buvo ir Konvencijos taikymo Lietuvoje vidaus mechanizmas. Prieš ratifikuojant sutartį buvo nustatyta, kad kai kurie Konvencijos straipsniai gali prieštarauti Konstitucijos nuostatomis. Tokiu atveju Lietuvos Respublika, ratifikavusi Konvenciją ir jos protokolus, negalėjo įvykdyti tarptautinių įsipareigojimų, nes LR Konstitucijos 7 straipsnis skelbia, kad “negalioja joks įstatymas ar aktas, priešingas Konstitucijai”. Dėl šios priežasties Respublikos Prezidentas kreipėsi su paklausimu į Konstitucinį Teismą su prašymu nustatyti: ”ar Konvencijos 4 straipsnis neprieštarauja LR Konstitucijos 48 straipsniui; ar Konvencijos 5 straipsnis neprieštarauja LR Konstitucijos 20 straipsniui; ar Konvencijos 9 straipsnis neprieštarauja Konstitucijos 26 straipsniui ir ar Konvencijos 14 straipsnis neprieštarauja LR Konstitucijos 29 straipsniui?”. Paklausime nurodoma, kad “Konvencija draudžia tik vadinamąją “negatyvią” diskriminaciją, o Konstitucija – ir “negatyvią” ir “pozityvią” diskriminaciją”. Taip pat atkreipiamas dėmesys, kad Konvencijoje numatyta daugiau diskriminavimo pagrindų. LR Konstitucinis Teismas 1995 metais sausio 24 dieną pateikė išvadą, kad atitinkamos Konvencijos nuostatos neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, o tai, mano nuomone, kelias į progresą, teisinės sistemos atnaujinimo link. Tačiau vis dėlto Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo skirtingą Konvencijos taikymą civilinėje ir baudžiamojoje teisėje. Konstitucinis Teismas pripažino tiesioginio Konvencijos taikymo galimybę civilinėje teisėje, tačiau atmetė tą galimybę baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Tačiau manau, kad dabar ši problema išspręsta, kadangi pats Konstitucinis Teismas savo nutarime reglamentavo “kad tarptautinės sutartys yra Lietuvos Respublikos sudedamoji dalis, turi įstatymo galią ir taikoma kaip Lietuvos Respublikos įstatymai”. 1995 metais LR Konstitucinis Teismas atmetė galimybę tiesiogiai taikyti Konvencijos nuostatas baudžiamojoje teisėje, kadangi nacionaliniai baudžiamojo kodekso įstatymai prieštarauja Konvencijai, nes jų pagrindu skiriamos kardomosios priemonės – suėmimo pagrindai nebuvo konkrečiai apibrėžti, todėl Seimas privalėjo svarstyti baudžiamojo proceso kodekso pakeitimų ir papildymų projektą, o tai buvo teigiamas žingsnis derinant baudžiamojo proceso kodekso straipsnius su principinėmis Konvencijos nuostatomis. Tačiau dabar Konvencijos nuostatos tiesiogiai taikomos tiek civilinėje, tiek baudžiamojoje teisėje pagal 1999 metų tarptautinių sutarčių įstatymą.¹

¹ Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencija Lietuvos teisės sistemoje: Europos žmogaus teisių teismo ir Lietuvos teismų santykis. Teise, 2007. t. 62. p. 12.

Kitas svarbus elementas taikant Konvenciją Lietuvos Respublikos teisėje yra tas, kad pažeidus Konvencijos reikalavimus, nukentėję asmenys gali kreiptis į Žmogaus Teisių Teismą. Pagal Konvencijos 34 straipsnį “kiekvienas fizinis asmuo, nevyriausybinė organizacija ar asmenų grupė, teigiantys, kad jie yra vienas iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių padaryto Konvencijoje ir jos protokoluose įtvirtintų teisių pažeidimų auka, Teismui gali pateikti individualią peticiją. Aukštos Susitariančios Šalys įsipareigoja niekaip netrukdyti veiksmingai pasinaudoti šia teise. “Tai reiškia, kad byla gali būti perduota Europos žmogaus teisių teismui, kuris gali įpareigoti valstybę patenkinti nukentėjusių asmenų reikalavimus net tada, kai veiksmai prieš šiuos asmenis pagal valstybės vidaus įstatymus buvo visiškai teisėti. Peticijoje turi būti skundžiami ne nukentėjusiojo asmens teisės pažeidimai byloje, o jo teisės remiantis Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencija. Teisių pažeidimai turi būti apskųsti dar vidaus instancijose. Pagal Konvencijos 35 straipsnį: “teismas gali priimti bylą nagrinėti tik po to, kaip pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus buvo panaudotos visos valstybės vidaus teisinės gynybos priemonės, ir ne vėliau kaip per 6 mėnesius nuo tos dienos, kai buvo priimtas galutinis sprendimas pačioje valstybėje”. Peticiją privalo surašyti ne pats asmuo, o jam atstovaujantis teisininkas – profesionalas. Atsižvelgiant į Konvencijos įgyvendinimą kaip vientisą aktą privalu atskleisti šio įgyvendinimo trūkumus. Pirmiausia nevienodas dėmesys įvairioms Konvencijos nuostatoms, o kitas trūkumas yra “būtinybė teisėkūros procese surasti tą išganingą ribą, kuri neleistų suabsoliutinti vienu teisių taip, kad nebebūtų garantuojamas kitos. Europos teisės tradicija pripažįsta, kad Konvencija yra tiesiogiai taikomas aktas. Lietuvoje aiškiai išryškėjo tendencija, kad Lietuvos teismai yra pajėgūs tinkamai ir veiksmingai taikyti tiesiogiai Konvenciją tiek baudžiamosiose, tiek civilinėse bylose, o tai aiškiai iliustruoja situaciją, kad Europos žmogaus teisių konvencija tapo veiksmingu teisiniu įrankiu ginant žmogaus teises nacionaliniu lygmeniu, o būtent tai ir yra vienas iš šios tarptautinės sutarties tikslų.² Tačiau dažnai viena Konvencijos norma, nustatanti vienokią ar kitokią teisę, kartu numato ir galimybę apriboti jos taikymą tam, kad nebūtų pažeistos kito asmens teisės ir demokratijos visuomenės saugumo principai”.

Problemos ištirtumas: Analizuojant Europos Žmogaus Teisių teismo jurisprudenciją ir nagrinėjant jau šį teismą pasiekusias bylas, pateikiama daug analizių ir mokslinių publikacijų, kurias apžvelgsime šiame darbe. Darbe analizuojami probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvos teisėje aspektai, Lietuvos baudžiamosios politikos samprata, jos aspektai bei formuojantys veiksniai. Taip pat darbe

² Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencija Lietuvos teisės sistemoje: Europos žmogaus teisių teismo ir Lietuvos teismų santykis. Teise, 2007. t. 62. p. 14.

pateikiama Strasbūro teismo išnagrinėtų bylų juridinės analizės bei šių bylų reikšmė Lietuvos baudžiamajai teisei bei baudžiamajai politikai plačiąja prasme.

Europos žmogaus teisių ir laisvių konvencija, jos įgyvendinimo mechanizmo tobulinimo perspektyvos Lietuvos Respublikos teisėje bei baudžiamosios politikos klausimai yra sulaukę nemažai, ypač viešosios teisės ir žmogaus teisių teisės dėmesio. Šia tema pakankamai dažnai yra rašę D. Jočienė, G. Švedas, A. Pumputis, prof. dr. S. Katuoka, V. Vadapalas ir kt., o taip pat ir užsienio autoriai: M. Akehurst, P. Malanczuk, J. Bluvšteinas, R. Geiger, J. A. Frowein, J. Galtungas ir kt.

Tyrimo objektas: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijos atspindys ir nuostatų įgyvendinimas Lietuvos Respublikos baudžiamosios teisės normose, galiojusiose iki 2000 m. ir įsigaliojus naujam baudžiamiesiems įstatymams, taip pat Konvencijos įtaka Lietuvos baudžiamojoje politikoje.

Tyrimo tikslas: analizuojant Europos žmogaus teisių ir laisvių konvenciją ir Lietuvos Respublikos įstatymus, įvertinti pokyčius baudžiamojoje politikoje, nustatyti problemas ir prieštaravimus, numatyti galimas tendencijas, strateginius tikslus ir taktinius uždavinius baudžiamojoje politikoje.

Siekiant įgyvendinti iškeltą tikslą, suformuluoti šie **uždaviniai**:

- ✓ Išnagrinėti Konvencijos pagrindinius bruožus, aptariant tikslus, uždavinius bei apibūdinant žmogaus teisių bei laisvių sistemą;
- ✓ Išanalizuoti Konvencijos idėjas bei nuostatas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir Konstitucinio teismo jurisprudencijoje;
- ✓ Apibrėžti Konvencijos normų įtaką Lietuvos baudžiamajai politikai;
- ✓ Pateikti baudžiamosios politikos sampratą, turinį, principus bei nustatyti baudžiamosios politikos vietą, apsaugant žmogų ir jo aplinką;
- ✓ Iširti analizės būdu Europos Žmogaus teisių teismo išnagrinėtas bylas prieš Lietuvą;
- ✓ Plačiau panagrinėti baudžiamosios politikos problemą - įkalintų asmenų teises.

Hipotezė: Nors Europos Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencija teigiamai įtakojo Lietuvos baudžiamąją politiką ir baudžiamųjų įstatymų tobulinimą užtikrinant žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, bet jos įgyvendinimas nėra tobulas, apie ką liudija Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos žmogaus teisių teisme.

Atliekant pasirinktos temos analizę, taikyti šie **tyrimo metodai**:

- ✓ *Mokslinės literatūros analizė* taikyta įgyvendinant darbe iškeltus uždavinius.
- ✓ *Dokumentų analizė* taikyta analizuojant Lietuvos Respublikos teisės aktų, Konvencijos ir Europos Žmogaus teisių teismo išnagrinėtų bylų reikšmę Lietuvos nacionalinėje baudžiamojoje teisėje ir įtaką Lietuvos baudžiamajai politikai.

- ✓ *Aprašomasis tyrimo metodas* panaudotas praktiškai visame darbe pateikiant bylą, kurių atžvilgiu Teismas priėmė sprendimus, kai kuriuos faktus, be kurių neįmanoma išsamiai analizuoti darbe analizuojamos Konvencijos įtakos baudžiamajai politikai.
- ✓ *Lyginamasis metodas* buvo sistemiškai naudojamas kartu su kitais pagrindiniais metodais, lyginant įvairias doktrinoje pateikiamas nuomones, vertinant Europos žmogaus teisių teismo praktiką ir tokiu būdu darant atitinkamas išvadas, o nacionalinės teisės bei Konvencijos kategorijų lyginimas padėjo išryškinti nacionalinėje teisėje kylančias Europos Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencijos reglamentavimo ir taikymo problemas baudžiamojoje politikoje.

1. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ IR PAGRINDINIŲ LAISVIŲ APSAUGOS KONVENCIJOS ESMINIAI BRUOŽAI IR JOS ĮTAKA LIETUVOS TEISĖS REFORMAI

1.1. Pagrindiniai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos bruožai

1215 metais Anglijos Magna carta bei 1628 metų Teisių peticija įtvirtino pirmuosius laimėjimus žmogaus teisių apsaugos srityje. 1679 metais paskelbtas *Habeas corpus* aktas bei 1689 metų Teisių bilis anglosaksų teisės sistemoje įtvirtino žmogaus apsaugą nuo neteisėto įkalinimo bei kitų prigimtinių teisių pažeidimų kalinimo metu, tačiau didžiausią atgarsį žmogaus teisių gynimo idėja sulaukė 1776 metų JAV nepriklausomybės deklaracijoje, kuri skelbė: “mes laikome akivaizdžiomis šias tiesas: visi žmonės sukurti lygūs ir visi jie kūrėjo apdovanoti neatimamomis teisėmis, prie kurių priklauso gyvybė, laisvė ir laimės siekimas”³.

1789 metų Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos idėjos apskriejo visą Europą ir skelbė: “kiekvienos valstybės tikslas yra užtikrinti prigimtines ir neatimamas teises. Tokios yra laisvė, nuosavybė, saugumas ir priešinimasis engimui.”⁴

Žmogaus teisės – esminė šiuolaikinės civilizacijos vertybė.⁵ Gyvename demokratinės valstybės modelyje, kai žmogaus teisių ir laisvių apsaugos balsas girdimas visoje planetoje, tačiau dar visai neseniai tiek Rytų Europa, tiek buvusios Sovietų Sąjungos respublikas gaubė prievartos, suvaržymo ir brutalumo dvasia, kai žmonių teises bei laisves varžė stipri vado galia. Naujausių laikų humanistinės teorijos paprastai remiasi tuo, kad žmogus nuo gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas, pamatines ir neatimamas teises bei laisves. Žmogaus teisės bei laisvės atsiranda ne valstybės valia, o žmogus jas įgyja gimdamas. Žmogaus teisės suvokiamos kaip laisvė veikti savo valia, vadovautis laisvu apsisprendimu, taip pat “iš pareigos pasirūpinti savimi, neagresyviu artimo atžvilgiu, būdu”, jei tokios pareigos asmuo atsisako, tai jis pasmerkia save ekonominiam skurdui ir asmenybės degradacijai. Dar daugiau - jis tampa agresyvus artimo atžvilgiu ir netinkamas socialinei santarvei. Šiuolaikinė visuomenė neįsivaizduojama be teisės laisvai veikti. Kad šią pareigą individas galėtų rezultatyviai įgyvendinti, jam būtinos ir atitinkamos teisės: teisė į laisvę, asmens neliečiamybė, nuosavybę, mokslą, “kurios įsiprasmina ne kaip savaiminės vertybės, o kaip tos pareigos atlikimo priemonės.” Visos žmogaus teisės bei laisvės yra įtvirtintos pasaulio valstybių

³ Makauskas B. Istorijos vadovas. Šviesa. 2007

⁴ Ten pat

⁵ Žmogaus teisės (tarptautinių dokumentų rinkinys), Vilnius, 1991, p. 5.

Konstitucijose, Žmogaus teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencijoje bei kituose įvairiuose dokumentuose, kuriose šios teisės sugrįžo kaip viso pasaulio patirtis.⁶

Iki šiol pats efektyviausias tarptautinis žmogaus teisių apsaugos mechanizmas buvo nustatytas 1950 m. lapkričio 4 d. Europos Tarybos priimtoje tarptautinėje sutartyje – Europos Žmogaus teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencijoje. Pagrindinis šio mechanizmo elementas – Europos Žmogaus Teisių Teismas, kurio viena iš svarbiausių funkcijų – nagrinėti individualius skundus prieš valstybę ir savo sprendimuose aiškinti Konvencijos nuostatas.

1.1.1. Konvencijos esmė, tikslai ir uždaviniai

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos atsiradimas turi savo istoriją. Šios unikalios tarptautinės sutarties rengėjai P. H. Teitgenas, R. Shumanas, D. MaxWelas Fyte'as ir kiti neslėpė, kad šios sutarties turiniui didelę reikšmę turėjo 1798 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, 1948 m. gruodžio 10 d. JTO priimta Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija ir daugelis kitų tuo metu kuriamų tarptautinių dokumentų žmogaus teisių klausimais.⁷

Kokia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikšmė?

Visų pirma, šios Konvencijos dėka buvo sukurta bendra europinė erdvė žmogaus teisių apsaugos sferoje. Konvencija pirmą kartą tarptautiniu santykiu istorijoje įtvirtino regioninį žmogaus teisių apsaugos mechanizmą. Europos Tarybos Ministrų komitetas, Europos Žmogaus teisių komisija, Europos Žmogaus Teisių Teismas – tai sudėtinės šio mechanizmo dalys. Būtent šios institucijos sugebėjo europinę žmogaus teisių apsaugos sistemą padaryti pačia veiksmingiausia iš visų kada nors egzistavusių regioninių žmogaus teisių apsaugos sistemų.

Europos šalių žmonėms ypač reikšminga Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Visuotinai pripažįstamas šios konvencijos unikalumas, jai padedant sukurtos regioninės žmogaus teisių apsaugos sistemos veiksmingumas. Lietuvai tapus Europos Tarybos nare, pasirašius ir ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei kai kuriuos jos protokolus, ir mūsų šalies gyventojai gali naudotis šiuo tarptautiniu žmogaus teisių gynbos mechanizmu.⁸

Taigi, kaip minėta, siekiant užtikrinti taiką pasaulyje Jungtinių Tautų Organizacijai į pagalbą stoji 1949m. gegužės 5 d. dešimties Vakarų Europos valstybių įkurta pirmoji tarpvyriausybė organizacija – Europos Taryba. Šios regioninės organizacijos statuto 1 straipsnis skelbia, kad “Europos tarybos tikslas- pasiekti didesnę jos narių vienybę, kad būtų apginti ir

⁶ Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 5.

⁷ Katuoka S. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija Lietuvos teisinėje sistemoje. Teisinės valstybės link // Jurisprudencija, 15 (7) tomas. P. 54.

⁸ Ten pat. P. 55.

įgyvendinti idealai ir principai, kurie yra jų bendras paveldas, skatinantis jų ekonominę ir socialinę pažangą.” Kaip šio tikslo siekimo būdus ET akcentuoja žmogaus teisių apsaugą, demokratijos bei tarpusavio bendradarbiavimo stiprinimą, įstatymo viršenybės užtikrinimą. Ši organizacija jau yra išleidusi apie 170 tarptautinių konvencijų įvairiose veiklos srityse, tačiau bene garsiausia ET veikla susijusi su žmogaus teisėmis. Keturi svarbiausi ET dokumentai yra: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Europos Socialinė chartija, Sistemine tautinių mažumų apsaugos konvencija ir Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą.⁸ O iš šių ET dokumentų garsiausias ir svarbiausias neabejotinai yra 1950m. lapkričio 4 d. Romoje sudaryta ir 1953m. rugsėjo 3 d. įsigaliojusi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija⁹. Jos tikslas apibūdintas preambulėje, pabrėžiant, jog: “Europos šalių vyriausybės <...> turėdamos politinių tradicijų, idealų, laisvių ir teisės normų bendrą palikimą, yra pasiryžusios žengti pirmą žingsnį siekdamas kolektyviai įgyvendinti tam tikras Visuotinėje deklaracijoje paskelbtas teises...” O štai remiantis pirmuoju Konvencijos straipsniu, valstybės dalyvės įsipareigoja garantuoti kiekvieno asmens, esančio jų jurisdikcijoje, tam tikras politines ir pilietines teises bei laisves, apibrėžtas pirmame Konvencijos skyriuje. Svarbios teisės bei laisvės taip pat įtvirtinamos ir vėliau išleistuose papildomuose Konvencijos protokoluose. Šio dokumento 13 straipsnis suteikia asmeniui teisę naudotis visais turimais valstybės vidaus teisės ištekliais savosioms teisėms apginti. Tačiau šie straipsniai nereiškia griežto įpareigojimo tiesiogiai taikyti Konvencijos normas kiekvienos valstybės vidaus teisėje. Europos žmogaus teisių teismas nustatė, jog Konvencija neįpareigoja valstybių ją įtraukti į savo vidaus teisę. Tačiau pastebėta, jog dualistinis tarptautinių sutarčių ir nacionalinės teisės santykio metodas sukelia daug problemų, todėl visos Konvenciją ratifikavusios valstybės, išskyrus Airiją, įtvirtino ją kaip sudėtinę savo teisės sistemos dalį.⁹

Konvencija užima išskirtinę vietą žmogaus teisės įtvirtinančių dokumentų hierarchijoje, nes: pirma, tai pirmoji tarptautinė sutartis, kurioje kodifikuotos žmogaus teisės iš abstrakčių principų, skelbiamų, pavyzdžiui, Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, virto konkrečiais teisiniais įsipareigojimais, kurių vykdymo kontrolė pavesta specialioms tarptautinėms institucijoms; antra, Konvencijos pagalba sukurta pirma tarptautinių peticijų prieš žmogaus teisių pažeidimus sistema bei pirmasis žmogaus teisių apsaugos teismas; trečia, tai tobuliausia regioninė žmogaus teisių apsaugos sistema, šiuo metu apimanti beveik visą Europos kontinentą, gyvuojanti jau beveik 5 dešimtmečius ir suformavusi plačią žmogaus teisių jurisprudenciją¹⁰. Suverenių valstybių sprendimą, pagal kurį jos leidžia aukštesniam nei nacionalinis teismui peržiūrėti savo

⁸ Europos Taryba . Žmogaus teisės, kuriomis naudojames kasdien // ET Informacijos ir Dokumentacijos centras . Vilnius , 1998 P. 9.

⁹ V.Ž., 2000, Nr. 96-3016

⁹ Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Vilnius, 1998. P. 246.

¹⁰ Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Vilnius, 1998. P. 247.

teismų sprendimus bei paklūsta jo nuosprendžiui, galinčiam numatyti valstybės įstatymų pakeitimą ir kompensacijos mokėjimą, galima pavadinti istoriniu įvykiu, neturinčiu precedento tarptautinėje teisėje. Šis susitarimas praktiškai įgyvendina teoriją apie fundamentalią žmogaus teisių prigimtį, iškeldamas žmogaus teises aukščiau valstybės bei jos institucijų bei liudija apie aukštą demokratijos lygį. Dar paminėtina, jog Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnis nustatė, jog Konvencijos garantuojamos žmogaus teisės yra ES teisės bendrųjų principų sudedamąja dalimi, o Konvencija laikoma ES teisės elementu.

Konvenciją sudaro 3 skyriai ir 11 papildomų protokolų. Pirmasis skyrius turi 17 straipsnių, kuriuose įtvirtinama: teisė gyventi, kankinimo uždraudimas, vergijos ir priverčiamojo darbo uždraudimas, teisė į laisvę ir saugumą, teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, asmens baudžiamumas tik už veiksmus ar neveikimą, kurie jų įvykdymo metu buvo laikomi nusikaltimais, teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, minties, sąžinės ir religijos laisvė, saviraiškos laisvė, susirinkimų ir asociacijos laisvė, teisė į santuoką, teisė į veiksminga teisinės gynybos priemonę, diskriminacijos uždraudimas, galimas nukrypimas nuo įsipareigojimų nepaprastosios padėties atveju, užsieniečių politinės veiklos suvaržymai, piktnaudžiavimo teisėmis uždraudimas ir teisių apribojimų ribos.¹⁰

Daug svarbių žmogaus teisių įtvirtina ir papildomi protokolai, pavyzdžiui, 1952 m. priimto pirmojo protokolo pirmas straipsnis skelbia teisę į nuosavybę, antrasis - į mokslą, trečiasis - į laisvus rinkimus. 1963 m. priimto 4-ojo protokolo 1, 2 ir 3 straipsniai skelbia atitinkamai: laisvės atėmimo draudimą sutartinių prievolių nevykdymo atveju, kilnojimosi teise bei laisvė pasirinkti gyvenamąją vietą ir draudimas išsiųsti savo piliečius iš šalies bei teisė sugrįžti į savo šalį. Itin svarbus žmogaus teisių požiūriu yra 1983 m. išleistas šeštasis protokolas, kuris numato draudimą skirti ir vykdyti mirties bausmę, išskyrus nepaprastąją padėtį, karą. Patvirtinama, jog, remiantis Konvencijos principais bei pagrindiniais tikslais, mirties bausmė tiesiogiai pažeidžia žmogaus teisės į gyvybę principą, todėl ji turi būti panaikinama. 1984 m. dienos šviesą išvydęs septintasis protokolas dar labiau išplėtė Konvencijoje įtvirtinamų politinių - pilietinių teisių bei laisvių sąrašą. Minimos šios nuostatos: dėl užsieniečių, oficialiu sprendimu išsiunčiamų iš šalies, teisės į tam tikras procedūrinės garantijas (teisė pateikti argumentus prieš išsiunčiant, teisė reikalauti sprendimo dėl išsiuntimo peržiūrėjimo), nuteistųjų teisė reikalauti sprendimo peržiūrėjimo aukštesnės instancijos teisme, teisė į kompensaciją teismo klaidos atveju, draudimas nuteisti antrą kartą už tą patį nusikaltimą, sutuoktinių teisių ir pareigų lygybė.¹¹

¹⁰ Goda G. Europos žmogaus teisių konvencija ir Lietuvos Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos. Vilnius, 1995. p. 29.

¹¹ Ten pat.

1998 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo 11 Protokolas. Jis įvykdė esminę Konvencijoje įtvirtinamų teisių apsaugos mechanizmo reformą - vietoje anksčiau veikusių trijų institucijų - Europos žmogaus teisių komisijos, Ministrų komiteto ir Europos žmogaus teisių teismo - susikūrė naujas nuolat veikiantis su privaloma jurisdikcija Europos žmogaus teisių teismas. Atitinkamai pakeista buvusi Teismo struktūra ir apskritai žmogaus teisių ginties procesas.

Šio protokolo priėmimą sąlygojo ankstesnis Konvencijos mechanizmo neefektyvumas, didėjantis neišspręstų bylų skaičius, ilgėjantis procesas jis tęsdavosi vidutiniškai 5-6 metus).¹¹ 11-asis protokolas ne tik reformavo 1950m. sukurtą mechanizmą, bet sykiu pakeitė ir Konvencijos bei protokolų tekstą. Jis tapo glaustesnis, tikslesnis. Panaikintas 9 - asis protokolas, pakoreguoti kiti.

Po reformos, pagal Konvencijos 20 straipsnį, teisėjų Teisme "yra tiek, kiek yra Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių." 27 straipsnis nustato, kad Teismo posėdžiai rengiami komitetuose, kolegijose ir Didžiojoje kolegijoje. Komitetą sudaro 3 teisėjai, kolegiją - 7, o Didžiąją kolegiją- 17. Sprendimą dėl bylos priimtinumą, išskyrus tarvalstybines bylas (šių priimtinumą sprendžia kolegijos) teikia komitetai, tačiau prieš pateikdamas peticiją Teismui pareiškėjas turįs išsemti visas jam prieinamas teisinės gynybos priemones savo valstybės viduje. Pagal Konvencijos 34 straipsnį Teismas, nusprendęs dėl peticijos priimtinumą, gali nagrinėti fizinių asmenų, nevyriausybinų organizacijų ar asmenų grupių peticijas. Taip pat, remiantis 33 straipsniu, galimas ir tarpvyriausybinių (Konvenciją pasirašiusių valstybių) bylų nagrinėjimas. Kolegijos ir Didžioji kolegija yra atitinkamai aukštesnės nei komitetas instancijos priimančios sprendimus konkrečiose bylose. Šių instancijų įgaliojimai ir kompetencija nustatyti Konvencijos 27, 29, 30, 31 ir kituose straipsniuose.¹²

1998 m. lapkričio 1 d. įsigaliojęs Konvencijos 11 protokolas reformavo kontrolės mechanizmą, sukurdamas nuolat veikiantį Žmogaus Teisių Teismą su valstybės privaloma jurisdikcija.

1.1.2. Konvencija ir žmogaus teisių bei laisvių sistema

Analizuojant žmogaus teises, jų prigimtį, būtina įvertinti poreikių, technologinės aplinkos, ekonomikos ir politinių santykių sistemą. Individo poreikiai yra realiausias kriterijus, formuojantis žmogaus teisėms. Poreikis visada determinuojamas kultūros, gamtos bei socialinės aplinkos. Daugelis individo poreikių egzistuoja kaip kultūros poreikis ir gali būti įgyvendinami tik

¹¹ Jočienė, D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Eugrimas. 2001. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. P.23

¹² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Europos Taryba // V.Ž. 2000, Nr. 96-3016

gyvenant visuomenėje. Todėl labai svarbu, kad visuomenė būtų pajėgi skatinti žmogaus poreikių įgyvendinimą. Visuomenėje galima išskirti kelių lygių poreikius. Poreikių lygis formuoja atitinkamo lygio žmogaus teises. Individo teisių turinys skatina technologinę raidą, o pastaroji lemia ekonominio išsivystymo lygį. Žmogus gali įgyti tiek teisių, kiek jis prisiima pareigų. Teisių ir pareigų vienovė skatina technologinę raidą, o kartu ekonominių bei politinių santykių dinamiką. Teisiniuose dokumentuose ir teisinėje literatūroje dažnai linkstama nagrinėti teises ir pareigas kaip tarpusavyje organiškai nesusijusias.¹²

Kaip teigia prof. A. Vaišvila, tik demokratijai būdinga teisių (laisvių) ir pareigų (atsakomybės) dialektika, kuri leidžia išvengti tiek teisių, tiek pareigų absoliutinimo, supriešinimo. Be to, jo nuomone, subjektinių teisių ir pareigų vienovė reikšminga tuo, kad ji atskleidžia demokratinę teisės prigimtį, t. y. teigia vienodą visų žmonių prigimtinių vertingumą, jų teisinę lygybę, draudžia bet kokią diskriminaciją, įpareigoja derinti priešingus interesus ir siekti jų kompromiso suteikiant tų interesų priešpriešai minėtos subjektinių teisių ir pareigų vienovės pavidalą ir prasmę.¹³

Teisių ir pareigų vienovės šalininkas yra tik žmogus – kūrėjas, žinantis, kad be pareigos dirbti ir dalyvauti lygiaverčiuose mainuose jis negali įgyti jokios civilizuotos subjektinės teisės, kuri būtų laisva nuo viešpatavimo ir pavergimo. Teisių ir pareigų vienovė socialiniu požiūriu reikšminga tuo, kad ji yra sąmoningas ir viešas atsisakymas bet kokios agresijos pradedant kasdieniais buitinais, darbiniais, prekybiniais ir baigiant politiniais tarptautiniais santykiais. Ši vienovė turi ir teisinio auklėjimo prasmės, nes nuosekliai skatina individo atsakomybę, verčia jį naudojantis teisėmis nuolat galvoti apie artimo teises ir apie padarinius savo teisėms pažeidus artimo teisę.¹⁴

Kalbant apie Europos žmogaus teisių konvenciją bei jos įgyvendinimo mechanizmą, būtina gerai suvokti pačią žmogaus teisių prigimtį, jų formavimąsi bei sistemą.

Labai dažnai žmogaus teises mes suvokiame kaip tobulą sistemą, nepakankamai kreipdami dėmesio į šių teisių įgyvendinimo lygį, jas vertiname tik pagal įstatymus bei kitų norminių aktų formuluotes. Tuo tarpu dažniausiai visiškai neįvertiname individo poreikių, visuomenės technologinės aplinkos ir kt. Tai labai svarbios aplinkybės, turinčios įtakos žmogaus teisių sistemai bei jų realizavimo lygiui. Individo poreikiai yra realiausias kriterijus kuriant žmogaus teisių sistemą. Apibrėžiant poreikį, galima: pirma, paaiškinti žmogaus siekį gyventi visuomenėje.

¹² Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija 15 (7), Vilnius, 2000, p. 60.

¹³ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis. Vilnius, Justitia, 2004. P. 120.

¹⁴ Ten pat. P. 122.

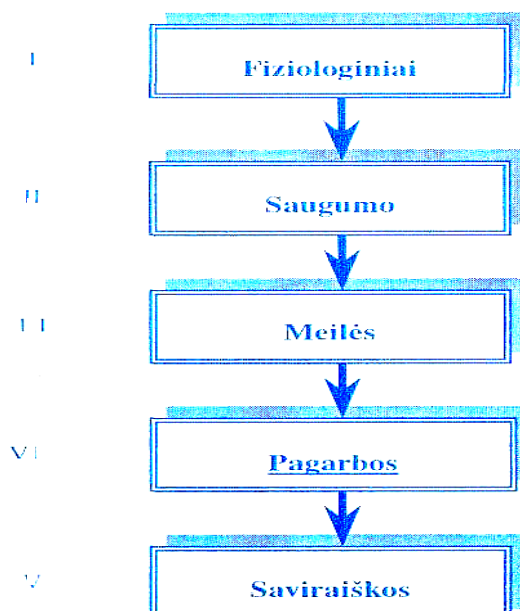
Žmogaus poreikiai gali būti analizuojami įvairių mokslo šakų - medicinos, biologijos, psichologijos, antropologijos, ekonomikos, politikos ir kt. Visų poreikių sistema turi būti apibrėžta empiriškai. Poreikis nėra tas pat kas noras, pageidavimas, reikalavimas. Mūsų noras ne visada gali būti nulemtas poreikių, nes mes dažnai galime norėti to, ko mums nereikia. Poreikis apibrėžiamas troškimų, kuriuos suponuoja socialinės prielaidos, visuma. Neretai poreikis išreiškiamas siekiais, kurie parodo konkrečius individo patenkinimo būdus.¹⁵

Poreikis visada yra determinuotas kultūros, gamtos bei socialinės aplinkos. Daugelis individo poreikių egzistuoja kaip kultūros poreikis. Pagrindinis žmogaus poreikis kyla iš jo ir visuomenės noro tobulėti. Sąvokos „poreikis“, „teisės“ yra teorinės konstrukcijos ir jų egzistavimą bei raidą lemia socialinė struktūra. Jeigu mes pripažįstame, jog žmogiškasis poreikis egzistuoja, tai jis turėtų būti empirinių tyrinėjimų objektas. Būtina nuolat analizuoti, ar pagrįstai noras sutapatinamas su poreikiu. Daugumą poreikių žmogus gali įgyvendinti tik gyvendamas visuomenėje. Todėl labai svarbu, kad visuomenė būtų pajėgi skatinti žmogaus poreikių įgyvendinimą. Kiekvienoje demokratinėje visuomenėje reiškiasi tarsi apibendrintas individo poreikio lygis, siekiant užtikrinti pusiausvyrą tarp individo ir visuomenės interesų. Jeigu pagrindiniai poreikiai netenkinami, prasideda dezintegracija (tiek individuali, tiek kolektyvinė).¹⁶

1 lentelė

Žmogaus poreikių sistema

Žmogaus poreikių sistema

Šaltinis: Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 11.

¹⁵ Pumputis A. Poreikių ir žmogaus teisių sistemos klausimu // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija 15 (7), Vilnius, 2000, p. 61.

¹⁶ Ten pat. P. 63.

Socialinė dezintegracija yra nepakankamo žmogaus poreikio tenkinimo tam tikroje istorinėje situacijoje indikatorius. Socialinė dezintegracija paprastai išryškina dvi šio reiškinių puses: „freezing“ (atšalimas - aktyvumo trūkumas) ir „boiling“ (virimas - per didelis aktyvumas, maištas, sukilimas ir kt.).¹⁷

Pagrindiniai žmogaus poreikiai yra tarpusavyje gana glaudžiai susieti, ir gana sudėtinga juos suskaldyti į grupes. Vieni poreikiai gali virsti kitais, pvz., psichologiniai poreikiai (ypač, jeigu jie nėra patenkinti) gali virsti fiziniais, ir atvirkščiai. Labai svarbu apibrėžti bendrąją poreikių hierarchiją, nes vieniems asmenims pagrindiniai yra materialiniai poreikiai, kiti šiuos poreikius lengvai keičia į dvasinius.

Poreikių skalė rodo, jog vieni iš jų yra daug svarbesni už kitus. Poreikių sistema gali būti gana skirtinga - priklauso nuo istorinės raidos etapo ar net nuo geografinių sąlygų.

Bet kokių reiškinių tipologija priklauso nuo siekio pabrėžti vienus ar kitus klasifikuojamųjų reiškinių požymius.

Nuo šio siekio priklauso ir klasifikavimo kriterijaus parinkimas.

A. Maslovas (1 lentelė) žmogaus poreikius pagal jų svarbą skirsto į penkis lygius: 1) fiziologiniai, 2) saugumo, 3) meilės, 4) pagarbos, 5) saviraiškos. Patenkinus vienus poreikius, formuojasi kiti.¹⁸

J. Galtungas poreikius skaido į materialinius ir nematerialinius (dvasinius). M. Bunge'as siūlo skaidyti poreikius į fizinius ir intelektualinius. Įvertinus esamą žmogaus poreikių klasifikaciją, galima būtų išskirti tokias poreikių grupes: I-ojo lygio pagrindiniai poreikiai (saugumo, gerovės poreikiai); II-ojo lygio pagrindiniai poreikiai (laisvės, lygybės, minties, sąžinės, religijos ir kt.).

Pirmojo lygio pagrindiniai poreikiai - daugiau prigimtiniai poreikiai, susiję su individo egzistencijos išsaugojimu. Jo pagrindu formuojasi antrojo, trečiojo, ketvirtojo ir kt. lygio pagrindiniai poreikiai. Poreikių lygių sistema priklauso nuo visuomenės ekonominės - socialinės aplinkos, nuo technologijų lygio.

Atsižvelgiant į šias aplinkybes, kiekvienas kitas žmogaus pagrindinių poreikių lygis tarsi išskaido, detalizuoja prieš tai buvusįjį. Poreikių tenkinimo lygis apibrėžia individo socialinę prigimtį.

Poreikių sistema - pats tinkamiausias būdas pagrįsti pagrindinių žmogaus teisių prigimtį. Šis požiūris, pirma, leidžia paaiškinti žmogaus vietą gyventi visuomenėje, nes daugelį

¹⁷ Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 13.

¹⁸ Maslow A. Motyvacija ir asmenybė. Vilnius, 2006. P. 41.

savo poreikių jis gali patenkinti tik gyvendamas visuomenėje; antra, identifikuoja tuos poreikius, kurie visiems visuomenės nariams yra bendri.¹⁹

Žmogaus teisių sistema formuojasi veikiami universaliosios Žmogaus teisių deklaracijos. Pagal K. Marksą, žmogus yra visiškai priklausomas nuo socialinės aplinkos. Individo teisinis statusas buvo aiškinamas remiantis atskiromis teisėmis, ypač pabrėžiant teisę į darbą.

Gali būti išskiriami pirmojo, antrojo, trečiojo ir t.t. lygio pagrindiniai poreikiai. Šiuo pagrindu pagrindines žmogaus teises galima suskaidyti į pirmojo, antrojo ir t.t. lygio pagrindines žmogaus teise galima suskaidyti į pirmojo, antrojo ir t. t. lygio pagrindines teises (žr. 2 lentelė).

Pirmojo lygio žmogaus teisės daugiausia yra prigimtinės žmogaus teisės. Šių teisių sistema leidžia individui egzistuoti pačiu minimaliausiu lygiu (žr. 2 lentelė).²⁰

2 lentelė

Pirmojo lygio pagrindinės žmogaus teisės

PIRMOJO LYGIO PAGRINDINĖS ŽMOGAUS TEISĖS
Teisė į gyvybę
Teisė į asmens saugumą
Teisė į darbą
Teisė į socialinį saugumą
Teisė į sveikatos apsaugą ir socialinį draudimą
Teisė į poilsį ir laisvalaikį
Vaikų teisių apsauga
Teisė į mokslą
Teisė į nuosavybę

Šaltinis: Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 15.

Besivystant visuomenei, formuojasi aukštesnio lygio poreikiai ir jų pagrindu atsiranda antrojo lygio žmogaus teisės (minties, sąžinės, spaudos, susirinkimų, sąjungos ir t. t.)⁸.

¹⁹ Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 12.

²⁰ Ten pat.

Antrojo lygio pagrindinės žmogaus teisės

ANTROJO LYGIO PAGRINDINĖS ŽMOGAUS TEISĖS
Teisė į laisvę
Teisė laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą
Teisė į minties, sąžinės, religijos, spaudos ir kt. laisvę
Susirinkimų, sąjungų, asociacijų laisvė
Teisė į lygybę
Teisė į santuoką
Teisė į pilietybę
Teisė dalyvauti valdant savo šalį

Šaltinis: Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 15.

Konvencijos straipsniai, reglamentuojantys žmogaus teises bei laisves:

- ◆ antras straipsnis įtvirtina žmogaus teisę į gyvybę;
- ◆ trečias straipsnis reglamentuoja kankinimų, nežmoniško ar orumą žeminančio elgesio ir baudimo draudimą;
- ◆ ketvirtas straipsnis skelbia vergijos ir nelaisvės draudimą, taip pat privalomo ar priverstinio darbo draudimą;
- ◆ kiti straipsniai įtvirtina tokias teises kaip teisė į laisvę ir asmens neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą, minties, sąžinės ir religijos laisvę, teisę į privataus, šeimos gyvenimo apsaugą, teisę į taikius susirinkimus bei asociacijų laisvę bei daugelis kitų teisių bei laisvių.

Konvencija neformuluoja teisinio įpareigojimo valstybėms pasirašiusioms Konvenciją, perkelti Konvencijos nuostatas į nacionalinę teisę arba jas tiesiogiai taikyti šalies teismuose. Valstybė turi teisę pasirinkti būdus ar priemones įgyvendinant Konvencijos teises, tačiau neabejotinai šios priemonės negali prieštarauti Konvencijos nuostatomis. Konvencijos ratifikavimas sukuria valstybei pareigą ne tik suderinti nacionalinę teisę su Konvencijos nuostatomis, tačiau svarbiausia įgalina valstybes užtikrinti joje vardijamas teises visiems jos jurisdikcijoje esantiems asmenims.²¹

Konvencijos tikslai geriausiai pasiekiami ten, kur ji įtraukta į vidaus teisę ir tiesiogiai taikoma valstybės viduje. Įvairiose valstybėse Konvencija turi skirtingą teisinį statusą.

²¹ Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2, p. 26.

Vienose valstybėse ji prilygsta Konstitucijai, kitose traktuojama kaip turinti aukštesnę statusą už įstatymus, tačiau žemesnę už Konstituciją, o dar kitos valstybės Konvencijos nuostatomis suteikia įstatymo galią. Kalbant apie Lietuvos Respublikos veikiančią Konvencijos teisinį statusą, turime pabrėžti, kad Lietuvos Respublikoje pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį Konvencija laikoma Lietuvos teisinės sistemos sudėtine dalimi: “tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo LR Seimas yra sudedamoji LR teisinės sistemos dalis”, o pagal 1999 metais priimto LR tarptautinių sutarčių įstatymo 11 straipsnio 2 dalį turi viršenybę jei prieštaraujančių įstatymų atžvilgiu. Tai įrodo, kad įstatymas suteikia Konvencijai, kaip ratifikuotai tarptautinei sutarčiai, aukštesnę galią jos kolizijos su nacionaliniais įstatymais atveju. Tuo valstybė parodo pagarbą Konvencijos nuostatomis, tuo pabrėždama jų stiprią teisinę galią bei norą modernizuoti savo teisinę sistemą, darant ją efektyvesne bei rezultatyviau įgyvendinama, tuo parodydama didelį norą atsikratyti ilgai veikusio sovietinio jungo.²²

Problemiškas buvo ir yra Konvencijos taikymo Lietuvoje vidaus mechanizmas. Tai yra pagrindinė darbo problema. Prieš ratifikuojant sutartį buvo nustatyta, kad kai kurie Konvencijos straipsniai gali prieštarauti Konstitucijos nuostatomis. Tokiu atveju Lietuvos Respublika, ratifikavusi Konvenciją ir jos protokolus, negalėtų įvykdyti tarptautinių įsipareigojimų, nes LR Konstitucijos 7 straipsnis skelbia, kad “negalioja joks įstatymas ar aktas, priešingas Konstitucijai”. Dėl šios priežasties Respublikos Prezidentas kreipėsi su paklausimu į Konstitucinį Teismą, išspręsti šią problemą. Buvo prašoma nustatyti: ”ar Konvencijos 4 straipsnis neprieštarauja LR Konstitucijos 48 straipsniui, ar Konvencijos 5 straipsnis neprieštarauja LR Konstitucijos 20 straipsniui, ar Konvencijos 9 straipsnis neprieštarauja Konstitucijos 26 straipsniui ir ar Konvencijos 14 straipsnis neprieštarauja LR Konstitucijos 29 straipsniui?” Pastarojo paklausime nurodoma, kad “Konvencija draudžia tik vadinamąją “negatyvią” diskriminaciją, o Konstitucija – ir “negatyvią” ir “pozityvią” diskriminaciją”. Taip pat atkreipiamas dėmesys, kad Konvencijoje numatyta daugiau diskriminavimo pagrindų. Kaip tokiu atveju elgtis, kai išryškėja dviejų normų kolizija? Tokį atvejį nagrinėjo Konstitucinis Teismas. LR Konstitucinis Teismas 1995 metais sausio 24 dieną pateikė išvadą, kad atitinkamos Konvencijos nuostatos neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, o tai, mano nuomone, kelias į progresą, teisinės sistemos atnaujinimo link. Tačiau vis dėlto Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo skirtingą Konvencijos taikymą civilinėje ir baudžiamojoje teisėje. Konstitucinis Teismas pripažino tiesioginio Konvencijos taikymo galimybę civilinėje teisėje, tačiau atmetė tą galimybę baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Tačiau manau, kad dabar ši problema išspręsta, kadangi pats Konstitucinis Teismas savo nutarime

²² Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Vilnius, 2001. P. 36.

reglamentavo “kad tarptautinės sutartys yra Lietuvos Respublikos sudedamoji dalis, turi įstatymo galią ir taikoma kaip Lietuvos Respublikos įstatymai”. 1995 metais LR Konstitucinis Teismas atmetė galimybę tiesiogiai taikyti Konvencijos nuostatas baudžiamojoje teisėje, kadangi nacionaliniai baudžiamojo kodekso įstatymai prieštarauja Konvencijai, nes jų pagrindu skiriamos kardomosios priemonės – suėmimo pagrindai nėra konkrečiai apibrėžti, todėl Seimas privalėjo svarstyti baudžiamojo proceso kodekso pakeitimų ir papildymų projektą, o tai buvo teigiamas žingsnis derinant baudžiamojo proceso kodekso straipsnius su principinėmis Konvencijos nuostatomis. Tačiau dabar Konvencijos nuostatos tiesiogiai taikomos tiek civilinėje, tiek baudžiamojoje teisėse pagal 1999 metų Tarptautinių sutarčių įstatymą.²³

Pabrėžtina, jog Konvencijoje yra įtvirtintas atitinkamas žmogaus teisių katalogas. Reikia pažymėti, kad Konvencijoje įtvirtintos gyvybiškai svarbios žmogaus teisės ir laisvės: teisė į gyvybę, kankinimų, žiauraus elgesio ir žeminančio žmogaus orumą baudimo uždraudimas, vergijos ir priverstinio ar privalomojo darbo uždraudimas, daugybė teisių ir laisvių, garantuojančių asmens laisvę, teisės į šeimyninio ir privataus gyvenimo apsaugą, teisės ir laisvės, suteikiančios garantijas teismo veikloje. Galima konstatuoti, kad Konvencijoje neįtvirtintos vadinamosios socialinės teisės. Laikui bėgant Konvencijoje įtvirtintų teisių ir laisvių sąrašas buvo praplėstas į Konvenciją papildomai įtraukus vienuolika protokolų. Jau 1952 m. kovo 20 d. priimtame Konvencijos pirmajame protokole buvo įtvirtintos išties svarbios teisės: asmens teisė į nuosavybę, teisė į mokslą bei rinkimų teisė. Galima konstatuoti, jog suformulavus ir įtraukus į Konvencijos žmogaus teisių katalogą minėtas teises, sumažėjo asmenų, kritikujančių Konvencijos teisių turinį.

Teisinėje literatūroje Konvencijoje įtvirtintos teisės ir laisvės klasifikuojamos labai įvairiai. Galima pastebėti, kad čia pasireiškia subjektyvus Konvencijoje įtvirtintas teises bei laisves klasifikuojančių mokslininkų požiūris. Pateiksime keletą Konvencijos žmogaus teisių ir laisvių klasifikavimo pavyzdžių. Vokiečių mokslininkas prof. Geigeris Konvencijos įtvirtintas teises ir laisves skirsto į tokias grupes:

1. Gyvybiškai svarbios teisės (teisė į gyvybę, vergijos ir priverčiamojo darbo draudimas, kankinimų, žiauraus elgesio ir žeminančio žmogaus orumą baudimo uždraudimas).
2. Teisės į laisvę (minties, sąžinės, religijos laisvė, teisė reikšti įsitikinimus ir t. t.).
3. Teisės į šeimos gyvenimo apsaugą bei teisė sukurti šeimą.
4. Teisės į bešališko teismo standartus.²⁴

²³ Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2, p. 26.

²⁴ Geiger R. Grundgesetz und Volkerrecht. – München, 1994. p. 403.

Kitas garsus vokiečių mokslininkas, ilgą laiką dirbęs su Europos žmogaus teisių komisijoje, prof. J. A. Frowein, Konvencijoje įtvirtintas ginamas teises skirsto taip:

1. Elementarios žmogaus teisės.
2. Teisės į laisvę.
3. Teisės, užtikrinančias teismines garantijas.
4. Teisė į privataus ir šeimyninio gyvenimo apsaugą.
5. Pagrindinės laisvės (minties, sąžinės, religijos, susisiekimų ir asociacijų laisvė).²⁵

Prof. V. Vadapalas Konvencijoje įtvirtintas teises ir laisves skirsto į septynias grupes:

- 1) elementarios žmogaus teisės;
- 2) teisė į laisvę;
- 3) teisminės garantijos;
- 4) privataus ir šeimos gyvenimo teisės;
- 5) pagrindinės laisvės (sąžinės, minties, religijos);
- 6) teisė į nuosavybę;
- 7) kilnojimosi laisvė ir garantijos prieš savavališką išsiuntimą iš šalies.²⁶

Iš trijų mokslininkų pateiktos Žmogaus teisių ir laisvių konvencijos klasifikavimo įvairovės, galima pastebėti, kad išsamiausią klasifikaciją pateikė prof. V. Vadapalas. Tačiau klasifikuodami Konvencijos žmogaus teises ir laisves visi autoriai, mano nuomone, neišvengė vieno trūkumo: jų suklasifikuotos teisės neatspindi visų Konvencijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių. Pavyzdžiui, praleidžiama svarbi Konvencijos pirmajame protokole įtvirtinta rinkimų teisė bei teisė į mokslą.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija – tai tarptautinė sutartis, kurios ratifikavimas būtinas, siekiant narystės Europos Taryboje. Plečiantis Europos Tarybai, plečiasi ir Konvencijos veikimo teritorija.

Lietuvos valstybė, siekdama įsilieti į Europos demokratinių valstybių politines, gynybines ir ekonomines struktūras, dar 1993 m. gegužės 14 dieną pasirašė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Lietuvos Respublikos Seimas Konvenciją ratifikavo 1995 m. balandžio 27 dieną. Ratifikaciniai raštai Europos Taryboje buvo deponuoti 1995 m. birželio 20 d. – būtent nuo tos dienos Konvencija pradėjo galioti Lietuvos Respublikoje.²⁷

²⁵ Frowein. J. A. European Convention of Human Rights. Encyclopedia of Public international Law. Vol. 8. p. 193.

²⁶ Vadapalas V. Tarptautinė teisė (Bendroji dalis). – Vilnius, 1998. p. 262.

²⁷ Ten pat.

Ratifikavus Konvenciją, Lietuva privalėjo derinti nacionalinių įstatymų formuluotes su Konvencijos tekstu. Antra, kaip teigia prof. P. Kūris, Europos Taryboje vyksta nenutrūkstamas teisės raidos procesas, pasireiškiantis unikalios jurisprudencijos kūrimu. Žmogaus Teisių Teismui, sprendžiant konkrečias bylas ir kartu aiškinant Konvenciją ir jos protokolų nuostatas.²⁸ Taigi Lietuvoje Konvencijos nuostatos turi būti aiškinamos ne tik per konkrečias normas, bet ir per Žmogaus Teisių Teismo kazusus.

Norint aptarti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos vietą Lietuvos teisinėje sistemoje, mano nuomone, būtina atsakyti į daugelį klausimų, kalbant tiek apie bendrus, tiek apie konkrečius dalykus. Vienas iš bendro pobūdžio klausimų, kurie gali būti keliami pirmiausia, yra toks: kokią įtaką Konvencija daro Lietuvos teisės sistemos reformai?

1.2. Konvencijos įtaka Lietuvos teisės sistemos reformai

Esminė žmogaus teisių reforma Lietuvoje pradėta vykdyti tuomet, kai Lietuvos Respublika pareiškė ištikimybę 1950 metais pasirašytos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatoms. Ši konvencija laikoma žmogaus teisių „minimaliu standartu“, kurio privalo laikytis visos demokratinės valstybės. Pažymėtina, kad Lietuvos jurisdikcijoje esantys asmenys taip pat gali ginti savo teises, remdamiesi Konvencija.²⁹

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje nustatė, kad kai kurie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos straipsniai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Tokia išvada atvėrė kelią šiai konvencijai ratifikuoti. O šį žingsnį Lietuvos Respublikos Seimas žengė 1995 m. balandžio 27 d., ratifikuodamas Konvenciją ir jos ketvirtąjį, septintąjį ir vienuoliktąjį protokolus. Pagal Konstitucijos 138 straipsnio trečiąją dalį, Konvencija tapo sudedamąja Lietuvos teisinės sistemos dalimi. Ratifikuodama Konvenciją, Lietuvos Respublika trejų metų laikotarpiui pripažino privalomą Europos žmogaus teisių teismo jurisdikciją bei Europos žmogaus teisių komisijos kompetenciją priimti ir nagrinėti individualias Lietuvos jurisdikcijoje esančių fizinių asmenų peticijas. Be to, pagal Konvencijos 64 straipsnį, Lietuva padarė Konvencijos 5 straipsnio 3 punkto taisyklės išlygą, kuri teisę sankcionuoti asmens sulaikymą ir suėmimą suteikia tik teisėjui ar kitam kompetentingam teismo pareigūnui. Lietuvos išlyga teisę vienus metus po Konvencijos įsigaliojimo Lietuvoje sankcionuoti asmenų sulaikymą ir suėmimą pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 104 straipsnį

²⁸ Kūris Per. Žodis skaitytojui// Berger V. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. -Vilnius, 1997. p. 6.

²⁹ Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai. Lietuvos žmogaus teisių centras. V., 2000. P. 36.

suteikė ir prokurorui. Kadangi Konvencija Lietuvoje įsigaliojo 1995 m. birželio 20 d., ši išlyga galiojo iki 1996m. birželio 20 d. ir dabar nebetaikoma.

Lietuvos Respublika taip pat pareiškė, kad Konvencijos 5 straipsnio 3 punkto nuostatos dėl teisminės sulaikytų asmenų kontrolės nebus taikomos krašto apsaugos kariams drausminės nuobaudos – arešto – skyrimo pagal Drausmės statutą atveju.

Iš karto norėtuši atkreipti dėmesį, kad minėta išlyga skirtingai suformuluota Lietuvos Respublikos įstatyme „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ bei Konvencijos ratifikaciniuose raštuose, deponuotuose Europos Taryboje. Ratifikaciniuose raštuose pabrėžta, kad drausmės statusas patvirtintas 1992 m. spalio 28 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 811, o minėtame įstatyme apie tai neužsimenama. Pabrėžtina, jog šiuo Vyriausybės nutarimu patvirtintas Drausmės statusas sudaro galimybių taikyti areštą be įstatyminio pagrindo.

Nevyriausybinių organizacijų ir asmenų grupių teisė paduoti individualią peticiją dėl Konvencijoje numatytų žmogaus teisių pažeidimų 1995 m. balandžio 27 d. nebuvo pripažinta. Tai buvo padaryta vėliau, Lietuvai 1995 m. gruodžio 7 d. ratifikavus Konvencijos pirmąjį protokolą ir pakildžius 1995 m. balandžio 27 d. įstatymą.³⁰ Šiuo papildymu Lietuva suteikė individualios peticijos teisę nevyriausybiniams organizacijoms ir asmenų grupėms.

Pabrėžtina, kad Europos Tarybai pasiųstuose pirmojo protokolo ratifikaciniuose raštuose kalbama, jog „dėl administracinio neapsižiūrėjimo“ Lietuvos Respublika ratifikuodama Konvenciją 1995 m. balandžio 27 d. nepripažino individualios peticijos teisės asmenų grupėms ir nevyriausybiniams organizacijoms, todėl „norėdama ištaisyti šią klaidą“ Lietuva suteikia teisę Europos žmogaus teisių komisijai priimti ir nagrinėti jos asmenų grupių bei nevyriausybinių organizacijų peticijas.³¹

1995 m. gruodžio 7 d. įstatyme „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo ratifikavimo ir Lietuvos Respublikos įstatymo“ „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ papildymo“ sąvokos „dėl administracinio neapsižiūrėjimo“ bei „norėdama ištaisyti šią klaidą“ apskritai neminimos.³²

Kodėl 1995 m. balandžio 27 d. nebuvo ratifikuoti Konvencijos pirmasis bei devintasis protokolai, argumentai lieka neaiškūs. Dėl pirmojo protokolo neratifikavimo tuometinis Seimo pirmininko pavaduotojas J. Bernatonis kalbėjo, kad tai lėmė ekonominės Lietuvos problemos, ypač nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo sunkumai. Ir, kaip pabrėžė J. Bernatonis,

³⁰ Valstybės žinios, 1996, Nr. 5-112, p. 3.

³¹ Council of Europe. ETS, No. 5/46/117. p. 1.

³² Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvoje teisėje aspektai. Justitia. 1998, Nr. 1. P. 19.

valstybė negali įvesti Europos kontrolės, jei nesugeba sureguliuoti nuosavybės problemų pagal savo Konstituciją.³³ Tačiau nereikėtų pamiršti ir to fakto, kad 1995 m. gruodžio 19 d. buvo uždaryti du didžiausi Lietuvos komerciniai bankai, o pirmojo protokolo, numatančio nuosavybės teisių apsaugą, ratifikaciniai raštai tada dar nebuvo deponuoti Europos Taryboje, nors pats protokolas buvo ratifikuotas gruodžio 7 dieną. Pirmasis protokolas įsigaliojo Lietuvoje tik 1996 m. gegužės 24 d., todėl Lietuvos žmonės prarado galimybę ginti savo teises į nuosavybę pagal Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį. Tai padaryta sąmoningai ar ne – neatsakyta iki šiol.³⁴

1.2.1. Konvencijos taikymo ypatumai Lietuvos baudžiamojoje teisėje

Šiame poskyryje analizuosime keletą konkrečių probleminių Konvencijos taikymo Lietuvos baudžiamojoje teisėje aspektų.

Pirmiausia, dėl principo *nullum crimen sine lege*³⁵ įtvirtinimo Konvencijoje ir Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose. Konvencijos 7 straipsnio pirmoji dalis skelbia: Niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie, pagal galiojusius jų įvykdymo momentu valstybės vidaus įstatymus arba tarptautinę teisę, nebuvo laikomi nusikaltimais. Taip pat negali būti skiriama griežtesnė bausmė, negu ta, kuri galėjo būti taikyta nusikaltimo padarymo momentu.³⁶

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3 straipsnis nurodo, kad veikos nusikalstamumą ir baudžiamumą nustato įstatymas, galiojantis padarant šią veiką. Be to, Kodekso 1 straipsnis iškelia uždavinį: apibrėžti kokios veikos yra nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai. Tačiau ne visos Kodekso normos atitinka 3 ir 1 straipsnių keliamus reikalavimus. Šitaip gal būti dėl to, kad Kodekso norma yra blanketinė – Baudžiamasis kodeksas nusikalstamos veikos ar kitų nusikaltimo sudėties požymių aprašymą palieka kitam įstatymui ar poįstatyminiam aktui (pvz., Kelių eismo taisyklių pažeidimas). Šias taisykles patvirtino atitinkamos ministerijos, todėl jos neturi įstatymų galios. Taigi šiais atvejais Baudžiamasis kodeksas nepateikia nusikaltimo sudėties aprašymo (normos dispozicijos), o dažniausiai nurodo tik padarinius ir kaltę, tuo tarpu veikos padarymo būdai vadinami poįstatyminiu akte. Gali atsitikti, kad nusikaltimo apibūdinimas pakeitus poįstatyminį aktą pasikeis, o pats Baudžiamasis kodeksas liks nepakeistas.³⁷

Kita problema – Konvencijos 3 straipsnio ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 21 straipsnio 2 dalies santykis. Konvencijos 3 straipsnyje nustatyta, kad „niekas negali

³³ Lietuvos rytas, 1995, balandžio 27. Nr. 97. p. 1-2.

³⁴ Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvoje teisėje aspektai. Justitia. 1998, Nr. 1. P. 20

³⁵ lot. *nullum crimen sine lege* - baudžiamosios teisės principas, pagal kurį veika, kuri pagal padarymo metu galiojančius (pvz., baudžiamuosius) įstatymus yra neuždrausta, nelaikoma nusikalstama.

³⁶ Lietuvos teisės kūrimo principai: tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995. p. 21.

būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniškai ar žeminant jo orumą elgiamasi ar jis baudžiamas“. Baudžiamojo kodekso 21 straipsnio 2 dalis šį reikalavimą formuluoja siauriau: „bausme nesiekama daryti fizinių kančių arba žeminti žmogaus orumo“. Šiai Konvencijos nuostatai negali būti taikomi jokie ribojimai, net ypatingosios padėties valstybėje atžvilgiu. Lietuvoje kančios sąvoka siaurinama iki draudimo bausme nuteistajam sukelti fizines kančias, pavyzdžiui, laikyti patalpoje, kur negalima fiziškai pailsėti. Tačiau kitų subjektų atžvilgiu kančios sąvoka netaikoma. Todėl lieka neaišku, koku baudžiamojo kodekso straipsniu remdamasis kankintas žmogus ar žmogus, su kuriuo buvo žiauriai ar nežmoniškai elgtasi, turėtų įrodinėti savo pažeistas teises. Konvencijos organai pripažįsta dinamišką sąvokų „nežmoniškas“ ir „žeminantis“ interpretaciją, kadangi ji turi atitikti Europos viešosios tvarkos (*public order*) standartus. Nors Konvencijos organai išskirtinį dėmesį skiria įkalintų asmenų laikymo sąlygoms, „nežmoniško elgesio ar bausmės“ sąvoka taikant Konvenciją praktiškai nėra susiaurinama tik iki elgesio su nuteistaisiais. Nagrinėdama valstybės peticiją *Kipras prieš Turkiją* Komisija konstatavo, kad išžaginimai, fizinės jėgos naudojimas, sukėlęs sužeidus, taip pat maisto, gėrimų atėmimas, reikiamos medicinos pagalbos nesuteikimas įvardijami „nežmoniško elgesio“ sąvoka.³⁸

Lietuvos Respublikos senasis baudžiamasis kodeksas draudžiamo žiauraus elgesio, taip pat žiaurių bausmių apskritai neaptarė. Iš Baudžiamojo kodekso 22 (senoji 1996 m. redakcija) straipsnio numatyto bausmių sąrašo kilo klausimų vertinant tuomet galiojusią mirties bausmę. Lietuvos Respublikos prezidentas 1996 m. liepos 25 d. dekretu Nr. 1003 pateikė Seimui svarstyti mirties bausmės vykdymo Lietuvos Respublikos sustabdymo įstatymo projektą, tačiau visuomenės reakcija į šį dekretą buvo labai neigiama.

Konvencijos šeštojo protokolo 1 straipsnis panaikino mirties bausmę: „niekas negali būti nuteistas šia bausme arba ji įvykdyta“. Minėto protokolo 2 straipsnis numato išimtinę galimybę taikyti mirties bausmę karo metu.

Mirties bausmės taikymo galimybė tuo metu Lietuvoje žmogaus teisių gynimo požiūriu buvo vertinama neigiamai, nors nusikalstamumas buvo labai didelis. Senosios redakcijos Baudžiamojo kodekso 24 straipsnis numatė, kad mirties bausmė gali būti pakeista įkalinimu iki gyvos galvos, o BK 54 straipsnio 1 dalies 4 punktas nustatė, kad netaikomas lygtinis atleidimas nuo bausmės prieš terminą asmeniui, kuriam mirties bausmė pakeista įkalinimu iki gyvos galvos. Šiuo atveju nuteistajam neliko jokios perspektyvos, todėl kilo klausimas, ar mirties bausmės pakeitimais įkalinimu iki gyvos galvos nepaliekant jokios perspektyvos nebus traktuojamas kaip „žiaurus elgesys“ ir „žiauri bausmė“ Konvencijos 3 straipsnio atžvilgiu. Konvencijos 3 straipsnis neduoda tikslaus atsakymo į šį klausimą, ne jos formuluotės yra labai plačios ir dėl šios neapibrėžtumo

³⁸ Frowei/Peukert. Europäische menchenrechtskonvention. EMRK-Kommentar. 2 Aufl. Kehl; strassburg; Arlington: N.P.Engel verlag, 1996

kyla jų konkretumo poreikis Strasbūro organų praktikoje. Tačiau nepamirština, kad peticijų pateikėjai, skųsdamiesi blogomis kalinimo sąlygomis, labai dažnai peticijas grindžia Konvencijos 3 straipsnyje numatytu „žiauriu ar nežmonišku“ elgesiu³⁹.

Iki 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 35 straipsnis kaip papildomą bausmę numatė turto konfiskavimą, kuris gali būti skiriamas už sunkų savanaudišką nusikaltimą. Šiuo atveju kyla turto, įgyto iki nusikaltimo padarymo, konfiskavimo teisėtumo klausimas. Ar tokios nuostatos nepažeidžia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmajame protokole įtvirtintų nuosavybės teisių garantijų. Visiškai suprantama, kad turtas, kuris panaudotas kaip nusikaltimo įrankis, gali būti konfiskuojamas,- tai pripažįsta ir Strasbūro organai. Handyside prieš jungtinę karalystę byloje 1976 m. Europos žmogaus teisių teismas pripažino moksleiviams skirto žinyno lytiniais klausimais konfiskavimo teisėtumą, nes valstybė veikė „moralės sumetimais“.

Viena opiausių problemų galima įvardinti Lietuvoje taikomas baudžiamojo proceso normas, kuriomis remiantis kiekvienam Lietuvos gyventojui gali būti laikinai apribotos nuosavybės teisės vien įtarus, kad turtas įsigytas nusikalstamu būdu. Šios nuostatos susijusios su ilgai Lietuvoje galiojusiu ir po to panaikintu Prevencinio sulaikymo įstatymu. Pagal šį įstatymą, asmuo galėjo būti suimtas vien manant, kad ateityje gali padaryti nusikalstamą veiką, nors jokių realių įrodymų ir nebuvo. Praktikuotą prevencinį sulaikymą mėginta buvo pateisinti Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies c punkto nuostata, kur numatyta, kad asmuo gali būti sulaikytas siekiant užkirsti kelią rengiamam nusikaltimui arba kad jį padaręs asmuo negalėtų pabėgti. Tačiau taikant Konvenciją praktiškai įprasta, kad 5 straipsnio 1 dalies c punktas jokiū būdu neapima bendrųjų prevencijos tikslų, o skirtas keliui konkrečiam nusikaltimui užkirsti.⁴⁰

Konvencijos 5 straipsnyje nustatyti griežti laisvės atėmimo pagrindai, tuo tarpu Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso normos kėlė abejonių dėl atitikimo Konvencijai, nes jais remiantis skiriamos kardamosios priemonės – suėmimo- pagrindai nėra konkrečiai apibrėžti. Formaliai pradėjus ikiteisminį tyrimą galima suimti ir sulaikyti iki teismo pusantrų metų. Suėmimo pratęsimas yra „liberalus“, nes pagal baudžiamojo proceso normas, šį terminą galima tęsti iki 18 mėnesių (pratęsimo pagrindai – ypatingas bylos sudėtingumas ar didelė apimtis). Tačiau pabrėžtina, kad šioje srityje padarytas labai svarbus žingsnis žmogaus teisių apsaugos požiūriu - padaryti Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimai, ir įvesta teisminė sulaikymo ir suėmimo kontrolė. Šis žingsnis turėtų vertinamas labai pozityviai, nes iki minėto pakeitimo asmenų sulaikymą, suėmimą

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Frowei/Peukert. Europäische menchenrechtskonvention. EMRK-Kommentar. 2 Aufl.Kehl; strassburg; Arlington: N.P.Engel verlag, 1996

ar suėmimo pratėsimą sankcionuodavo prokurorai. Dėl to, ratifikuodama Konvenciją, Lietuva buvo padariusi 5 straipsnio išlygą.⁴¹

Šiuo teisės principu yra draudžiama po veikos padarymo išleisti įstatymą, kuriuo būtų nustatytas veikos baudžiamumas, t. y. kuriuo veika po jos padarymo (o ne prieš jį) būtų įvardijama kaip nusikaltimas.

Konvencijos padėtis ir rangas Lietuvos teisėje atsiskleidžia analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 ir 107 straipsnius, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvadą dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimą dėl Tarptautinių sutarčių įstatymo atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat atitinkamas Lietuvos Respublikos civilinio ir civilinio proceso kodeksų bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo bei baudžiamojo proceso kodeksų normas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos, priimtos 1992 m. spalio 25 d. referendume 138 straipsnio trečioji dalis nustato, kad „tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“. Ši Konstitucijos nuostata pakeitė iki tol buvusią 1991 m. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 12 straipsnio normą, kad „visos tarptautinės sutartys turi įstatymo galią“. Dėl 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio trečiajai daliai buvo pateiktas paklausimas Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui. Jis 1995 m. spalio 17 d. nutarime pabrėžė, kad tik ratifikuotos tarptautinės sutartys turi neprieštarauti ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijai, bet ir Lietuvos Respublikos įstatymams.⁴² Taigi neratifikuotoms sutartims įstatymo galia nėra pripažįstama.

Jau minėta, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ratifikuota 1995 m. balandžio 27 d., todėl galima daryti išvadą, kad Lietuvoje ji turi įstatymo galią. Tačiau tenka konstatuoti dar vieną Konvencijos galiojimo Lietuvos teisėje ypatybę – skirtingą Konvencijos taikymą baudžiamojoje ir civilinėje teisėje. Civilinėje teisėje nustatytas tiesioginis tarptautinių sutarčių taikymas: jei Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse nustatytos kitokios taisyklės, negu tos, kurias numato Lietuvos Respublikos civiliniai įstatymai, tokiu atveju taikomos tarptautinių sutarčių taisyklės.⁴³

Tačiau baudžiamojoje teisėje tiesioginis Konvencijos taikymas nebuvo pripažintas, kadangi nei Lietuvos Respublikos baudžiamajame, nei baudžiamojo proceso kodeksuose atitinkamos normos nėra. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad tarptautinės teisės normų ir Lietuvos

⁴¹ Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvoje teisėje aspektai. *Justitia*. 1998, Nr. 1, p. 15.

⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai. Vilnius, 1996, Nr. 5. p. 12.

⁴³ Ten pat.

Respublikos baudžiamųjų įstatymų kolizijų atvejais tiesiogiai bus taikomi tik Lietuvos Respublikos baudžiamieji ir baudžiamojo proceso įstatymai, o tarptautinės sutartys taikomos tik specialiais įstatymų nustatytais atvejais (pvz., nusikaltėlių išdavimas). Tačiau minėtos normos reguliuoja įstatymų kolizijos klausimus, todėl lieka ne visai aišku, kuo remdamasis Konstitucinis Teismas išvadoje nustatė netiesioginį Konvencijos taikymą Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Atsakymo į šį klausimą turime ieškoti Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvadoje. Čia pabrėžiama, kad „pripažinus tik tiesioginį Konvencijos taikymą baudžiamojoje teisėje, Konvencijoje įtvirtintos teisės negali būti garantuotos, nes pačioje Konvencijoje nėra nustatyta nei tų teisių realizavimo būdų ją ratifikavusiose valstybėse, nei pažeidėjų teisinės atsakomybės, nei reikiamų procedūrų ir valstybių teisinių institucijų specialios jurisdikcijos“. Čia Konstitucinis Teismas rėmėsi taisykle *ubi jus ibi remedium* (kai įstatymas suteikia teisę, jis duoda ir priemonę jai apginti). O Konstitucinio Teismo nuomone, tokias priemones nustato valstybės vidaus įstatymai, nes Konvencijoje šios priemonės numatytos tik tiems atvejams, kai ginčas tampa tarptautinės jurisdikcijos objektu.⁴⁴

Tačiau pabrėžtina, kad Konvencija ir yra tarptautinis žmogaus teisių gynybos mechanizmas, kuris net ir negali numatyti specialios valstybių teisinių institucijų jurisdikcijos. Jau paprotinėje tarptautinėje teisėje galiojo principas, kad sutarčių reikia laikytis (*pacta sunt servanda*). Šis principas įtvirtintas ir 1969 m. Vienos konvencijoje dėl tarptautinių sutarčių teisės, kurios dalyvė yra Lietuva. Kokiais būdais valstybė vykdys prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus – tai jų reikalas, svarbu, kad valstybės juos vykdytų. Be to, Konvencijos 13 straipsnyje įtvirtinta taisyklė, kad valstybė privalo suteikti individui visas efektyvias vidaus teisinės gynybos priemones, kad jis galėtų visais efektyviais būdais ginti savo pažeistas teises bei pasiekti tam tikrą kompensaciją vidaus teisėje. Vėl kyla klausimas, kaip Lietuvos Respublika užtikrins efektyvų 13 straipsnio nuostatų įgyvendinimą vidaus teisėje, jei nenumatė tiesioginio Konvencijos taikymo galimybės baudžiamojoje teisėje ir nesuteikė teisės individui tiesiogiai remtis Konvencija Lietuvos teismuose ir kitose institucijose. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 107 straipsnio trečiojoje dalyje numatyta, kad klausimus, dėl kurių Konstitucinis Teismas pateikė išvadą, galutinai sprendžia Seimas. Seimas niekad nenustatė, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese Konvencija bus tiesiogiai netaikoma, todėl darytina išvada, kad nėra kliūčių taikyti Konvenciją ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje.⁴⁵

⁴⁴ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2006. p. 41.

⁴⁵ Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvos teisėje aspektai. Justitia 1997. Nr. 6 (12). P. 25.

1.2.2. Konvencijos idėjos ir nuostatos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Žmogaus teisės – šiuolaikinės civilizacijos esminė vertybė. Jos saugomos tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygiu. Nacionalinėje teisėje išskirtinė reikšmė tenka konstituciniam pagrindinių teisių apsaugos įtvirtinimui. Demokratinės valstybės konstitucijoje šioms teisėms pripažįstamas didžiausios teisinės vertybės statusas. Valstybės pareiga – jas užtikrinti. Kartu žmogaus teisės ir laisvės – svarbus tarptautinės teisės institutas. Ne vienas tarptautinis dokumentas yra priimtas siekiant apsaugoti individo pagrindines teises. Europos šalių žmonėms ypač reikšminga Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Visuotinai pripažįstamas Konvencijos unikalumas, jos pagalba sukurtos regioninės žmogaus teisių apsaugos sistemos veiksmingumas. Lietuvai tapus Europos Tarybos nare, pasirašius ir ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją bei atskirus jos protokolus ir mūsų šalies gyventojai gali naudotis šiuo tarptautiniu žmogaus teisių gynbos mechanizmu.⁴⁶

Viena iš konstitucinės justicijos funkcijų yra konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas atitinkamų teisės aktų atitikimą Konstitucijai, užtikrina pagrindinio įstatymo viršenybę teisės sistemoje. Tuo pačiu jis saugo žmogaus pagrindines teises nuo valdžios institucijų pažeidimų. Kadangi žmogaus teises laiduoja ne vien Konstitucija, bet ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, natūraliai iškyla keli klausimai: Koks šių aktų nustatytų gynbos mechanizmų santykis? Kaip derinti nacionalinį ir tarptautinį žmogaus teisių gynbos kelius? Kokią įtaką Konvencijos normos daro Konstitucinio Teismo praktikai?

Konstitucinis Teismas – Konstitucijos saugotojas. Todėl minėti klausimai šios institucijos praktikoje suvokiami visų pirma kaip konstitucinės teisės problemos. Ratifikuota konvencija – nacionalinės teisės sistemos, grindžiamos Konstitucijos viršenybe, sudėtinė dalis. Tuo pačiu ji yra viena iš konstitucinės teisės šaltinių. Tai principinė nuostata, bet kokių konstitucijos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos sąveikos klausimų nagrinėjimo pagrindas.⁴⁷

Kartu reikia pažymėti, kad vienu valstybių konstitucijos ir teisminė praktika griežtai skiria tarptautinę teisę ir vidaus teisę. Jose tarptautinės teisės aktai negali būti nacionalinės teisės šaltiniu, žinoma, ir konstitucinės teisės šaltiniu. Norint jį taikyti, reikalinga implementacija, t.y. atitinkamo įstatymo priėmimas. Kitose valstybėse pripažįstama sutarties savaiminio vykdymo doktrina, pagal kurią ratifikuotos tarptautinės sutartys yra vidaus teisės dalis, ir dėl to jos normos yra taikomos

⁴⁶ Europos žmogaus teisių normų įgyvendinimas Lietuvoje, Lietuvos žmogaus teisių centras, 2004. P.6.

⁴⁷ Ten pat. P. 36.

tiesiogiai (JAV, kontinentinės Europos ir kitos valstybės). Nuostatos apie tarptautinės teisės aktų vietą paprastai viena ar kita forma įtvirtinamos ir šalies pagrindiniame įstatyme.⁴⁸

Taip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. 3 d. nustatyta, kad tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalis. Tai principinė nuostata. Kartu reikėtų nepamiršti, kad įvairių šalių vidaus teisėje tarptautinių aktų padėtis nevienoda. Vienur pripažįstama jų viršenybė lyginant su nacionalinės teisės aktais, kitose šalyse jie yra aukštesnės galios nei įstatymai, trečiose, kaip ir Lietuvoje, jos turi įstatymo galią. Šios aplinkybės ypač svarbios konstitucinės justicijos institucijų praktikoje.

Nurodytos aplinkybės skatintų Konstitucijos ir Konvencijos santykių problemas pradėti nagrinėti formaliuoju konstitucinės teisės ir tarptautinės teisės šaltinių sąveikos aspektu. Tai svarbus aspektas. Vis dėlto norėčiau pradėti nuo šių teisės aktų turinio teisinės sąveikos. Šiuo atveju svarbu ne vieno ar kito akto viršenybė, bet jų normų, turinio sąlygotumas. Todėl pirmiausia teks nagrinėti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos normų, tarptautiniu mastu įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių apsaugos standartus, reikšmę įtvirtinant žmogaus teises ir laisves 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Tiesa, neretai „kalbama ir rašoma, kad Žmogaus teisių konvencijos originalumą ir jėgą lemia daugiausia jos viršnacionalinės kontrolės mechanizmas, o ne skelbiamų teisių ir laisvių katalogas. Iš tiesų viena ir kita neatskiriamai susiję“.⁴⁹ Akivaizdi ir Konvencijoje įtvirtintos žmogaus teisių sampratos, jos turinio įtaka Vidurio ir Rytų Europos naujosios demokratijos šalių konstitucijoms, priimtoms po totalitarinės sistemos žlugimo.

Taip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos teksto kūrėjams Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatos buvo Europos tautų kolektyvinės patirties, universalių standartų, kurių būtina laikytis, įkūnijimu. Tuo labiau, kad nuo pirmųjų nepriklausomybės dienų buvo suvokiamas valstybės uždavinys – integracija į Europos demokratinę šalių bendriją. Integracija, laikantis šios bendrijos principų ir pagrindų, pripažįstant svarbiausias jos vertybes. Vertybes, įtvirtintas būtent Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Todėl nacionalinių sprendimų paiešką neretai sąlygojo ir šios Konvencijos nuostatų turinys.⁵⁰

Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos tekstų lyginamoji analizė leidžia daryti išvadą apie šių aktų turinio giminingumą, artimumą. Dar daugiau – kartais net galima teigti, kad Konstitucijoje kone pažodžiui pakartotos Konvencijos atitinkamo straipsnio formuluotės (palyginkime Konvencijos 9 str. ir Konstitucijos 26 str.). Kartais tekstai gana artimi, jų turinys beveik identiškasis, nors skiriasi

⁴⁸ Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius, Eugrimas, 2000.p. 49

⁴⁹ Leuprecht P. Les droits garantis par la Convention européenne des droits de l'homme//L'avocat et l'Europe des 12 et des 21, Strasbourg, Ed.C.F. P.A. d'Alsace, 1988, p.25.

⁵⁰ Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Vilnius, 2001. P. 31.

struktūra, palyginkime, pavyzdžiui, Konstitucijos 21 str. 3 d. ir Konvencijos 3 str. normas, draudžiančias žmogų kankinti, žiauriai su juo elgtis. Kitais atvejais, nors tekstų formuluotės nesutampa, jų turinys yra beveik tapatus. Skiriasi Konstitucijos ir Konvencijos tekstai išsamumu, skirtingu konkretizacijos laipsniu. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta garantijų sistema ne menkesnė už Konvencijoje nustatytą (palyginkime Konstitucijos 23 ir 46 straipsniuose įtvirtintas savininko teisių garantijas ir nustatytas Konvencijos 1-ame protokole). Neretai traktuotės skiriasi savo platumu, tačiau abiejuose aktuose rasime jei ne tiesioginius, tai netiesioginius atitikmenis.

Konstitucijos normų genezė dar laukia tyrinėtojų. Tačiau Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, kaip bendro demokratinės Europos požiūrio į žmogaus teisę, įtaka Konstitucijai akivaizdi. Todėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir mūsų šalies Konstitucijos santykis – ne vien tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės aktų santykis. Regime šių aktų vidinį ryšį. Ryšį, nulemtą pagrindinių teisių apsaugos internacionalizacijos ir universalizacijos šiandieninių tendencijų. Vieną ir tą pačią žmogaus teisių sampratą.⁵¹

Reikia prisiminti, kad tik 1995 m. balandžio 25 d. Seimas įstatymu ratifikavo Konvenciją bei atitinkamus jos protokolus. Konvencija tapo nacionalinės teisės sistemos dalimi, taigi ir konstitucinės teisės šaltiniu.

Tačiau ir iki ratifikavimo konstitucinė justicija neišvengė Konvencijos įtakos: tiek tiesioginės, tiek netiesioginės. Todėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktiką, panaudojant Konvenciją, galima skirti į du laikotarpius:

1) laikotarpis iki Konvencijos ratifikavimo (šio laikotarpio pabaigą žymi ypač reikšminga Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 5 d. išvada, suformulavusi konstitucinės justicijos poziciją Konvencijos atžvilgiu).

2) laikotarpis Konvencijai tapus nacionalinės teisės sistemos sudedamąja dalimi, reikšmingu šalies konstitucinės teisės šaltiniu.

Pirmajame etape Konstituciniam Teismui Konvencija – visų pirma autoritetingas tarptautinis žmogaus teisių apsaugos teisių šaltinis, savo esme giminingas Konstitucijos turiniui, kurio negalima nepastebėti, nepaisyti. Šio laikotarpio Lietuvos Konstitucinio Teismo praktikai būdinga tai, kad neratifikuota Konvencija, tampa papildomu Konstitucijos normų interpretavimo elementu.

Tiesa, kartais analizuojant konkretų teismo nutarimą, net gali susidaryti įspūdis, kad Konstituciniam Teismui Konvencijos norma yra kažkas daugiau nei Konstitucijos normos interpretavimo papildomas pagrindimas, kad šis Teismas Konvencijos normoje ieškojo

⁵¹ Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvoje teisėje aspektai. *Justitia*. 1998, Nr. 1. P. 13.

konstitucinės normos prasmės. Tai tik patvirtina faktinį Konvencijos autoritetą. Natūralu, kad Konstitucinis Teismas šiuo instrumentu ir naudojasi, spręsdamas konkrečias bylas dėl teisės aktų konstitucingumo.⁵²

Pirmieji Konstitucinio Teismo žingsniai buvo atsargūs, savo argumentaciją jis grindė nuoroda į „visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas“ (1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas, kuriame spręstas Baudžiamojo kodekso numatytos papildomos bausmės - konfiskavimo konstitucingumo klausimas). Konvencija neminima, ji numanoma. Atrodo, Konstitucinis Teismas stengėsi išvengti detalių, konkretikos. Tačiau jau 1994 m. gegužės 27 d. nutarime Konstitucinis Teismas, spręsdamas išlikusio nekilnojamojo turto restitucijos problemas jau tiesiogiai remiasi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnio pirmąja dalimi, kuri įtvirtina: „Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę disponuoti savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, nebent visuomenės interesais ir tik remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais“.

Tai antras žingsnis. Toks pat fakultatyvinis, Konstitucijos normos interpretaciją siekiantis paremti motyvavimas. Tačiau Konvencija, jos normos jau įvardintos. Jomis tiesiogiai, tegul ir nedrąsiai, remiamasi. Tai suprantama, nes ši Konvencija kol kas tik gerbtinas etalonas.

Kiek vėliau, 1994 m. lapkričio 18 d. nutarime, Konstitucinis Teismas, analizuodamas Konstitucijos 31 straipsnio nuostatas dėl asmens teisės į gynybą, taip pat teisės turėti advokatą pasitelkia ir tarptautinius dokumentus („teisė į gynybą yra visuotinai pripažinta ir deklaruojama tarptautiniuose dokumentuose“). Šalia Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1989 m. kovo 13 d. rezoliucijos kaip argumentas pateikiama ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostata: „Kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, turi teisę mažiausiai į šias garantijas: a) kad jam būtų skubiai ir išsamiai pranešta tokia kalba, kurią jis supranta, apie pareiškiamo jam kaltinimo pagrindą ir motyvus; b) kad jis turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai; c) kad jis galėtų gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi teisę gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai“ ir t.t. Ir daroma išvada, kad „savo turiniu nuo tarptautinių dokumentų reglamentuojančių teisę į gynybą, iš esmės nesiskiria ir Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso normos“.⁵³

Be to, šiame nutarime, nagrinėjant ribojimus gynėjui susitikti su ginamuoju be pašalinių, pasitelkiama ir Europos žmogaus teisių teismo praktika. Tai jau trečias žingsnis Konvencijos link. Konvencijos, kaip „gyvosios teisės“. Konstitucinio Teismo nutarime nurodoma, kad Europos

⁵² Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencija Lietuvos teisės sistemoje: Europos žmogaus teisių teismo ir Lietuvos teismų santykis. *Teise*, 2007. t. 62. P. 9.

⁵³ Pumpūtis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. P. 17.

žmogaus teisių teismas apribojimą gynėjui susitikti su ginamuoju be pašalinių patvirtino Cambell ir Fell byloje prieš Jungtinę Karalystę (1984). Konstitucinio Teismo nutarime rašoma: „Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 (3) (b) straipsnio nuostatos gali būti interpretuojamos plačiau, t.y. kad esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms valstybė turi teisę riboti teisinių konsultacijų konfidencialumą. Kilus pagrįstiems įtarimams, kad gynėjas piktnaudžiauja savo procesine padėtimi ir kaltinamajam teikiamais patarimais klaidina teismą ar trukdo normaliai proceso eigai, valstybė gali pažeisti teisinių konsultacijų privatumo principą“.⁵⁴

Pasirėmęs Konvencijos taikymo praktika, Konstitucinis Teismas galėjo daryti išvadą, kad daugelio demokratiškos šalys nacionalinėje teisėje, tarptautinių organizacijų ir Europos žmogaus teisių teismo dokumentuose yra numatytos teisinės įtariamojo ar kaltinamojo bendravimo su advokatu be pašaliečių apribojimo prielaidos. Tačiau kartu yra ir bendras reikalavimas: tokie apribojimai gali būti nustatyti tik įstatymu, neperžengiant protingų ribų. Šią sąvoką interpretuoti yra įstatymo leidėjo prerogatyva, tačiau, suprantama, laikantis pagrindinių garantijų taikomų įtariamiesiems ir kaltinamiesiems.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra ypatingas tarptautinės teisės šaltinis, kurio tikslas kitoks nei daugumos kitų tarptautinės teisės aktų. Šis tikslas yra visuotinis - siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves. Šiuo, tai yra tikslo, požiūriu Konvencija atlieka tokią pat funkciją kaip ir konstitucinės žmogaus teisių garantijos, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija - tarptautiniu lygiu. Kaip tik dėl to labai svarbu įvertinti ir nustatyti Konvencijos ir Konstitucijos santykį.

Lietuvos Respublikos teisinė sistema grindžiama tuo, kad Konstitucijai neturi prieštarauti joks įstatymas ar kitas teisės aktas, taip pat ir jos tarptautinės sutartys. Priešingu atveju Lietuvos Respublika negalėtų užtikrinti Konvencijoje pripažįstamų teisių ir laisvių teisinės gynybos, kas yra numatyta jos 13 straipsnyje, sudarančiame Konvencijos nuostatų įgyvendinimo kiekvienos valstybės vidaus teisinėje sistemoje pagrindą. Šiame straipsnyje skelbiama: „Kiekvienas, kurio teisės ir laisvės, pripažintos šioje Konvencijoje, yra pažeistos, turi teisę į veiksmingą teisinę gynybos priemonę kreipiantis į valstybės instituciją, nepriklausomai nuo to, ar tą pažeidimą padarė asmenys, eidami savo oficialias pareigas.“ Vadinas, valstybinės institucijos, vykdančios teisinę gynybą, turi tiesiogiai taikyti Konstitucijos normas, taip pat įgyvendinti Konvencijos nuostatas. Šios

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai, 1 knyga (1993-1995), V., 1998, p. 277.

nuostatos turi tapti valstybės vidaus teisės sudedamąja dalimi, ir neturi būti jokių kliūčių joms taikyti teismuose ir kitose teisinę gynybę vykdančiose institucijose.

Kadangi „Konstitucijos 138 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta: "Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis", ši konstitucinė nuostata Konvencijos atžvilgiu reiškia, kad ratifikuota ir įsigaliojusi Konvencija taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai. Jos nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka įstatymų lygmenį.⁵⁵

Be to, Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad: „vertinant Konstitucijoje ir Konvencijoje įtvirtintų žmogaus teisių turinį būtina atsižvelgti į lyginamosios konstitucinės teisės ir tarptautinės teisės suderinimo metodologinius pagrindus. Konvencijos nuostatos galėtų būti pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai, jeigu:

1) Konstitucija nustatytų išsamų ir baigtinį teisių ir laisvių sąrašą, o Konvencija nustatytų kokias nors kitas teises ir laisves;

2) Konstitucija draustų kokius nors veiksmus, o Konvencija apibrėžtų šiuos veiksmus kaip vienokią ar kitokią teisę arba laisvę;

3) kokia nors Konvencijos nuostata negalėtų būti taikoma Lietuvos Respublikos teisės sistemoje dėl to, kad ji nesutampa su kokia nors Konstitucijos nuostata.“⁵⁶

Konstitucinio Teismo nuomone, remiantis Konstitucijos ir Konvencijos bendrąja analize galima teigti, kad nei Konstitucijoje, nei Konvencijoje nėra išsamaus ir baigtinio žmogaus teisių ir laisvių sąrašo. Tai patvirtina ir Konstitucijos 18 straipsnis, kuriame nustatyta, kad "žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės". Joks teisės aktas negali nustatyti prigimtinių teisių ir laisvių baigtinio sąrašo.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijos ir Konvencijos normų suderinamumo (santykio) aiškinimas turi būti prasminis, loginis, o ne tik pažodinis. Vien tik pažodinis žmogaus teisių aiškinimas yra nepriimtinas žmogaus teisių apsaugos prigimčiai. Aiškindamas Konstitucijos ir Konvencijos normų santykį, Konstitucinis Teismas pastebėjo, kad formalus pažodinis Konvencijos nuostatų aiškinimas nepripažįstamas ir Europos žmogaus teisių teismo praktikoje. „Šis Teismas 1968 m. birželio 27 d. sprendime Wemhoff ir 1970 m. sausio 17 d. sprendime Delcourt bylose pakartojo tą pačią savo išvadą, jog vertinant, kad tai yra teisę kurianti sutartis, taip pat būtina siekti

⁵⁵ Jočienė, D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Eugrimas. 2001. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. P. 19.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ //Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai, 1 knyga (1993-1995), V., 1998, p. 507.

tokio aiškinimo, kuris labiausiai tinka tam, kad būtų pasiektas sutarties tikslas ir realizuotas sutarties objektas, o ne tam, kad tokiu būdu formaliai daugiausia apribotų šalių prisiimtus įsipareigojimus“.

Tai, kad pagrindinės žmogaus teisės, laisvės ir jų garantijos vienokia ar kitokia žodine forma suformuluotos Konstitucijoje, dar neleidžia teigti, jog šios formuluotės visais atvejais yra absoliučios jų taikymo prasme. Įstatymu žmogaus teisės, laisvės ir jų garantijos gali būti suformuluotos plačiau, negu jos pažodžiui išreikštos konkrečiame Konstitucijos straipsnyje ar jo dalyje.⁵⁷

Taigi platesnis jų taikymas įmanomas, jeigu jį numato kitas teisės aktas, turintis įstatymo galią (šiuo atveju - Konvencija ir jos protokolai). Čia lemiamą reikšmę turi Konstitucijos 138 straipsnio trečioji dalis, nustatanti Seimo ratifikuotų tarptautinių sutarčių inkorporavimo, taigi ir jų taikymo tolygiai su įstatymais, principą Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje. Todėl Konstitucinis Teismas konstatavo: „Konvencijos nuostatos, apibrėžiančios žmogaus teises ir laisves, gali būti taikomos kartu su Konstitucijos nuostatomis, jeigu jos pastarosioms neprieštarauja“

Konstitucinis Teismas, atlikęs tekstų bendrąją analizę, padarė išvadą, jog jokia Konstitucijos ir Konvencijos žmogaus teises ir laisves įtvirtinanti nuostata neleidžia teigti, kad Konstitucija draudžia kokius nors veiksmus, o Konvencija apibrėžia šiuos veiksmus kaip vienokią ar kitokią teisę arba laisvę.

Ratifikavus Konvenciją, ji tapo Lietuvos teisės sistemos sudėtine dalimi. Atrodytų, teisės sistemos hierarchijoje įgavus tik įstatyminį lygį, jos panaudojimas konstitucinėje justicijoje nelabai turėjo pakisti. Nieko panašaus - tarptautinės žmogaus teisių gynybos įtaka nacionalinei šių teisių gynybai tik padidėjo. Tą galima teigti, paanalizavus Konstitucinio Teismo praktiką vienaip ar kitaip taikant Konvencijos nuostatas.⁵⁸

Pirmiausia pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas, interpretuodamas konstitucines normas, dažniau interpretaciją ėmė grįsti Konvencijos nuostatomis. Tai patvirtina Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d., 1996 m. balandžio 18 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 1997 m. vasario 13 d., 1997 m. balandžio 8 d., 1997 m. spalio 1 d., 1997 m. gruodžio 18 d. ir kiti nutarimai.

Be to, neretai Konvencija naudojama ne vien kaip papildomu argumentu, bet ir kaip tam tikru etalonu, kuris yra reikšmingas norint suprasti atitinkamą Konstitucijos nuostatą. Antai 1996 m. gruodžio 19 d. nutarime, spręsdamas klausimą dėl Valstybės paslapčių ir jų apsaugos įstatymo kai kurių straipsnių bei dviejų Vyriausybės nutarimų atitikimo Konstitucijai klausimą, Konstitucinis Teismas analizuodamas informacijos laisvės ribojimą, ėjo tokiu keliu: pirmiausia aptarė informacijos teisės ribojimo doktriną, po to perėjo prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių

⁵⁷ Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2.

⁵⁸ Jočienė D. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija: Įgyvendinimo mechanizmo tobulinimo perspektyvos// Teisės problemos. 1998, Nr. 1. p. 21.

laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnio, laiduojančio žmogui teisę laisvai laikytis savo nuomonės, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas. Konstitucinis Teismas nurodė, kad šis Konvencijos straipsnis numato galimybę riboti šią teisę laikantis šių sąlygų: 1) jeigu tai būtina demokratinėje visuomenėje, 2) numatyta nacionaliniuose įstatymuose ir 3) apribojimais siekiama ginti tokias vertybes kaip valstybės saugumas, teritorijos vientisumas, viešosios tvarkos interesai, kelio teisės pažeidimams ir nusikaltimams užkirtimas, žmogaus sveikatos ir moralės apsauga ir kt.⁵⁹

Pažymėjęs, kad tokių standartų laikosi daugelis valstybių, Konstitucinis Teismas ėmėsi Konstitucijos 25 straipsnio 3 ir 4 dalių, kuriose nustatyti laisvės reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją ribojimai, interpretavimo. Ne be Konvencijos įtakos aiškinant konkrečias konstitucines normas, akcentuota, kad įstatymų leidėjas, sprendžiantis kaip apsaugoti valstybės paslaptį sudarančias žinias, yra įpareigotas parinkti tokias teisine priemones, kuriomis nebūtų galima nepagrįstai apriboti asmens teisės į informaciją.

Be to, pažymėtina, kad Konstitucinio Teismo praktikoje pamažu susiformuoja Konvencijos panaudojimo „dviejų aukštų“ sistema. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose remiasi ne tik Konvencija ar atskira jos norma, bet pasitelkia savo motyvuose ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir Europos žmogaus teisių teismo praktiką. Tai galima laikyti sąmoninga nacionalinės institucijos nuostata ne vien atsižvelgti į Konvencijos normas, bet ir „...nuolat laikytis doktrinos, kurią skleidžia pagal Konvenciją sukurtos institucijos“.⁶⁰ Štai keli tokios praktikos pavyzdžiai: 1996 m. balandžio 18 d. nutarime dėl Komercinių bankų įstatymo atskirų straipsnių atitikimo Konstitucijai, Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad tiek žmogaus teisių doktrina, tiek ja besiremianti demokratinė valstybių teisė pripažįsta tam tikrą galimybę riboti nuosavybės teises, kaip ir kai kurias kitas pagrindines žmogaus teises. Tačiau laikomasi esminės nuostatos, kad negalima apribojimais pažeisti kokios nors pagrindinės žmogaus teisės turinio esmės.⁶¹

Nutarime nurodyta, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 17 straipsnyje nustatytas toks principinis draudimas: "Jokia šios Konvencijos nuostata negali būti aiškinama kaip suteikianti kuriai nors valstybei, grupei ar asmeniui teisę vykdyti kokią nors veiklą ar atlikti kokius nors veiksmus, kuriais siekiama panaikinti kokias nors šioje Konvencijoje numatytas teises ir laisves, ar jas daugiau apriboti nei numatyta šioje Konvencijoje".

Taip pat nuosavybės gynimui Konvencijoje skirtas Pirmojo protokolo 1 straipsnis, kuriame nustatyta: „Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę į savo nuosavybės apsaugą. Iš nieko

⁵⁹ Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. P. 19.

⁶⁰ C.A. Norgaard, "La mise en oeuvre des accords internationaux en matière de droits de l'homme dans un système juridique national"//Les rapports entre le droits international et le droits interne, Strasbourg, Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994, p. 21.

⁶¹ Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2.

negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina viešiesiems interesams ir tiktai įstatymo numatytais sąlygomis bei remiantis bendraisiais tarptautiniais teisės principais”.

Pažymėjęs šias aplinkybes, Konstitucinis Teismas analizuoja ir Konvencijos užtikrinimo institucijų praktiką. Štai ši analizė: „Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos žmogaus teisių teismo praktikos taikant Konvenciją apžvalgoje nurodyta: Pirmojo protokolo 1 straipsnio antroje dalyje nustatyta, kad įstatymai, kuriais, valstybės manymu, būtina visuomenės interesais kontroliuoti naudojamasi nuosavybe, nepažeidžia šio Konvencijos straipsnio. Minėtoje 1 straipsnio nuostatoje išreikštas gerai žinomas teisės principas, kurį pripažįsta visos Konvencijos šalys: įstatymų leidėjai turi teisę nustatyti taisykles, ribojančias nuosavybės savininkų galimybes visuomenės interesais. Suprantama, kad tokio pobūdžio taisyklės yra labai įvairios. Valstybių taikomas priemonės Teismas kontroliuoja remdamasis proporcingumo reikalavimu.“⁶²

Taigi, Konvencijos normos ir Europos žmogaus teismo bei Europos žmogaus teisių komisijos akcentuotos aplinkybės padėjo Konstituciniam Teismui suformuoti savo požiūrį.

⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ //Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, t. 6, V., 1996. p. 65.

2. BAUDŽIAMOJI POLITIKA IR JOS VIETA REGULIUOJANT IR APSAUGANT ŽMOGŲ IR JO APLINKĄ

Nusikalstamumo problemos aktualios visoms valstybėms: ir ekonomiškai labai išsivysčiusioms, ir atsilikusioms. Visos valstybės siekia pažaboti nusikalstamumą. Šis tikslas vienija valstybių kovos su nusikalstamumu pastangas. Kyla klausimas – kaip tai padaryti? Štai čia ir išryškėja skirtumai. Valstybės mato skirtingus šios problemos sprendimo būdus.⁶³

Kalbant apie Lietuvos Respublikos teisės sistemą, svarbu pažymėti vieną jos esminių požymių - jos privalomumą, kuris garantuojamas valstybės prievartos pagalba. Asmens teisių bei laisvių, visuomenės ir valstybės interesų apsaugai valstybė naudoja įvairias prievartos priemones, iš kurių viena reikšmingiausių yra teisinė atsakomybė. Atsižvelgiant į ginamų interesų svarbą bei elgesio taisyklių pažeidimų pobūdį, valstybė gali nustatyti konstitucinę, civilinę, administracinę, baudžiamąją ir pan. atsakomybę. padaryti žalą asmens sveikatai, garbei, nuosavybei ir panašiai gali būti atlyginta pagal civilinę, darbo ar administracinę teisę, o už daugelį teisės pažeidimų taikoma administracinė atsakomybė. Baudžiamoji teisė gina ne visus žmonių, visuomenės ar valstybės interesus, kurių pasirinkimą lemia tai, kad baudžiamoji atsakomybė yra valstybės reakcija griežčiausiomis valstybės priemonėmis į elgesio taisyklių pažeidimus, todėl ši teisinės atsakomybės rūšis taikoma tik už pačius pavojingiausius elgesio taisyklių pažeidimus – nusikalstamas veikas. Tik kai kitomis teisinės atsakomybės rūšimis negalima užtikrinti ginamų interesų apsaugos, gali būti nustatoma baudžiamoji atsakomybė. Toks ginamų interesų apsaugos diferencijavimas yra visapusiškai naudingas, nes leidžia valstybei įgyvendinti esminius teisinės atsakomybės principus kaip proporcingumo, teisėtumo, taikomos prievartos ekonomiškumo ir pan., tuo pačiu formuoti ir vykdyti subalansuotą ekonomiškumo ir pan., tuo pačiu formuoti ir vykdyti subalansuotą baudžiamąją politiką. Baudžiamoji politika per savo įrankius gina visuotinį arba grupinį interesą (priklausomai nuo režimo formos) apribojant žmogaus teises ir laisves. Šitais įrankiais galima piktnaudžiauti kalbant apie valstybės arba tautos interesus ir šiurkščiai pažeisti žmonių teises ir laisves. Todėl labai svarbi yra ši Konvencija. Bet būtina užtikrinti ne tik nacionalinės teisės aktų suderinamumą su ja, bet ir užtikrinti jos realų įgyvendinimą, o tam turi būti veiksmingi mechanizmai ir sąlygos.⁶⁴

⁶³ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2006. p. 37.

⁶⁴ Dziegoraitis A. Baudžiamoji politika Lietuvoje. Realybė ir perspektyvos. Vilnius, 2002. p. 94.

Baudžiamoji politika, būdama sudedamoji valstybės vidaus socialinės politikos dalis, turi apsaugoti individo, visuomenės ir valstybės egzistavimo sąlygas ir tvarką nuo pavojingiausio elgesio – nusikalstamų veikų ir kartu nusikalstamumo. Valstybė, siekdama kontroliuoti nusikalstamumą, vykdo žmogaus ir visuomenės teisių bei laisvių, taip pat valstybės interesų apsaugos funkciją. Nusikalstamumo kontrolė apima labai daug įvairių poveikio priemonių, kurios numatytos Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu patvirtintoje Nacionalinėje nusikaltimų prevencijos programoje⁶⁵.

Mokslinėje literatūroje mes galime rasti keletą baudžiamosios politikos apibūdinimų (žr. V. Piesliakas, A. Dziegoraitis), tačiau juos apibendrinus baudžiamąją politiką galime apibūdinti kaip valstybės vykdomosios vidaus politikos sudedamąją dalį, kurios pagrindinis tikslas yra nusikalstamumo kontrolė.⁶⁶ Kita vertus, autorių pažiūros išsiskiria nustatant baudžiamosios teisės vietą ir reikšmę valstybės baudžiamojoje politikoje bei nusikalstamumo kontrolės sistemoje. Yra mokslininkų (G. Goda) teigiančių, kad baudžiamąją politiką valstybė vykdo išimtinai pagal baudžiamuosius įstatymus, kurių priėmimas ir yra pagrindinė kovos su nusikalstamumu priemonė.

Pagrindinis veiksnys, nulemiantis baudžiamosios politikos kryptingumą, yra nusikalstamumas, jo dinamika, lygis, struktūra ir pobūdis. Pabrėžtina, kad nusikalstamumo lygis ir pobūdis Lietuvoje iš esmės nesiskiria nuo kitų Rytų ir Vidurio Europos valstybių nusikalstamumo rodiklių, o kai kuriais aspektais šie rodikliai yra netgi žemesni. Nuo Vakarų Europos valstybių nusikalstamumo lygis ir pobūdis Lietuvoje skiriasi keliais aspektais: Lietuvoje padaroma gerokai daugiau sunkių smurtinių nusikaltimų, tenkančių 100 000 gyventojų, ir mažiau nesunkių ar apysunkių turtinių nusikaltimų. Nusikalstamumą lemia valstybės ir visuomenės socialinė, demografinė, ekonominė, teisinė, politinė, moralinė situacija, nuo kurios raidos priklauso ir nusikalstamumo ateitis.⁶⁷

Baudžiamosios politikos kryptingumą nustato parlamentas, priimdamas naują, pakeisdamas arba panaikindamas galiojantį baudžiamąjį įstatymą, todėl, be abejonės, labai svarbios parlamentarų (ypač sudarančių daugumą) politinės, teisinės ir dorovinės (religinės) nuostatos. Kaip rodo kitų valstybių patirtis, liberalesnių arba konservatyvesnių pažiūrų politinių partijų dominavimas parlamente leidžia ne tik paaikškinti baudžiamųjų įstatymų kaitą, bet ir valstybės vykdomosios baudžiamosios politikos kryptingumą (griežtinimą arba švelninimą). Kai kurie autoriai nurodo, kad, pavyzdžiui, liberalių pažiūrų parlamentai pritaria nuostatoms individualizuoti bausmes, atidėti bausmės vykdymą, lygtiniam nuteisimui, mažesnės apimtys

⁶⁵ Valstybės žinios. 2003, Nr. 32-1318

⁶⁶ Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvoje teisėje aspektai. *Justitia*. 1998, Nr. 1, p. 13..

⁶⁷ Dziegoraitis A. Baudžiamoji politika Lietuvoje. Realybė ir perspektyvos. Vilnius, 2002. p. 95.

kriminalizacijai, o konservatyvesnių pažiūrų parlamentai įrodinėja priešingą nusistatymą – didina nusikalstamų veikų ratą, įteisina griežtesnes bausmes ir pan.⁶⁸ Sprendžiant tokias socialines problemas kaip prostitucija, eutanazija, abortai, azartiniai lošimai, transporto priemonių vairavimas neblaiviems ir pan. daro nemažą įtaką ir parlamentarų dorovinės ar net religinės nuostatos: siūlo uždrausti abortus, nelegalizuoti eutanazijos. Lietuvos politinių partijų rinkimų programose galima rasti nuostatų, skirtų nusikalstamumo prevencijai ir kontrolei. Pažymėtina, kad dažniausiai tai būna teisingi, bet gana abstraktūs teiginiai, apibūdinantys egzistuojančias socialines problemas, pavyzdžiui, organizuotą nusikalstamumą, prekybą žmonėmis, neteisėtą narkotikų ir psichotropinių medžiagų platinimą, smurtą prieš vaikus, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisių apsaugą ir t. t. O apie priemones, kuriomis bus sprendžiamos įvardytos problemos, nutylima. Tokios rinkimų programos rodo, kad daugumą Seime gavusi politinė partija arba partijų koalicija vadovausis tradiciniais metodais, kuriuos V. Justickis apibūdino kaip „kriminologinius postulatus“, t. y. tiesas, kurias, manoma, pripažįsta visi ir kurių nereikia pagrįsti⁶⁹. Viena tokia tiesa yra įsitikinimas, kad kriminalinė bausmė turi sulaikomąjį poveikį, nors tokios išvados neleidžia padaryti įvairių mokslinių tyrimų rezultatų. Toks įsitikinimas kyla iš kasdienės asmeninės patirties: kiekvienas yra patyręs pagundą padaryti ką nors bloga ir tik mintis apie galimą bausmę sulaiko nuo blogo poelgio. Lygiai taip pat įstatymų leidėjas įsitikinęs, kad kriminalinės bausmės nustatymas sukels baimę potencialiems nusikaltėliams, o ta baimė paskatins nepastovų asmenį susilaikyti nuo nusikaltimo. Netiesiogiai tokių išvadų teisingumą patvirtina 2001 m. atliko Seimo narių nuomonės tyrimo rezultatai. Jie parodė, kad Seimo nario apsisprendimą įgyvendinti įstatymų leidybos iniciatyvos teisę labiausiai nulemia jo asmeninė patirtis ir rinkėjų kreipimai.

Taigi, įstatymų leidėjas, sprenddamas nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės problemas, dažniausiai pasirenka galimybę sugriežtinti baudžiamajame įstatyme numatytą bausmę už tam tikrą veiką.

Moksliniai tyrimai rodo, kad nenusikalstamo elgesio motyvacija yra daug sudėtingesnė, nes jai turi įtakos mažiausiai trys motyvų grupės – doroviniai įsitikinimai, galimas aplinkinių pasmerkimas ir bausmės baimė. H. Grasmick ir D. Green tyrimų rezultatai parodė, kad stipriausią poveikį teisėtam elgesiui daro būtent doroviniai įsitikinimai ir aplinkinių pasmerkimo baimė. Pažymėtina, kad toks politikų tikėjimas baudžiamąja teise būdingas ne vien Lietuvai. Štai vokiečių mokslininkas W. Hassemer nurodo, kad „baudžiamosios politikos

⁶⁸ Pavilonis V. Baudžiamosios politikos pagrindai (1). Justitia, 1996 Nr. 3. p. 20.

⁶⁹ Justickis V. Kriminologija. I dalis. Vilnius. 2001. p. 238-240.

„klimatas“ skatina baudžiamąją teisę, traktuoja ją kaip veiksmingą instrumentą, sprendžiant naujas kilusias problemas – nuo daromos žalos aplinkai, socialinei sistemai iki narkomanijos“.⁷⁰

Didelę įtaką baudžiamajai politikai (tiek baudžiamųjų įstatymų teisėkūrai, tiek juos taikant) daro Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Konstitucinis teismas. Konstitucija, kurią sudaro konstitucinės normos ir konstituciniai principai, yra aukščiausia teisė formuojant teisės sistemą bei nustatant teisinio reguliavimo pagrindus. Konstitucinis teismas, aiškindamas konstitucijos tekste suformuluotas itin bendrojo pobūdžio normas ir principus, atskleidžia tikrąjį jų turinį ir ribas, o kartu ir jų reikšmę baudžiamajai ir kitoms teisės šakoms.⁷¹

Vis daugiau tam tikrų valstybių baudžiamajai politikai turi įtakos ir tarptautinė teisė. 2002 metais Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo tokias tarptautines sutartis: 1999 m. Europos baudžiamosios teisės konvenciją dėl korupcijos⁷², 2000 m. Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą⁷³, 1973 m. Jungtinių Tautų konvenciją dėl nusikaltimų, padarytų tarptautiniu mastu saugomiems asmenims, įskaitant diplomatus, prevencijos ir baudimo už juos⁷⁴, ir dar visą eilę Lietuvos vidaus teisei svarbių tarptautinių sutarčių. Atsižvelgiant į visus šiuos tarptautinės teisės aktus reikėjo tam tikrų baudžiamųjų įstatymų pakeitimų ir papildymų, todėl savaimė suprantama, kad tarptautinės teisės naujovės vertė keisti ir pildyti naująjį Baudžiamąjį ir Baudžiamojo proceso kodeksus. Per kelis metus nuo naujojo baudžiamojo kodekso patvirtinimo Seimas priėmė kelias dešimtis BK pakeitimo ir papildymo įstatymų, kuriais *inter alia* nacionalinė baudžiamoji teisė buvo derinama su tarptautinių sutarčių, kuriais ratifikavo Lietuvos Respublika, ir Europos sąjungos teisės aktų reikalavimais⁷⁵. Atsižvelgiant būtent į tarptautinės teisės reikalavimus, Lietuvos baudžiamojoje teisėje buvo įteisinta juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė (BK 20 str.), numatyti asmens išdavimo pagal Europos arešto orderį pagrindai ir sąlygos (BK 9¹ str.), numatyta baudžiamoji atsakomybė už žmogaus išnaudojimą priverstiniam darbui (BK 147¹ str.), neteisėtą prisijungimą prie kompiuterio ar kompiuterinio tinklo (BK 198¹ str.), ir pan.⁷⁶

Pažymėtina, kad per šį laikotarpį Lietuvos įstatymų leidėjas kriminalizavo 23 naujas veikas, 14 atvejų išplėtė nusikalstamų veikų sudėtis, 3 atvejais numatė kvalifikuotos nusikalstamų veikų sudėtis, 7 atvejais sugriežtino nustatytą bausmę, 6 atvejais sugriežtino

⁷⁰ Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvoje teisėje aspektai. Justitia. 1998, Nr. 1, p. 13..

⁷¹ Ten pat. P. 16.

⁷² Valstybės žinios. 2002, Nr. 23-851

⁷³ Valstybės žinios. 2002, Nr. 51-1929

⁷⁴ Valstybės žinios. 2002, Nr. 97-4252

⁷⁵ Abramavičius A., Mickevičius D., Švedas G. Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Vilnius, 2005

⁷⁶ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Vilnius, Justitia, 2006. p. 63.

bausmės skyrimo bei bausmės vykdymo atidėjimo taikymo taisykles ir 15 atvejų išplėtė baudžiamosios atsakomybės ribas.

Kita vertus, baudžiamasis įstatymas tik nustato valstybės pasirinktos baudžiamosios politikos kryptį ir strategiją, todėl labai svarbus tampa tikslus pasirinktos krypties ir strategijos įgyvendinimas – tai baudžiamojo įstatymo taikymas pagal įstatymų leidėjo valią. Šiuo požiūriu didelę reikšmę turi teisėsaugos institucijų ir ypač teismų veikla. Teismų darbo patirtis rodo, kad įstatymų leidėjo valia ne visada yra tiksliai vykdoma. Tokius teismų praktikos nukrypimus nuo įstatymų leidėjo valios dažniausiai lemia nepakankamai tikslus baudžiamojo įstatymo normos turinys arba formuluotė, dėl kurių atsiranda jos aiškinimo skirtumų, arba baudžiamojo įstatymo normos turinio „nepriima“ teisėjų (prokurorų, ikiteisminio tyrimo tyrėjų) teisinė sąmonė. Reikšmingos tam yra Baudžiamojo proceso kodekso normos, kurios suteikia proceso subjektui mažesnę ar didesnę diskreciją nuo kurių priklauso realių baudžiamųjų normų realizavimas.⁷⁷

Kalbant apie teisėkūros procesą, norėčiau paminėti prof. A. Vaišvilos tris teisinės būties lygmenis: teisinės idėjos, teisės norma bei teisiniai santykiai. Pirmasis teisinės būties lygmuo užtikrina teisės sąmoningumą, antrasis – to sąmoningumo norminį pobūdį ir privalomumą, trečiasis – praktinį jos funkcionalumą (realumą).⁷⁸

Šis teisės cikliškumas neleidžia išskirti nė vieno iš minėtų teisinės būties lygmenų kaip pagrindinio, svarbiausio, nes teisė yra ne kuri nors viena iš tų stadijų, o tik visos kartu ir, be to, egzistuojančios ne šalia viena kitos, o viena į kitą nuolat pereinančios, viena kitą parengiančios. Šitaip atsiskleidžia dinamiška teisės prigimtis, nuolatinis jos ryšys su žmonių interesais ir tų interesų transformavimusi į visuomeninę tvarką, praktinį žmonių elgesį.⁷⁹

Valstybės vykdoma baudžiamoji politika negali ignoruoti ir kitų visuomenėje susiklosčiusių socialinių ir ypač ekonominių aplinkybių. Tiek pagrįstas, tiek nepagrįstas baudžiamosios teisės veikimo srities plėtimas kriminalizuojant naujas veikas, lengvinant baudžiamosios atsakomybės sąlygas bei griežtinant baudžiamajame įstatyme numatytas bausmes kelia naujas arba paaštrina egzistuojančias socialines problemas, pavyzdžiui, pataisos įstaigų perpildymą, atlikusių bausmę asmenų adaptaciją visuomenėje, recidyvinį nusikalstamumą ir pan. Be to, tokiam baudžiamosios politikos kryptingumui reikia ir papildomų valstybės finansinių išlaidų baudžiamosios justicijos sistemai. Kai kurie tyrėjai (R. Duff) pažymi, kad, pavyzdžiui, nuteistųjų laisvės atėmimo vietose mažinimo politikos skatinamoji jėga gali būti ne tiek rūpinimasis asmens gerove, kiek ekonominis išskaičiavimas, kaip greičiau ir pigesnėmis

⁷⁷ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Vilnius, Justitia, 2006. p. 37.

⁷⁸ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis, Vilnius: Justitia, 2004. P. 65.

⁷⁹ Ten pat. P. 66.

priemonėmis sukurti nusikalstamumo mažėjimo efektą.⁸⁰ Lietuva šiuo aspektu tikrai nėra išimtis, nes galima paminėti net šešias Seimo paskelbtas amnestijas, iš kurių kelias nulėmė nesuderintos baudžiamosios politikos rezultatai – tai neproporcingai padidėjęs nuteistųjų laisvės atėmimu skaičius, 1999 m. – 14600 asmenų⁸¹, ir didelis pataisos įstaigų perpildymas.

Apibendrinant, galima daryti išvadą, jog Lietuvoje nusistovėjusi BK pakeitimų ir papildymų įstatymų projektų rengimo praktika rodo tam tikrą baudžiamosios teisės ir kriminologijos mokslo bei politinės valdžios, atsakingos už baudžiamosios politikos formavimą, atotrūkį ir net gi pasyvią konfrontaciją, kurią sukelia skirtingas požiūris į baudžiamąją teisę kaip vieną iš nusikalstamumo kontrolės priemonių.⁸²

Pačioje XX a. pabaigoje Lietuvoje iškilo nemažai baudžiamosios teisės ir laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemų, kurias išspręsti galėjo tik bendra baudžiamosios politikos, baudžiamosios teisės ir kalnimo sistemos reforma. Šią reformą Vakarų Europos valstybėse skatino ypač augantis recidyvinis nusikalstamumas, kuris rodė mažą laisvės atėmimo efektyvumą, net kalnimo sistemos krizę.⁸³

2.1. Baudžiamosios politikos samprata, turinys ir principai

Pažymėtina, jog nusikalstamumo kontrolei didžiausią įtaką daro socialinės ir ekonominės priemonės. Be abejo, labai svarbu ir teisinės priemonės, t. y. teisinė valstybės politika. Iš teisinių priemonių lemiamą įtaką turi valstybės baudžiamoji politika. Baudžiamoji politika yra valstybės vidaus politikos dalis. Per baudžiamąją politiką įgyvendinamas valstybės požiūris į nusikalstamumo problemą, jos sprendimo būdus. Baudžiamąją politiką galima apibrėžti taip: baudžiamoji politika – tai valstybės vykdomos nusikalstamumo kontrolės formos ir metodai siekiant tam tikrų apibrėžtų tikslų.⁸⁴ Baudžiamoji politika įgyvendinama priimant baudžiamuosius įstatymus, juos keičiant ir taikant. Todėl kalbant apie baudžiamąją politiką, skirtini du jos lygmenys.

Pirmas, baudžiamosios politikos lygmuo – baudžiamoji politika įstatymų leidybos srityje. Valstybė užkardyti nusikalstamumą pirmiausia siekia įstatymais, t. y. priimdama, keisdama ar naikindama baudžiamuosius įstatymus, kuriais nustatomas ar keičiamas veikų nusikalstamumas,

⁸⁰ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Vilnius, Justitia, 2006. p. 38.

⁸¹ Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius, 2003.

⁸² Švedas G. Baudžiamoji politika ir ją formuojantys veiksniai. Teisė, 2006, Nr. 59. P. 130.

⁸³ M.Foucault, J.Sim nuomonė.

⁸⁴ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Vilnius, Justitia, 2006. p. 39.

t. y. kriminalizuojami ar dekriminalizuojami tam tikri žmonių poelgiai. Kartu tais įstatymais nustatomos ar keičiamos sankcijos už padarytas nusikalstamas veikas. Taip valstybė išreiškia savo požiūrį į vieną ar kitą reiškinį. Šiuo lygmeniu baudžiamąją politiką vykdo Lietuvos Respublikos Seimas.⁸⁵

Baudžiamieji įstatymai yra kovos su nusikalstamumu teisinis pamatas. Tačiau šių įstatymų veiksmingumas pasireškia tik taikant juos praktiškai. Baudžiamiesiems įstatymams taikyti valstybė sukūrė išsistatą kriminalinės justicijos sistemą. Prie kriminalinės justicijos sistemos priskiriamos teisėsaugos institucijos sistemos ir teismai. Jie įgyvendina įstatymus ir tuo praktinę baudžiamąją politiką. Praktinė baudžiamoji politika yra antras baudžiamosios politikos lygmuo. Baudžiamoji politika įstatymų leidybos srityje ir praktinė baudžiamoji politika glaudžiai susijusios baudžiamosios politikos dalys. Be abejo, praktinė baudžiamoji politika yra priklausoma nuo baudžiamosios politikos įstatymų leidybos srityje. Įstatymai yra tikrinami praktika. Būtent praktika išryškina įstatymų teigiamas savybes ir jų spragas. Jei įstatymai tinkamai taikomi, jų priėmimas pasiteisina. Tačiau pasitaiko, kad įstatymai retai taikomi, nors reiškinys, kuriam reguliuoti jie skirti, gana paplitęs (pvz., kyšininkavimo problema).⁸⁶

Praktinė baudžiamoji politika, jos analizė duoda daug peno įstatymų leidėjui įsitikinti, ar tikslai, kurių jis siekė priimdamas įstatymą, vykdomi. Jei nevykdomi, kodėl. Ar todėl, kad pats įstatymas netobulus teisiniu požiūriu, ar kad praktika nepriima įstatymo dėl jo nepriimtinių tikslų. Tokiais atvejais įstatymų leidėjas turi galimybę koreguoti baudžiamąją politiką keisdamas įstatymą ir kartu reiškinio baudžiamąjį teisinį reguliavimą.⁸⁷

Taigi, baudžiamoji politika yra sudedamoji valstybės vidaus politikos dalis ir jos paskirtis yra apsaugoti savo piliečius nuo nusikalstamo kėsinosi baudžiamųjų įstatymų pagrindu. Šiuolaikine prasme baudžiamosios politikos (Kriminalpolitik) sampratą pateikė žymus vokiečių teisininkas Anzelmas Fojerbachas. Baudžiamosios politikos, sudarančios valstybės bendrosios politikos dalį, objektas, uždaviniai, metodai ir poveikio priemonės skiriasi nuo kitų jos vykdomų socialinės politikos kryptių. Baudžiamosios politikos objektas yra nusikalstamumas kaip socialinis reiškinys, kuriam valstybė daro poveikį baudžiamosios teisės priemonėmis. Kontroliuodama nusikalstamumą valstybė siekia apsaugoti savo piliečių teise ir interesus. Valstybės priedermė saugoti savo piliečių interesus nuo nusikalstamo kėsinosi yra nustatoma jos vidaus teisės aktuose bei tarptautiniais įsipareigojimais.⁸⁸

⁸⁵ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2006. p. 39.

⁸⁶ Dziegoraitis A. Baudžiamoji politika Lietuvoje. Realybė ir perspektyvos. Vilnius, 2002. p. 97.

⁸⁷ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2006. p. 41.

⁸⁸ Pavilionis V. Baudžiamosios politikos pagrindai. Justitia, 1996. Nr. 3. p. 22.

2.1.1. Baudžiamosios politikos samprata ir turinys

Baudžiamosios politikos samprata aiškinama įvairiai. Galima būtų išskirti tris daugiau ar mažiau aiškias autorių grupes, t. y. autorius, kurie laikosi požiūrio, kad:

- a) baudžiamoji politika susijusi išimtinai su teisės kūrimu (Fojerbach, Chippel, Chekler);
- b) baudžiamoji politika apima ir neteisines kovas su nusikalstamumu priemonės (Zauer, Zeeling, Finkej);
- c) baudžiamoji politika reiškia ne tik baudžiamųjų įstatymų kūrimą, bet ir jų taikymą (Bluvšteinas, Veremeš, Pančenko).

Kaip jau minėta, prof. A. Vaišvila, teigia, jog teisinė idėja, teisės norma ir teisiniai santykiai – tai trys pirminės fundamentinės teisės kategorijos, lemiančios visų kitų teisės kategorijų loginę vietą.⁸⁹ Taigi, kaip matome, teisės tapsmas prasideda nuo teisinės idėjos ir rutuliojasi teisės normos ir teisinių santykių link, o vėliau šis procesas gali judėti priešinga linkme – nuo teisinių santykių teisinės idėjos kryptimi. Mat anksčiau ar vėliau paaiškėja, kad, keičiantis žmonių gyvenimo sąlygoms, vertybinei orientacijai, turimos teisės normos nepajėgia toliau palaikyti visuomenėje pakankamo žmogaus teisių saugos laipsnio, o dėl to – ir socialinės santarvės bei rimties. Tokio neatitikimo, nesaugumo suvokimas skatina formuotis naujas teises idėjas, siūlančias kitokį, patikimesnį tų pačių santykių tvarkymo modelį. Todėl teisė, kaip procesas, cirkuliuoja ir užtikrina nuolatinį teisės atsinaujinimą, prisiderinimą prie istoriškai besikeičiančių žmogaus teisių apsaugos ir įgyvendinimo poreikių.⁹⁰

Pagrindinis klausimas, kuriuo skiriasi Vakarų Europos ir buvusių „socialistinių“ šalių mokslininkų baudžiamosios politikos traktavimas, yra teismų praktika taikant baudžiamuosius įstatymus. Vakarų mokslininkai, atskirdami teismų praktiką nuo baudžiamosios politikos, vadovaujasi tuo, kad teismai yra savarankiška valdžia, kuri nevykdo politinių uždavinių, taigi ir jų veikla taikant baudžiamuosius įstatymus negali būti sudedamoji valstybės vykdomos politikos dalis.

Demokratinėse valstybėse, kuriose realiai užtikrinamas valdžių padalijimo principas, toks baudžiamosios politikos supratimas yra pagrįstas. Tose valstybėse, kur teismai politizuoti ir yra priklausomi nuo valdžios ar kitų politinių institucijų, jie neišvengiamai tampa tų institucijų vykdomos baudžiamosios politikos priedėliais. Todėl reikėtų pritari tiems šiuolaikiniams autoriams (Lenvell, Ancel, Corri), kurie vienaip ar kitaip siaurina baudžiamosios politikos sampratą iki „baudžiamosios teisės reguliuojamų priemonių“, „represinių priemonių poveikio“ ir pan.

⁸⁹ Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis, Vilnius: Justitia, 2004. P. 68.

⁹⁰ Ten pat. P. 65.

Apibendrinant galima pažymėti, kad dabar baudžiamąją politiką teisingiau būtų suprasti kaip baudžiamųjų teisinių priemonių visumą, sudarančią vieną iš nusikalstamumo kontrolės krypčių.⁹¹

Apibendrinant baudžiamosios politikos sampratą, labai svarbiu reikėtų laikyti požiūrį į nusikalstamumą apskritai, nes nuo to labai priklauso baudžiamosios politikos tikslai.

Valstybės uždavinys, kaip minėta, yra sudaryti maksimaliai saugias savo piliečių egzistavimo sąlygas. Sprendžiant šį uždavinį labai svarbu, kad nusikalstamumas, kaip socialinis reiškinys, netaptų apskritai nekontroliuojamas. Antra vertus, reikia pripažinti, kad tos kontrolės lygis ir efektyvumas priklauso nuo daugelio veiksnių: materialių ir dvasinių visuomenės išteklių, jos požiūrio į neteisėtus veiksmus, aktyvumo užkertant kelią šiam blogiui ir kt.

Pagrindinė nusikalstamumo kontrolės problemų sprendimo grandis yra baudžiamoji teisė. Jos pagrindu apibrėžiamos nusikalstamo elgesio ribos, formuojami baudžiamosios atsakomybės už padarytus nusikaltimus pagrindai ir nustatomos galimos sankcijos, taikomos juo padariusiems asmenims, taip pat atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės pagrindai ir sąlygos. Taigi baudžiamoji teisė (plačiąja prasme – ir procesinė ir penitencinė) sudaro baudžiamosios politikos pagrindą. Baudžiamoji politika negalėtų taip vadintis apskritai, jeigu ji remtųsi ne baudžiamąja teise, o kuria nors kita teisės šaka. Remdamasi šiais pagrindais baudžiamoji politika nustato piliečių teisių ir laisvių gynimą, valstybės ir visuomenės institucijų normalaus funkcionavimo ir jų apsaugos ribas.⁹²

Pažymėtina, jog baudžiamosios politikos turinį lemia uždaviniai, keliami tam tikru valstybės raidos etapu. Valstybė, keldama sau nusikalstamumo kontrolės uždavinius ir vadovaudamasi atitinkamais principais, formuoja savo veiklos strategiją. Tai reiškia, kad baudžiamosios politikos turinys yra orientuotas į ateitį, iškeltų uždavinių sprendimą baudžiamosios teisės priemonėmis. Atsižvelgiant į baudžiamosios teisės funkcijas ir jų įgyvendinimo galimybes, baudžiamosios politikos turinį galima apibūdinti tokiais požymiais:

1. baudžiamąja atsakomybe ir jos ribomis (veikų priskyrimo prie nusikaltimų pagrindais, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygomis ir pan.;
2. pavojingų veikų kriminalizacija ir dekriminalizacija;
3. nusikalstamų veikų penalizacija (bausmių struktūra, rūšys, bausmių ribos, alternatyvių bausmių buvimas ir kt.).⁹³

Nusikalstamumo kontrolė prasideda baudžiamosios atsakomybės ribų nustatymu. Baudžiamojo įstatymo normos numato, kokios veikos pripažintos nusikaltimais ir su kuriais galima

⁹¹ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Vilnius, Justitia, 2006. p. 65.

⁹² Dziegoraitis A. Baudžiamoji politika Lietuvoje. Realybė ir perspektyvos. Vilnius, 2002. p. 99.

⁹³ Pavilonis V. Baudžiamosios politikos pagrindai. Justitia, 1996. Nr. 3. p. 24.

kovoti baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis. Linijos, nuo kurios tikslinga veikas pripažinti nusikaltimais, nubrėžimas yra labai svarbus baudžiamosios politikos aspektas. Antai, jeigu veikos, kurias visuomenė smerkia, bus plačiai pripažintos nusikaltimais, nesunku bus suformuoti „kriminalinę visuomenę“, kurioje paties nusikaltimo „vertė“ nelabai didelė, nes dauguma tos visuomenės narių bus kriminaliniai nusikaltėliai. Tačiau ne visuomet galima tikėtis gero baudžiamojo įstatymo veikimo efekto, jeigu bus numatyta baudžiamoji atsakomybė už labai pavojingas veikas, visa kita paliekant kitų teisės šakų ar moralės dalykams. Nusikaltimai dažnai prasideda „vaikų žaidimais“, o baigiasi sunkiais padariniais. Todėl būtina veikti ir terpę sunkiems nusikaltimams formuoti.⁹⁴

Vis dėlto, nustatyti labai aiškią ribą šioje srityje apskritai vargu ar įmanoma. Gali būti, kad įstatymų leidėjas pripažins nusikaltimais veikas, kurios visuomenės požiūriu, nėra labai smerktinos, tačiau atsižvelgdamas į konkrečias aplinkybes, kitų būdų žmonių elgesiui kontroliuoti jis nemato. Ir atvirkščiai - visuomenė gali piktintis, kad jos manymu, tam tikri pavojingi veiksmai nelaikomi nusikaltimais. Tokie prieštaravimai gali daryti nemažą įtaką nusikalstamumo problemoms spręsti. Įgyvendinti įstatymą, kuriam nepritaria visuomenė, daug sudėtingiau.⁹⁵

Nustatant veikų pripažinimo nusikaltimais pagrindus paprastai atsižvelgiama į įvairius veiksnius: galimybes formalizuoti nusikalstamą veiką, pavojingų veikų paplitimą, teisėsaugos organų veiklos pajėgumą, pataisos darbų įstaigų galimybes ir t. t. Todėl gali būti, kad visuomenė tam tikrus reiškinius smerkia, bet laikyti jų nusikaltimu nėra pakankamo pagrindo.

Tais atvejais, kai patraukimo baudžiamojon atsakomybėn ribos labai išplėstos, kai dažnai išnyksta riba tarp nusikaltimo, baudžiamojo nusižengimo ir administracinio teisės pažeidimo, įstatymų leidėjas priverstas plėsti atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės ir šitaip susiaurinti asmenų, nubaustų kriminalinėmis bausmėmis, ratą.

Su patraukimo baudžiamojon atsakomybėn pagrindais glaudžiai susijusi kriminalizacija ir dekriminalizacija. Ilgainiui atsiranda būtinybė priimtus baudžiamuosius įstatymus papildyti, pakeisti ar iš dalies panaikinti. Visa, kas baudžiamajame įstatyme naujai nustatoma kaip nusikaltimai, vadinama kriminalizacija. Ir atvirkščiai – tai, kas nebelaikoma nusikaltimu ir panaikinami atitinkami baudžiamieji įstatymai ar jų straipsniai – dekriminalizacija. Kriminalizacija ir dekriminalizacija visų šalių baudžiamuosiuose įstatymuose vyksta nuolat, tik skirtingu intensyvumu.⁹⁶

Kriminalizacija iš esmės riboja žmonių teises, tam tikri jų veiksmai pripažįstami nusikaltimais, ir už juos taikomos kriminalinės bausmės. Todėl šis procesas turi būti teoriškai ir

⁹⁴ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Vilnius, Justitia, 2006. p. 62.

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ Švedas G. Baudžiamoji politika ir ją formuojantys veiksniai. Teisė, 2006, Nr. 59. P. 129.

praktiškai pagrįstas. Teisus prof. Bluvšteinas, jog būtina turėti kriminalizacijos teoriją, kuri būtų sudedamoji baudžiamosios politikos dalis.⁹⁷ Tuo tarpu tenka pripažinti, kad dabar Lietuvoje kriminalizacija iš esmės stichiška, o juridinis naujai pripažįstamų nusikaltimais ir baudžiamaisiais nusizengimais veikų apibūdinimas kartais neatitinka esminių baudžiamosios teisės teorijos nuostatų.

Kriminalizacijos teoriją J. Bluvšteinas siūlo pagrįsti tam tikrais baudžiamosios teisės taikymo kriterijais.

Pirma – tai daugumos piliečių įsitikinimas, kad baudžiamasis įstatymas gina tas (ir tik tas) socialines vertybes, kurios yra gyvybiškai svarbios, kad visuomenėje vyrautų pageidaujama tvarka.

Antra – tvirtas įsitikinimas, kad konkreti socialinė vertybė negali būti apginta nesinaudojant kraštutinėmis baudžiamosios teisės priemonėmis. Baudžiamoji teisė turi tapti paskutine visuomenės gynimo nuo kėsinosi į jos egzistavimo pamatus riba. Negalima pavadinti optimalia perėjimo iš karto į paskutinę gynybos liniją strategija, jei tų pačių rezultatų buvo galima pasiekti kitomis priemonėmis ir taikyti kraštutinių baudžiamųjų teisinių priemonių dar nebuvo būtina.

Trečia – kriminalizuojamų veikų išplitimas. Kriminalizuoti itin retas veikas yra beprasmiška. Tai gali tik sukompromituoti baudžiamąjį įstatymą.

Ketvirta – tai galimybė nustatyti kriminalizuojamą veiką, skirti tam tiek jėgų ir lėšų, kiek tik įmanoma.⁹⁸

Išvardyti kriterijai tikrai reikšmingi siekiant teisingai suvokti kriminalizacijos procesą, nors jie neišsemia tų pagrindų, kuriais reikia vadovautis įstatymų leidėjui, o kai kuriems reikia papildomų paaiškinimų.⁹⁹

Reikia sutikti su literatūroje reiškiamą nuomone, kad kiekvienas kriminalizacijos atvejis būtų ne tiesiog kurios nors institucijos „poreikis“ taip apsaugoti savo interesus, o kriminologiškai pagrįsta baudžiamosios teisės normos konstrukcija.

Baudžiamosios teisės normą sudaro ne tik jos dispozicijoje nustatyti draudimai ar įpareigojimai, bet ir jų nepaisymo padariniai – sankcijos. Lietuvos Respublikoje itin gajus iš sovietinių laikų paveldėtas reikalavimas nuolat stiprinti kovą su nusikalstamumu visų pirma griežtinant bausmes už padarytus nusikaltimus. Lietuvoje, kaip ir kitose pokomunistinėse šalyse,

⁹⁷ Bluvšteinas J. Statistika ir tikrovė // Kriminalinė statistika. Mokslo darbai. Vilnius, 1995, t. 4. p. 19.

⁹⁷ Ten pat. P. 21.

⁹⁸ Pavilionis V. Baudžiamosios politikos pagrindai. Justitia, 1996. Nr. 3. p. 22.

⁹⁹ Ten pat.

ypač padidėjo nusikalstamumas ir dėl to kyla daug įvairių problemų. Tačiau manyti, kad vien griežtinant bausmes galima pasiekti teigiamų rezultatų, yra klaidinga.¹⁰⁰

Pažymėtina, kad įvairiose pasaulio valstybėse gana plačiai nagrinėta ir eksperimentuota dėl bausmių griežtumo. Deja, rezultatai niekur nebuvo tokie, kad jais būtų galima besąlygiškai vadovautis.

2.1.2. Baudžiamosios politikos principai

Teisinis reguliavimas apskritai ir konkrečioje teisės šakoje gali būti labai sudėtingas, jeigu atskiros teisės šakos arba vienos teisės šakos institutai kels skirtingus visuomeninių santykių reguliavimo reikalavimus. Todėl tarpšakiniam teisiniam reguliavimui suderinti dažniausiai aptariami ir nustatomi vadovaujamieji įstatymo pradai, arba principai. Lietuvos įstatymų leidybos pagrindiniai principai įtvirtinti pačiame įstatyme. Lietuvos Respublikos Konstitucija įtvirtina principus, turinčius reikšmės ir baudžiamajai teisei:

1. Konstitucijos 29 straipsnyje nustatytas lygybės nepriklausomai nuo asmens lyties, rasės, tautybės, kilmės, socialinės padėties, įsitikinimų ar pažiūrų principas. Tai reiškia, kad baudžiamieji įstatymai privalo užtikrinti, jog kiekvienam, padariusiam nusikaltimą asmeniui, nepriklausomai nuo išvardytų požymių, būtų taikoma baudžiamoji atsakomybė. Kartu lygybės prieš įstatymą principo negalima painioti su nubaudimu. Asmeniui, padariusiam nusikaltimą, turi būti taikoma atsakomybė. Ištyrus bylą, konkreti bausmė, paskiriama atsižvelgiant ne tik į padarytą nusikaltimą, bet ir nusikaltusiojo asmens asmenines savybes. Tačiau esant vienodoms aplinkybėms, įstatymas negali duoti pagrindo skirtingai nubausti asmenį dėl lyties ar įsitikinimų, amžiaus ar socialinės kilmės.¹⁰¹
2. Konstitucijos 20 – 24 straipsniai įvairiais aspektais aptaria teisėtumo užtikrinimo principą. Griežtai laikytis įstatymų reikalavimų ypač svarbu, kai žmogus susiduria su baudžiamuoju įstatymu. Pirminė teisėtumo užtikrinimo prielaida yra įstatymai, garantuojantys žmonių saugumą. Jie turi būti pakankamai aiškiai ir tiksliai išdėstyti, kad nekiltų dvejonų dėl jų prasmės, ir skirti visuomenės interesams užtikrinti, o ne jiems prieštarauti.

Nekokybiškai parengtas įstatymas, įstatymų prieštaravimai ir spragos – palanki dirva piktnaudžiauti, dėl vienokių ar kitokių priežasčių skirtingai spręsti padariusių nusikaltimus asmenų atsakomybės klausimus. Atsižvelgiant į tai, visos teisėsaugos organų grandys turėtų būti gana griežtai kontroliuojamos, kad būtų išvengta įstatymo, kartu ir esminių piliečių teisių

¹⁰⁰ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. Vilnius, Justitia, 2006. p. 68.

¹⁰¹ Pavilionis V. Baudžiamosios politikos pagrindai (2). Justitia, 1996. Nr. 4. p. 18.

pažeidimų. Pažymėtina, kad nepagrįstas apkaltinimas padarius nusikaltimą žmogui palieka nuoskaudą visam gyvenimui, o kartais padaro jį net savo valstybės priešu.¹⁰²

3. Konstitucijos 21 straipsnyje taip aptariamas labai svarbus baudžiamajai teisei principas – humanizmas. Jame nurodyta, kad negalima žmogaus kankinti, žaloti, žeminti jo orumo, žiauriai su juo elgtis. Taigi baudžiamieji įstatymai privalo įtvirtinti humanišką elgesį su teisiuuoju. Atkreiptinas dėmesys ir į kai kuriuos kitus aspektus. Kiekviena įstatymo numatyta bausmė normaliam žmogui negali sukelti pasitenkinimo. Ją pritaikius žmogui atsiranda vienokių ar kitokių apribojimų, kartu ir kančių. Be kentėjimo bausmė apskritai neįmanoma. Todėl šis Konstitucijos reikalavimas reiškia, kad baudžiamieji įstatymai privalo neleisti tardant, vykstant teismo procesui ar atliekant bausmę taikyti tokių priemonių ir suvaržymų, kurie nenumatyti įstatymo ir tyčia priverčia žmogų kentėti ar žemina jo orumą. Kartu nusikaltusio žmogaus nubaudimo humanizavimas neturėtų būti suprantamas vien kaip kaltininko kančių palengvinimas ar jo pasigailėjimas. Esminis humanizmo principas turėtų būti tai, kad valstybė ir visuomenė padariusį nusikaltimą asmenį nelaikytų nepataisomu. Daugumos valstybių baudžiamieji įstatymai greta nubaudymo taip pat pabrėžia nusikaltėlio galimybę pasitaisyti ir grįžti į normalų gyvenimą. Tai ir yra šių įstatymų humanizmas.¹⁰³

Pabrėžtinai dar vienas svarbus dalykas. Konstitucijos 28 straipsnyje skelbiama, kad kiekvienas žmogus, įgyvendindamas savo teisę, negali varžyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Iš to išplaukia svarbi nuostata, kad nusikaltėlių persekiojimas baudžiamųjų įstatymų nustatyta tvarka yra viena iš priemonių daugumai žmonių užtikrinti normalias gyvenimo sąlygas, išvengti baimės būti nusikaltėlio apiplėštam, sužalotam ar netgi netekti gyvybės. Taigi bendriausia prasme humanizmo principas reiškia visų žmonių saugumą esant normalioms bendravimo ir gyvenimo sąlygoms.¹⁰⁴

Baudžiamosios politikos turinys labai daug priklauso nuo specialių baudžiamosios teisės principų įgyvendinimo priimant ir taikant baudžiamuosius įstatymus. Todėl trumpai juos šiuo atžvilgiu aptarsime. Analizuojat atkreiptinas dėmesys į šiuos baudžiamosios teisės principus:

1. *nullum crimen, nulla poena sine lege* (niekas negali būti pripažintas kaltu ir nubaustas, jeigu nėra įstatymo);
2. atsakomybės neišvengiamumo principą;
3. asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principą;
4. *in dubio pro reo* (visi neaiškumai ir netikslumai aiškinami kaltininko naudai);

¹⁰² Pavilonis V. Baudžiamosios politikos pagrindai. Justitia, 1996. Nr. 4. p. 18.

¹⁰³ Ten pat. P. 20.

¹⁰⁴ Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2.

5. bausmės ekonomijos principą.¹⁰⁵

Principo *nullum crimen, nulla poena sine lege* dabar lyg ir nebereikėtų specialiai skelbti. Dauguma šiuolaikinių baudžiamųjų įstatymų gana tiksliai apibrėžia įstatymo galiojimo laiką (pradžią, pabaigą) ir jo grįžtamojo galiojimo atvejus. Įstatyme, nustatančiame veikos baudžiamumą ar griežtinančiame sankciją, paprastai yra kategoriška nuoroda, kad jis neturi grįžtamosios galios. Išimtis daroma švelnesniam įstatymui, t. y. kai naikinamas ar siaurinamas veikos baudžiamumas arba švelninama sankcija.

Baudžiamosios politikos aspektu atsakomybės neišvengiamumo principas reiškia, jog baudžiamieji įstatymai yra pakankamai aiškiai sukonstruoti ir teisėsaugos organai jais remdamiesi nustato visus įstatymo pažeidimo atvejus, patraukia atsakomybėn juos padariusius asmenis. Atsakomybės neišvengiamumo principas reiškia, jog kiekvienas, padaręs nusikaltimą privalo už jį atsakyti. Pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamąjį įstatymą numatytą nusikaltimo ar baudžiamąjį nusikaltimo sudėtį. Taigi, asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką.¹⁰⁶

Baudžiamajai politikai įgyvendinti ne mažiau svarbu, kaip atskleidžiami nusikaltimai ir juos padarę asmenys traukiami baudžiamąjį atsakomybėn. Šiuo požiūriu yra daug problemų. Visų pirma atskleidžiama tik apie trečdalis visų registruotų nusikaltimų. O atskirų rūšių nusikaltimų atskleidžiama dar mažiau. Dėl to, jog dauguma nusikaltimų neatskleidžiama, daugelis nukentėjusiųjų apskritai nesikreipia į teisėsaugos organus. Todėl galima tvirtinti, jog šis principas įgyvendinamas tik iš dalies.

Baudžiamąjoje teisėje ypač svarbus asmeninės atsakomybės ir bausmės individualizavimo principas. Baudžiamosios teisės normos turi užtikrinti, kad baudžiamąjį atsakomybėn būtų traukiamas tik kaltas asmuo. Įvairių valstybių praktika, vienur siauriau, kitur plačiau naudoja kolektyvinės atsakomybės principą. Dažnai tai būna kaip atsakomoji valstybės reakcija į tam tikrus neteisėtus veiksmus panaudojant karines ar policijos pajėgas.

Kartu bet kuriuo atveju įstatymu nustatytos bausmės negalima traktuoti visiškai izoliuotai nuo kaltininko aplinkos. Bet kuris nubaudimas netiesiogiai visada daro didesnę ar mažesnę įtaką kaltininko artimiesiems. Antai nelabai sunkios bausmės – baudos paskyrimas visuomet reiškia, kad tam tikros pinigų sumos neteko ne tik nuteistasis, bet ir šeimos biudžetas. Nuteisimas laisvės atėmimu skaudžiai atsiliepia visai šeimai, jeigu nuteistasis buvo vienintelis ar

¹⁰⁵ Pradel J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius, 2001.

¹⁰⁶ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2006. p. 99.

pagrindinis šeimos maitintojas, ir pan.¹⁰⁷ Tai visiškai nereiškia, kad tokių padarinių įstatymas siekia specialiai. Atvirkščiai, teismai, vertindami tokias aplinkybes, dažniausiai skiria bausmę, kuri mažiau atsilieptų artimiesiems. Tačiau visiškai išvengti tokios įtakos galima nebent tik kai nuteistasis yra vienišas žmogus.

Bausmę individualizuoti svarbu siekiant nubausti teisingai. Teisingumo samprata yra gana plati. Čia atkreipsime dėmesį tik į tai, kad teisingumas reiškia visų pirma įstatymo nustatytą optimalų nusikaltėliui pataisyti reikalingą bausmės dydį. Tačiau ne mažiau svarbu, kiek įstatymas sudaro galimybę teismui pačiam parinkti teisingą bausmę, t. y. ar jis tiksliai užprogramuoja bausmės parinkimą, ar leidžia teismui, įvertinus visas aplinkybes, savarankiškai spręsti šiuos klausimus. Šio principo esmė yra ta, bausmė asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, turi būti skiriama individualiai, t. y. bausmė parenkama atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, bet ypač į kaltininko asmenybę. Paskirtos bausmės supratimas kaip teisingos padeda žmonėms įvertinti nusikaltimo pavojingumą, didina teismo nuosprendžio autoritetą, o jis ypač reikalingas dabartiniu mūsų visuomenės raidos etapu. Naujajame Baudžiamajame kodekse teisingumas įvardytas baudžiamosios teisės principu. Teisingumo principas įtvirtintas BK 41 straipsnyje, kuriame formuluojama bausmės paskirtis ir greta kitų tikslų nustatoma, kad bausmė turi užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą. Baudžiamojo poveikio priemonės turi būti teisingos. Tai savaime aiškus postulatas, kurio nereikia įrodinėti. Visuomenė iš teismų tikisi teisingumo. Pažymėtina, jog teisingumas, kaip teismo veikla nagrinėjant baudžiamąsias bylas ir skiriant bausmes ir baudžiamojo poveikio priemones, traktuojamas taip: teisinga bausmė – tokia bausmė, kuri paskirta tinkamai atsižvelgus į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, padaryto nusikaltimo ypatumus, kaltininko padarytos veikos subjektyviuosius požymius (kalbę, motyvus), jo asmenybę, ir jos skyrimas nepažeidžia Baudžiamojo kodekso normų. Tai pagrindinis teisingumo aspektas.¹⁰⁸

In dubio pro reo principas pirmiausiai sietinas su baudžiamuoju procesu. Visų aplinkybių įvertinimas ir tų, kurios ne visiškai aiškios ir tikslios, atsisakymas lemia kaltinimo pagrįstumą. Tačiau tai yra reikšminga ir baudžiamojoje teisėje. Yra visi įstatymo numatyti nusikaltimo sudėties požymiai ar ne – abejonių neturi būti. Sprendžiant veikos kvalifikavimo klausimus remiantis abejotomis aplinkybėmis turi būti parinkta tik ta nusikaltimo sudėtis, kuri be abejonės atitinka surinktus duomenis. Deja, iki šiol tarp tyrėjų dar labai gyvybinga nuostata kvalifikuoti veiką ne tiksliai pagal surinktus įrodymus. Jeigu yra nors kiek duomenų, leidžiančių kvalifikuoti veiką griežčiau, taip ir yra daroma. Sąmoningai netiksli griežtesnė nusikaltimo

¹⁰⁷ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2006. p. 102.

¹⁰⁸ Ten pat. P. 105.

kvalifikacija turėtų būti vertinama kaip esminis tardytojo ar prokuroro darbo trūkumas. Tokie veiksmai iš esmės pažeidžia žmogaus teises, daro didelę žalą teisėsaugos institucijų autoritetui.¹⁰⁹

Bausmės ekonomijos principas ypač turėtų būti akcentuotinas baudžiamajame įstatyme. Tai ypač reikšminga pereinamojo tipo valstybėms, kai visas nusikalstamumo problemas stengiamasi spręsti griežtinant bausmes. Baudžiamasis įstatymas neturi duoti pagrindo teismui griežtinti bausmes be reikalo.

Įstatyme įtvirtintas bausmės ekonomijos principas reiškia, kad nustatytos sankcijų ribos, leidžiančios teismui parinkti minimalias bausmes, kurių užtektų padaryti poveikį nuteistajam pasitaisyti.

Pažymėtina, kad teisingai baudžiamosios teisės principus suvokti būtina ne tik teisėsaugos darbuotojams, taikantiems baudžiamuosius įstatymus, bet ir įstatymų leidėjui, nes jam privalu turėti tinkamus baudžiamosios politikos formavimo pagrindus.¹¹⁰

2.2. Baudžiamosios politikos formavimas ir įgyvendinimas

Baudžiamosios politikos pagrindą sudaro baudžiamieji įstatymai. Tačiau neteisinga būtų manyti, kad šie, beje, kaip ir kiti, įstatymai būtų priimami vienminčių ir vienodai remiami valstybės ir visuomenės institucijų.

Kaip bebūtų paradoksalu, esant daugiau ar mažiau bendram požiūriui į nusikalstamumą kaip į tam tikrą socialinį blogį, konkrečių nusikaltimų ir kovos su jais priemonių vertinimas dažnai esti diametraliai priešingas. Tai negali nedaryti įtakos ir įstatymų leidėjui. Priimdamas įstatymus jis nėra izoliuotas nuo tam tikrų visuomenės ar valstybės institucijų poveikio. Dažnai net pabrėžiama, kad vienas ar kitas įstatymas, priimtas tam tikrų visuomenės ar valstybės institucijų prašymu ar reikalavimu. Tačiau tam tikros socialinės grupės ar institucijos, inicijuodamos kurio nors baudžiamojo įstatymo priėmimą, gali turėti savo išskaičiavimų, kurie kitiems nepriimtini. Tikėdamasi sumažinti nusikaltimų, visuomenė dažnai per informavimo priemones, laiškais ir kitaip taip pat daro spaudimą įstatymų leidėjui, nekreipdama dėmesio į tai, kad dažniausiai nusikalstamumas lieka to paties lygio, o ji nukenčia ir tuo, kad padidėja mokesčiai, - reikia išlaikyti daugiau kalinių.

Tačiau visa tai anaip tol nereiškia, jog apskritai neturi būti kriminalizuojamos naujos pavojingos veikos ar, esant neišvengiamai būtinybei, griežtinamos sankcijos už padarytus nusikaltimus.

¹⁰⁹ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2006. p. 65.

¹¹⁰ Pavilionis V. Baudžiamosios politikos pagrindai. Justitia, 1996. Nr. 4. p. 25.

Iš to darytina išvada, kad formuojant ir įvertinant baudžiamąją politiką atitinkamuose baudžiamuosiuose įstatymuose dažnai susiduriama su įvairiais prieštaravimais, interesais ar kompromisais. Įstatymų leidėjo uždavinys – įvertinti visus galimus „už“ ir „prieš“ ir pateikti tokią baudžiamąją politiką, kuri atitiktų materialinius ir dvasinius visuomenės daugumos interesus. Todėl priimant baudžiamuosius įstatymus būtina įvertinti ne tik šios dienos aktualijas, bet prognozuoti ir ateities perspektyvas. Ilgalaikiai stabilūs įstatymai rodo ne tik valstybės baudžiamosios politikos pastovumą, bet ir pagrįstumą.

2.2.1. Politiniai ir teisiniai baudžiamosios politikos formavimo aspektai

Lietuvos Respublikos Seimas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu priėmė naują Baudžiamąjį kodeksą, kuris yra vientisas baudžiamasis įstatymas. Šio kodekso paskirtis – įvairiomis baudžiamosios teisės priemonėmis veiksmingai ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų. Šių tikslų Kodeksas siekia apibrėždamas kokios veikos yra nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, bei jas uždrausdamas. Be to, Kodeksas nustato įvairias bausmes, baudžiamojo ir auklėjamojo poveikio priemones už nusikalstamas veikas, nustato baudžiamosios atsakomybės pagrindus ir sąlygas, kuriais nusikalstamas veikas padaręs asmenys gali būti atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės ir t. t. Tačiau Kodeksas įsigaliojo tik suderintas su naujais Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksais. Įstatymų leidėjas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymo 2 str. 2 d. nurodė, kad konkreti šių kodeksų įsigaliojimo data ir įgyvendinimo tvarka bus nustatyta atskirais įstatymais. Vadinasi, praktinis Baudžiamojo ir kitų kodeksų normų sklandus įgyvendinimas buvo atidėtas neapibrėžtam laikui. Tenka pažymėti, kad tokia padėtis yra kritikuotina, nes stabdo Lietuvos teisinės sistemos reformą, neužtikrina tinkamos prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo tvarkos ir sąlygų, efektyvios jų apsaugos. Dar daugiau, greitai besikeičiančios šalies socialinės ir ekonominės sąlygos Lietuvos teisėkūrai kelia naujus uždavinius bei įpareigoja bent kodifikuotoje viešojoje teisėje lanksčiau derinti skirtingus teisinio reguliavimo metodus, siekti nors minimalaus stabilumo.¹¹¹ Kadangi įstatymai nūdien greitai sensta ir palapsniui atsilieka nuo socialinės tikrovės reikalavimų, tokiais atvejais mažėja jų veiksmingumas. Visa tai verčia įstatymų leidėją skubiai keisti ir papildyti priimtus įstatymus. Tokiu būdu įstatymų leidėjas vis dažniau patenka į savotišką ir labai nepageidaujamą chitono situaciją arba net uždara ratą itin reikšmingoje teisės aktų leidyboje ir vis labiau atsilieka nuo savalaikio

¹¹¹ Pavilonis V. Baudžiamosios politikos pagrindai (2). *Justitia*, 1996. Nr. 4. p. 17.

aktualių teisėkūros problemų sprendimo.¹¹² Lietuvos teisėkūros tobulinimo rekomendacijose žymūs šalies teisininkai pagrįstai nerimauja, kad priimti įstatymai pernelyg dažnai keičiami ir tikslinami, o tai sudaro prielaidas teisiniam nihilizmui, įstatymų infliacijai, o kartu ir sąlygas žmogaus teisių ir laisvių pažeidimams, taip pat ir nusikalstamumui.¹¹³ Tai, be abejonės, komplikuoja visas įstatymų leidėjo pastangas kokybiškai sisteminti ir kodifikuoti baudžiamuosius ir kitus įstatymus.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, netobuli ir pasenę baudžiamieji įstatymai stabdė sėkmingą naujųjų teismų veiklą, nes buvo taikoma receptuotoji sovietinė teisė. Neregėtai padidėjo vilkinamų bylų ir nusikaltimų skaičius. Tai apriboja teismų galimybes vykdyti teisingumą baudžiamajame procese tokiu būdu, kad byla teisme būtų išnagrinėta per kuo trumpiausią laiką ir kalti asmenys nubausti. Taigi Lietuvoje, kaip ir kitose valstybėse, nuolat didėjant bylų skaičiui, sunkiai sprendžiama problema tapo ilgėjanti baudžiamojo proceso trukmė. Ieškant būdų, padedančių greičiau ištirti ir išnagrinėti baudžiamąsias bylas, Europos valstybėse, taikoma sumarinio proceso forma, nusikaltėlio sulaikymo nusikaltimo vietoje atveju numatoma galimybė rengti teisminį nagrinėjimą tą pačią dieną.¹¹⁴ Manau, kad kai kurios panašios ir kitos teisinės inovacijos Lietuvoje turėtų būti ryžtingai įdiegtos į baudžiamąjį procesą.

Praktika rodo, kad anksčiau ar vėliau net į vientisą ir gerai parengtą Kodeksą, kupiną pažangių idėjų, įstatymų leidėjas įveda papildymus ar pakeitimus. Bet šios korektyvos toli gražu ne visada atitinka vieno ar kito kodekso dvasią ir stilių, o kartais netgi jam prieštarauja. Tokiomis aplinkybėmis teisingai suprasti ir tinkamai pasinaudoti Baudžiamuoju kodeksu ir jo naujovėmis, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo atliekamais išaiškinimais ar komentarais, teisininkams yra tikrai keblu.

Taigi, šalies baudžiamoji politika yra sudėtinė valstybės socialinės, ekonominės kultūros politikos dalis. Pagrindinis šios politikos tikslas yra organizuoti valstybės institucijas ir visuomenę aktyviai kovai su nusikalstamumu, kitais pavojingais žmonėms recidyvais, tačiau tai vykdyti griežtai laikantis teisėtumo, įstatymų, prigimtinių teisių ir laisvių apsaugos. Šalies baudžiamoji politika yra įgyvendinama per valstybinės valdžios organų ir įvairių visuomeninių institucijų veiklą panaudojant labai platų tiek specialiųjų teisinių priemonių, tiek socialinio pobūdžio svertų arsenalą.¹¹⁵

Šalies praktinės baudžiamosios politikos tyrimai rodo, kad čia reikia plačiau ir efektyviau panaudoti konkrečių sociologinių tyrimų metodus, kurie turi būti derinami su pažangiausių teisinių tyrimų rezultatais bei uždaviniais.¹¹⁶

¹¹² Pavilonis V. Baudžiamosios politikos pagrindai (2). *Justitia*, 1996. Nr. 4. p. 17.

¹¹³ Lietuvos teisėkūros tobulinimo rekomendacijos // *Teisės problemos*, 2000. Nr. 2. P. 7.

¹¹⁴ Goda G. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos Europoje // *Teisės problemos*, 1999. p. 381.

¹¹⁵ Švedas G. Baudžiamoji politika ir ją formuojantys veiksniai. *Teisė*, 2006, Nr. 59. P. 131.

¹¹⁶ Dziergoraitis A. Baudžiamoji politika Lietuvoje. *Realybė ir perspektyvos*. Vilnius, 2002 P. 100.

2.2.2. Teisės saugos institucijų sistema ir jos vieta baudžiamosios politikos įgyvendinime

Kuriant teisinę valstybę ir tobulinant jos institucijų veiklą, skirtą efektyviau saugoti žmogaus teises, turėtų būti aiškiai apibrėžta ir teisės saugos funkcijas vykdančių institucijų, turinčių skirtingą teisinį statusą, konstitucinį legitimumą, teisinę paskirtį bei atliekančių skirtingas teisės saugos funkcijas, sistema bei pateikta teisės saugos institucijų bendroji sąvoka, kadangi kiekvienos institucijos specialioji samprata, atspindinti jos funkcijas, paskirtį, statusą, yra pateikiama atskirai konkrečiame norminiame akte, pavyzdžiui, Teismų, Prokuratūros, Policijos veiklos įstatymuose. Tačiau reikia pabrėžti, kad ne visuose specialiuose norminiuose aktuose apibrėžiant atskirą instituciją yra pateikiama jos, kaip teisės saugos institucijos, sąvoka.

Visos institucijos, įgaliotos įgyvendinti teisę, atlieka konkrečią, kiekvienai jų būdingą, veiklą, reglamentuotą atitinkamame norminiame akte. Atsižvelgiant į institucijai keliamus tikslus ir uždavinius ji atlieka teisės saugos veiklą, vadinamą funkcijomis. Todėl teisės saugos funkcijomis turėtų vadinti veiklą, savanoriškai arba priverstinai įgyvendinančią teisę, ginančią ir saugančią žmogaus teises, vykdančią teisingumą, atliekančią civilinę faktų apyvartą bei įgyvendinančią teisę konsultuojant, teisiškai patariant, atstovaujant bei dalyvaujant gynybos procese. Tokias funkcijas, vadovaujantis Lietuvos pozityviąja teise, gali atlikti institucijos, specialiai sukurtos tokiai veiklai, bei kitos valstybės institucijos.

Įgyvendinti teisę – tai užtikrinti norminių aktų reikalavimų laikymąsi, jų vykdymą ir taikymą bei patiems jų laikytis. Teisės sauga – tai specialių valstybės ir privačių institucijų arba asmenų, kuriems valstybė patikėjo vykdyti tam tikras jai priklausančias teises funkcijas, veikla, užtikrinanti teisės apsaugą bei tinkamą jos įgyvendinimą. Visos teisės saugos funkcijos yra nukreiptos siekti, kad normaliai funkcionuotų teisinės sistemos, taip pat valdyti valstybę. Teisės sauga – tai valstybės atitinkamoms valstybinėms bei kitas teises funkcijas atliekančioms institucijoms patikėtos specialiosios valstybinio valdymo funkcijos.

Reikėtų pabrėžti, kad teisę taikančios institucijos nebūtinai yra teisės saugos institucijos, o teisės saugos institucijos yra išimtinai teisę įgyvendinančios.¹¹⁷

Kalbant apie teisės saugos institucijas reikėtų atskleisti joms būdingas ypatybes, kad vadovaujantis jomis būtų galima pateikti teisės saugos institucijų bendrąją sąvoką ir atskleisti jų sistemą. Įgyvendinti teisę – tai užtikrinti norminių aktų laikymąsi, jų vykdymą ir taikymą. Be

¹¹⁷ Davies, M.; Croall, H.; Tyrer, J. Criminal Justice – An Introduction to the Criminal Justice System in England and Wales. Pearson Education, 2005. p. 49.

abejonės, didžiausias krūvis įgyvendinant teisę tenka būtent toms institucijoms, kurios yra specialiai sukurtos šiai veiklai, t. y. visų pirma teisėsaugos institucijoms. Norėdami jas skirti nuo kitų teisėsaugos funkcijas vykdančių institucijų turėtume aptarti, kas būdinga teisėsaugos institucijoms. Bandant atskleisti tai būtina paanalizuoti kai kuriuos norminius aktus, reglamentuojančius institucijų, tradiciškai laikomų teisėsaugos institucijomis, veiklą. Įstatymų leidėjas kai kuriuose norminiuose aktuose, reglamentuojančiuose Lietuvos Respublikos prokuratūros, policijos, karo policijos veiklą, įvardija jas kaip teisėsaugos institucijas, o norminiai aktai, reglamentuojantys Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos veiklą, įvardija jas kaip teisėsaugos įstaigas. Lietuvos Respublikos sienos apsaugos tarnybą bei Valstybės saugumo departamentą, įstatymų leidėjas įvardija tik kaip valstybės instituciją. Tačiau reikia pabrėžti, kad išanalizavus minėtus aktus, reglamentuojančius atitinkamų institucijų veiklą, jų atliekamų teisėsaugos vykdymo funkcijų esminio skirtumo nepavyko aptikti. Visos institucijos yra sukurtos nuolatinėms teisėsaugos funkcijoms atlikti. Jų panašūs tikslai, panaši visiems privaloma teisinė galia ir kompetencija. Todėl nepaisant to, kad įstatymų leidėjas vienas jas įvardija kaip teisėsaugos institucijas, kitas – kaip teisėsaugos įstaigas arba tik kaip institucijas, visas jas galima laikyti teisėsaugos institucijomis ir ieškoti bendrų požymių.¹¹⁸

Taigi, teisėsaugos institucijos – tai norminiais aktais reglamentuota specialiai sukurtų institucijų veikla, siekiant užkardyti teisės pažeidimus, apsaugoti žmogaus teises, visuomeninę rimtį, socialinę tvarką arba kitaip įgyvendinti veikiančią teisę, taikant įtikinimo metodus bei pozityviosios teisės reglamentuotą teisinę prievartą ir apsaugos priemones.

Konstitucijos santykis su tarptautinės teisės aktais parodo bendrąsias žmogaus teisių apsaugos tendencijas Lietuvoje. Labai svarbi prielaida saugant žmogaus teises yra nacionalinė teisės bei teisėsaugos institucijų sistema. Visa teisinė sistema turi būti sutvarkoma taip, kad kuo efektyviau saugotų žmogų, gintų jo teises.¹¹⁹

Pati teisės samprata, paremta prigimtinės teisės principais (Lietuvos Konstitucijos 18, 19 straipsniai), europietiškos teisės vertybėmis, padedanti nuosekliai įgyvendinti Konstitucijos principus ginti žmogaus teises ir laisves turėtų būti visos mūsų teisėsaugos reformos atramos taškas.¹²⁰

Tiek autoritarinėje, tiek demokratinėje visuomenėje gali egzistuoti iš pirmo žvilgsnio beveik vienoda teisėsaugos institucijų sistema, tačiau jų tikslai bei funkcijos skirtingos. Todėl autoritarinėje visuomenėje teisėsaugos institucijos bus panaudojamos daugumos visuomenės narių persekiojimui, demokratinėje – apsaugai.

¹¹⁸ Švedas G. Baudžiamoji politika ir ją formuojantys veiksniai. Teisė, 2006, Nr. 59. P. 136.

¹¹⁹ Ten pat.

¹²⁰ Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 39.

Labai svarbu suvokti Lietuvos teisėsaugos institucijų tikslus, funkcijas, susiklosčiusią bei kintančią veiklos praktiką siekiant atsakyti į paprastą, bet labai svarbų klausimą – ar šios institucijos saugo bei gina žmogų. Elementariausia valdymo logika reikalauja, jog siekiant akivaizdžių rezultatų, būtina tiksliai apibrėžti uždavinius, vėliau – juos realizuojančias funkcijas. Detaliai numačius funkcijas, kuriamas reikiamas šių funkcijų realizavimo mechanizmas. Elgiantis atvirkščiai ir nesilaikant šio nuoseklumo, pasekmės paprastai būna neprognozuojamos. Todėl Lietuvoje vykdant teisės bei teisėsaugos reformą, būtina remtis ne tik užsienio šalių patirties atskirais elementais, bet ir visapusiškai suvokiant teisės tradicijų prigimtį, teisės reguliavimo principus bei jos raidos tendencijas, modeliuoti teisėsaugos funkcijas bei jų realizavimo mechanizmą. Pažeidus šį veiksmų nuoseklumą, ne tik kad negali būti pasiekiami tikslai, bet priešingai – gali būti padaroma didžiulė žala.¹²¹

Baudžiamosios politikos gyvenime teisėsaugos institucijos vaidina svarbų vaidmenį. Rinkos sąlygomis valstybinės iniciatyvos įtaką dažnai papildo ar net pakeičia privatus interesas. Tuo tarpu nepakankama valstybės iniciatyva ar net klaidomis sprendžiant teisėsaugos klausimus labai greitai pasinaudoja nusikalstamos struktūros. Todėl teisės bei teisėsaugos reformos klausimus būtina spręsti itin apgalvotai ir tik kompleksiškai.

Valstybės teisėsaugos funkcijas iš esmės įtvirtina Lietuvos Konstitucijos 109, 118 ir 94 straipsniai. Plačiau nagrinėjant Konstitucijos 109 ir 118 straipsniuose įtvirtintos teisingumo įgyvendinimo, baudžiamojo persekiojimo, kvotos organų kontrolės ir kitų veikslų, būtų tikslinga aptarti Konstitucijos 94 straipsnio turinį. Šio straipsnio 1 dalis skelbia, jog Lietuvos Respublikos Vyriausybė: tvarko krašto reikalus, saugo Lietuvos Respublikos teritorijos neliečiamybę, garantuoja valstybės saugumą ir viešąją tvarką. Neaptarinėjant krašto reikalų tvarkymo turinio, atrodo, jog kiti šio Konstitucijos straipsnio dalyje įtvirtinti siekiai realizuojami įgyvendinant tokias funkcijas:

1. valstybės sienų apsauga;
2. valstybės teritorijos neliečiamybės užtikrinimas;
3. valstybės saugumo užtikrinimas;
4. saugios aplinkos užtikrinimas;
5. turto saugumo užtikrinimas;
6. nusikaltimų ir teisės pažeidimų prevencija;
7. nusikaltimų ir teisės pažeidimų tyrimas;
8. kitos pagalbos teikimas gyventojams.¹²²

¹²¹ Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002. p. 41.

¹²² Ten pat.

Minėtos funkcijos yra pačios bendriausios. Įgyvendinant baudžiamąją politiką, labai svarbu jas tinkamai suskaidyti ir sukurti reikiamą jų realizavimo mechanizmą.

Šiuo metu aptariamas funkcijas įgyvendina vidaus reikalų sistema, Valstybės saugumo departamentas, kiti kvotos bei operatyvinės veiklos subjektai (Muitinės departamentas, Krašto apsaugos ministerija, Prokuratūra ir kt.).

Įgyvendindama atskiras funkcijas baudžiamosios politikos gyvenime, valstybė pasitelkia ir privačias saugos tarnybas.¹²³

Vykdant teisėsaugos reformą Lietuvoje, būtina sumodeliuoti funkcijas, realizuojančias Lietuvos Konstitucijos 94 straipsnį, o po to kurti šių funkcijų realizavimo mechanizmą. Kalbant apie baudžiamąją politiką, svarbu aptarti policijos funkcijas. Čia kyla paprastas klausimas: o kas tai yra policija, kokia jos paskirtis?

Europos policininkų chartijoje, priimtoje Strasbūre 1993 m. rugpjūčio 25 d., pasakyta, jog policija yra ne valdžia, o paslauga. Ši mintis paremta Lietuvos Konstitucijos 18 straipsniu, įtvirtinančiu prigimtines žmogaus teises.

¹²³ Asmens bei turto saugos nuostatai// valstybės žinios, 1993, Nr. 10.

3. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJA IR JOS ĮTAKA TOBULINANT LIETUVOS BAUDŽIAMĄJĄ POLITIKĄ

3.1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų taikymas Lietuvoje bei Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje

Fizinių asmenų individualių peticijų teisė prieš Lietuvos Respubliką įsigaliojo 1995 m. birželio 20 dieną. Vėliau ši teisė buvo išplėsta asmenų grupėms ir nevyriausybinėms organizacijoms. Per 1995 m. šešis mėnesius buvo pateikta 16 pranešimų. 1996 m. Europos žmogaus teisių komisija iš Lietuvos gavo 41 pranešimą, iš jų tik 16 buvo įregistruota kaip peticijos. Tačiau iš 16 peticijų nė viena nebuvo paskelbta priimtina. Per 1997 m. iš Lietuvos buvo gautas 61 pranešimas (arba beveik keturis kartus daugiau nei 1995 m.), iš kurių 21 pranešimas Europos žmogaus teisių komisijos sekretoriате buvo įregistruotas kaip peticija. Tačiau iš jų tik viena peticija buvo pripažinta priimtina. Kaip teigė komisijos narys E. Bieliūnas, kai kurios peticijos iš Lietuvos buvo įregistruotos tik po peticijų autorių prašymų. E. Bieliūno teigimu, iki 1997 m. gegužės komisijai pateiktos peticijos iš Lietuvos (tada buvo tik 20 Lietuvos bylų) turėjo šiuos esminius trūkumus:

1. skūstasi pažeidimais, kurie įvyko iki Konvencijos įsigaliojimo Lietuvai;
2. trijose bylose buvo pažeista trijų mėnesių taisyklė;
3. keliose bylose skundai buvo paduoti ne prieš Lietuvos valstybę, bet prieš privačius asmenis;
4. trijose bylose buvo skundžiamasi teisių, nenumatytų Konvencijoje, pažeidimais;
5. keturiose bylose nebuvo išsemtos vidaus teisinės gynybos priemonės;
6. keturios bylos atitiko vadinamąjį ketvirtosios instancijos atvejį.

Šių peticijų priimtino trūkumų analizė rodo, kad peticijos surašomos nesivadovaujant jų pateikimo ir priimtino keliamais reikalavimais, taip pat, matyt, surašomos be teisininkų pagalbos.¹²⁴

¹²⁴ Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Eugrimas, 2000. P. 50.

1997 m. pirmąją priimtina peticija iš Lietuvos buvo paskelbta Juozo Jėčiaus peticija.¹²⁵ J. Jėčius savo peticiją grindė Konvencijos 5 straipsnio ir 6 straipsnio pažeidimais, teigė, kad buvo neteisėtai sulaikytas Lietuvoje pagal tuo metu galiojusį Prevencinio sulaikymo įstatymą, nebuvo skubiai pristatytas teisėjui patikrinti jo sulaikymo teisėtumą (Konvencijos 5 str. 3 d.), taip pat, kad jis neturėjo laiko ir galimybių pasirengti gynybai. Komisija tą dalį peticijos, kad asmeniui nebuvo pranešta apie jo sulaikymo pagrindus sulaikant jį prevencine tvarka bei kad asmuo neturėjo laiko ir galimybių pasirengti gynybai, paskelbė nepriimtina. Tačiau pati peticija 1997 m. gruodžio 1 d. iš esmės buvo paskelbta priimtina, ir tai gali būti vertinama kaip peticijų iš Lietuvos nagrinėjimo Europos žmogaus teisių teisme pradžia.

Problemiška buvo tai, kad peticijos pateikėjas J. Jėčius 1999 m. balandį mirė, ir iškilo galimybių tęsti peticijos nagrinėjimą Strasbūre klausimas. Buvusios Europos žmogaus teisių komisijos nario E. Bieliūno teigimu, J. Jėčiaus mirtis keičia situaciją. Jo nuomone, situacija tapo sudėtinga, nes J. Jėčiaus bylai taikoma Konvencijos redakcija iki 1998 m. lapkričio 1 d., pagal kurios 25 straipsnį peticijos priimamos iš tokių fizinių asmenų, kurie yra pažeidimo aukos. Jei aukos nebėra, Komisija gali išbraukti skundą iš savo bylų sąrašo. Galima polemizuoti ar net ginčyti šią gerbiamo Komisijos nario išsakytą nuomonę, nes šiuo atveju daug kas priklauso ir nuo advokato pozicijos byloje bei nuo asmenų, kurie norėtų tęsti bylą, suinteresuotumo.

Reikėtų pritarti Europos žmogaus teisių teismo teisės referento D. Vitkausko nuomonei, kad iš principo žmogaus mirtis nereiškia, kad byla besąlygiškai bus nutraukta. Jei J. Jėčiaus palikuonys ar jo artimiausi šeimos nariai norės tęsti bylą ir įrodys teismui, kad turi teisėtą interesą, byla toliau bus nagrinėjama.¹²⁶ J. Jėčiaus žmona ir vaikai pareiškė, kad nori tęsti bylą. D. Vitkausko nuomone, visų pirma turėtų būti nagrinėjamas J. Jėčiaus skundas dėl to, kad jis buvo kalinamas be jokio teismo sprendimo, pasibaigus suėmimo terminui ir reikiamai jo nepratęsus, o antra - tai skundas dėl to, kad J. Jėčius nebuvo skubiai pristatytas teisėjui. Europos žmogaus teisių komisija svarstė J. Jėčiaus bylą 1999 m. rugsėjo 12 d., o galutinį sprendimą, kuris bus analizuojamas vėliau, Europos žmogaus teisių teismas priėmė 2000 m. liepos 31 dieną. Pažymėtina tik tai, kad Europos žmogaus teisių teismas pritarė šioje byloje Komisijos išsakytai minčiai, kad J. Jėčiaus našlė turėjo teisėtą interesą tęsti bylą.

Nagrinėjant vidaus gynybos priemonių išnaudojimo šioje byloje klausimą, buvo pabrėžta, kad ši sąlyga įvykdyta, nes peticijos pateikėjas jau pagal vidaus teisę rėmėsi Konvencijos 5 straipsnio pažeidimais, pateikdamas skundą dėl jo sulaikymo teisėtumo. Taigi Jėčius skundėsi savo valstybėje neturėjęs veiksmingų teisinės gynybos priemonių, kad buvo pažeistos Konvencijoje numatytos teisės jo atžvilgiu. Advokato K. Stungio nuomone, J. Jėčiui

¹²⁵ *Juozas Jėčius v. Lithuania*. Application No. 34578/97. Press Release of the Commission, No. 146 on the 247th Session, December 1997.

¹²⁶ Gudavičiūtė D. Žmogus mirė – problema išliko // Lietuvos rytas, 1999, bal. 16, Nr. 86. p. 3.

nebuvo užtikrinta teisė į jo bylos teisminį nagrinėjimą ar paleidimą iki teismo per priimtina laiką, o tai garantuoja Konvencijos 5 straipsnio trečioji dalis.

Daug Strasbūrą pasiekusių peticijų iš Lietuvos Respublikos yra paskelbiamos nepriimtiniomis. Dažniausiai tokios atmetamos peticijos priklauso vadinamajai „Komiteto formato“ bylų grupei, kuriose trijų teisėjų komitetas vienbalsiai priima sprendimą dėl peticijų nepriimtumo. Šiose bylose dažniausiai yra praleidžiamas griežtai tikrinamas šešių mėnesių nuo galutinio sprendimo remiantis vidaus teise priėmimo terminas, taip pat paduodami skundai dėl valstybės vidaus administracinių, kvotos ir tardymo, teismo ar kitų institucijų ir pareigūnų veiksmų, kurie pažeidžia vidaus įstatymų nuostatas, bet ne Konvencijoje numatytas teises ir laisves (vadinamosios ketvirtosios instancijos bylos) ir panašiai.¹²⁷

Vyriausybės atstovo Europos žmogaus teisių teisme doc. Dr. Gintaro Švedo duomenimis, 2002 metais balandžio pradžioje Europos žmogaus teisių teisme buvo daugiau kaip 100 įregistruotų ir apie 300 preliminarių pareiškimų prieš Lietuvą. Nuo Konvencijos įsigaliojimo Lietuvoje dienos, Teismas pripažino nepriimtinais ir nenagrinėtinais apie 300 pareiškimų. G. Švedo teigimu, pagal Europos žmogaus teisių teisme įregistruotų pareiškimų skaičių, tenkantį vienam milijonui valstybės gyventojų, Lietuvą lenkia tik Slovakija. 2000 metų duomenimis, milijonui Slovakijos gyventojų teko 52,6 įregistruoto pareiškimo, milijonui Lietuvos gyventojų – 50,8 pareiškimo; tuo tarpu visos Europos mastu vienam milijonui gyventojų teko 14 įregistruotų pareiškimų. Statistika rodo, kad iš įregistruotų pareiškimų apie 90 procentų Europos žmogaus teisių teismas pripažįsta nepriimtinais ir išbraukia iš sąrašų.¹²⁸

2002 m. balandžio pradžios duomenimis, Europos žmogaus teisių teismas buvo priėmęs 12 sprendimų bylose prieš Lietuvos Respubliką. Dešimties bylų yra konstatuoti Konvencijos pažeidimai, vienoje byloje – Sipavičius prieš Lietuvą (49093/99) pažeidimo nerasta, vienoje byloje – *Raišelis prieš Lietuvą* (37195/97) pasiektas taikus susitarimas. Toliau bus analizuojamos bylos, kuriose nustatyti Konvencijos pažeidimai. Tai:

Jėčius prieš Lietuvą (Nr. 34578/97)

Šioje byloje buvo nagrinėtas J. Jėčiaus prevencinio sulaikymo teisėtumas Konvencijos 5 straipsnio požiūriu, taip pat jo nepristatymas teisėjui ir nesuteikimas jam teisės kreiptis į teismą dėl suėmimo teisėtumo patikrinimo. Prevencinio sulaikymo problema jau ne kartą analizuota Europos žmogaus teisių teismo praktikoje. Valstybių mėginimas pateisinti prevencinį sulaikymą remiantis Konvencijos 5 straipsnio pirmos dalies c punktu yra nepagrįstas. Lietuvos Respublikos Vyriausybė šioje byloje taip pat teigė, kad prevencinis sulaikymas yra teisėtas pagal Konvencijos 5 straipsnio pirmos dalies c punktą, , atsižvelgiant į buvusį Lietuvos

¹²⁷ Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001. p. 221.

¹²⁸ Ten pat.

Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 50 (1) straipsnį, kuriuo buvo leidžiama asmenį suimti, siekiant užkirsti kelią banditizmui, nusikalstamos grupės organizavimui ar asmenų terorizavimui. Toks suėmimas buvo vykdomas prevenciniais tikslais, siekiant užkirsti kelią padaryti minėtas kriminalines veikas ar jas organizuoti. Europos žmogaus teisių komisija atmetė LR Vyriausybės argumentus ir pabrėžė, kad peticijos pateikėjo prevencinis sulaikymas nėra teisėtas Konvencijos 5 straipsnyje numatytos kiekvieno asmens teisės į laisvę ir saugumą požiūriu ir nepatenka į šiame straipsnyje numatytas išimtis, kurių esant leidžiama apriboti asmens laisvę. Europos žmogaus teisių teismas pritarė Komisijos nuomonei ir pabrėžė, kad asmuo, suimamas pagal Konvencijos 5 straipsnio pirmos dalies c punktą, yra suimamas turint tikslą pristatyti jį kompetentingam teismo pareigūnui, kai įtariama jį padarius konkretų nusikaltimą. Teismas taip pat pabrėžė, kad šioje byloje nagrinėjamas prevencinis sulaikymas negalės būti pateisinamas pagal Konvencijos 5 straipsnio pirmąją dalį.

Pažymėtina ir tai, kad teisės literatūroje aiškiai pasisakoma, jog prevencinis sulaikymas, kaip bendroji prevencinė priemonė, kuri remiasi bendru įtarimu dėl tam tikro asmens ar jų grupės nusikalstamų paskatų, negali būti pateisinamas pagal Konvencijos 5 straipsnio pirmos dalies c punktą. Prevencinis sulaikymas būtų teisėtas tik nagrinėjant jį ypač siaura šios sąvokos apimtimi, kaip sulaikymą, siekiant užkirsti kelią padaryti konkretų ir specifinį nusikaltimą.¹²⁹ Kaip matome, Konvencijos 5 straipsnio taikymo praktika rodo, kad minėtas c punktas neapima bendrųjų prevencinių tikslų, o skirtas užkirsti kelią padaryti konkretų nusikaltimą. Tuo labiau, kad Konvencija leidžia taikyti kardomąją priemonę – suėmimą – asmenims, kai yra pagrindas manyti, kad jie rengiasi padaryti konkrečią baudžiamąją veiką. Todėl dabar, kai priimtas galutinis sprendimas nagrinėjamoje byloje, galima teigti, kad nebuvo būtina įvedinėti naujo asmens laisvės apribojimo pagrindo, kuris Konvencijos žmogaus teisių apsaugos sistemos požiūriu vertinamas neigiamai. Blieka džiaugtis, kad ne kartą paraginta Europos Tarybos, Lietuvos Respublika atsisakė toliau taikyti prevencinį sulaikymą ir panaikino šią normą, už kurios buvimą Lietuvai vis dėlto reikia atisakyti sumokėti pinigines kompensacijas dėl neteisėto prevencinio sulaikymo nukentėjusiems asmenims, o tai aiškiai įrodo J. Jėčiaus byla.

Įdomu tai, kad Europos žmogaus teisių komisija, nagrinėdama J. Jėčiaus skundą dėl jo nepristatymo teisėjui pagal Konvencijos 5 straipsnio trečiojoje dalyje numatytą reikalavimą, priėmė LR Vyriausybės argumentus ir sutiko su jos teiginiais, kad Lietuvai nebuvo pareigos pristatyti pareiškėją teisėjui, kadangi Lietuva Konvencijos ratifikavimo metu padarė išlygą ir pabrėžė, kad vienerius metus po Konvencijos įsigaliojimo Lietuvai sulaikymą galės

¹²⁹ Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, 2001. p. 221.

sankcionuoti ir prokuroras. Šiuo pagrindu Komisija nenustatė Konvencijos 5 straipsnio trečios dalies pažeidimo. Europos žmogaus teisių teismas analizavo šį Komisijos sprendimą ir išlygų galimybę pagal Konvenciją ir pabrėžė, kad Lietuvos Respublikos padaryta išlyga atitiko išlygoms keliamus reikalavimus ir yra „pakankamai aiški ir atitinkanti Konvencijos 57 straipsnio reikalavimus“. Todėl, Teismo nuomone, J. Jėčiaus nepristatymo teisėjui klausimas gali būti nagrinėjamas tik nuo 1996 m. birželio 21 d., kai baigė galioti Lietuvos padaryta Konvencijos 5 straipsnio išlyga. Tačiau ir šiuo atveju Teismas nenustatė buvus Konvencijos 5 straipsnio trečiosios dalies pažeidimą, kadangi Lietuva, baigus galioti išlygai, nebuvo įpareigota pristatyti asmenį skubiai atitinkamam pareigūnui pagal minėtą dalį, kadangi „skubumo“ sąlyga jau buvo pasibaigusi (suėmimas truko ilgiau nei tris mėnesius).

Europos žmogaus teisių teismas taip pat sprendė suėmimo, kuris truko nuo 1996 m. kovo 14 d. iki 1997 m. birželio 9 d. (14 mėnesių ir 26 dienas) laiko (terminų) klausimą. Teismas vėl rėmėsi savo praktika suformuotu principu, kad sulaikymo laiko teisėtumas turi būti vertinamas atsižvelgiant į kiekvienos bylos konkrečias aplinkybes. Suėmimas gali būti tęsiamas tik kai egzistuojantys viešieji interesai aiškiai rodo tokio suėmimo tęsimo būtinumą ir kai šie interesai nusveria asmens teisę į jo laisvę. Teismas pabrėžė, kad būtina įvertinti pateiktus teismo institucijų argumentus, ar jie yra „pakankami“ ir „svarbūs“ asmens laisvės suvaržymui pratęsti. Ir Teismas vis dėlto nustatė, kad byloje esantys įrodymai nebuvo „pakankami“ ir „svarbūs“ pateisinti tolesnį asmens sulaikymą ir tuo pagrindu buvo konstatuotas Konvencijos 5 straipsnio trečiosios dalies pažeidimas dėl nepagrįstų sulaikymo terminų.

2000 m. liepos 31 d. sprendime Europos žmogaus teisių teismas taip pat konstatavo Konvencijos 5 straipsnio ketvirtosios dalies pažeidimą, nes J. Jėčiui buvo atimta teisė ginčyti savo sulaikymo pratęsimą, kreipiantis į teismą patikrinti sulaikymo teisėtumą. Šiuo sprendimu Europos žmogaus teisių teismas išsprendė ir žalos pareiškėjui atlyginimo klausimą: priteisė iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės 60 000 litų neturtinės žalos atlyginimą ir 40 000 litų bylinėjimosi išlaidų.

Grauslys prieš Lietuvą (Nr. 36743/97)

A. Grauslys savo peticiją grindė Konvencijos 5 straipsnio trečiosios dalies pažeidimais, ir būtent dėl šių priežasčių peticija buvo paskelbta priimtina. 1999 m. vasario 14 d. Europos žmogaus teisių teismo Trečioji kolegija šią peticiją paskelbė iš dalies priimtina dėl šio asmens sulaikymo teisėtumo pažeidimo ir dėl to, kad jis neturėjo galimybių užginčyti savo sulaikymo, taip pat motyvuojama, kad apribojus šio asmens laisvę, jis nebuvo skubiai pristatytas teisėjui. Įdomu tai, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė, atsakydama į Europos žmogaus teisių teismo paklausimą šioje byloje, pabrėžė, kad peticijos pateikėjas nebuvo pristatytas teisėjui, nes tai nebuvo būtina dėl Lietuvos Respublikos padarytos Konvencijos išlygos, pagal kurią

suėmimà ar sulaikymà vienerius metus po Konvencijos įsigaliojimo Lietuvoje galėjo sankcionuoti ir prokuroras. Šioje byloje buvo nustatytos tokios problemos – suėmimo neteisėtumas, neturėjimas galimybės kreiptis į teismà patikrinti suėmimo teisėtumà, per ilgà baudžiamosios bylos nagrinėjimo trukmė. Analizuodamas Konvencijos 5 straipsnio pirmosios dalies pažeidimus, Teismas pabrėžė, kad šioje dalyje minimos sąvokos „teisėtai“ ir „įstatymų nustatyta tvarka“ iš esmės nukreipia atgalį į nacionalinę teisę ir įtvirtina pareigà laikytis vidaus teisės materialinių ir procesinių normų. Tačiau suėmimo „teisėtumas“ pagal nacionalinę teisę ne visada yra lemiamas elementas. Šis „teisėtumas“ visada turi užkirsti kelià savavališkam asmens laisvės ribojimui remiantis Konvencija. Nagrinėdamas Lietuvos vidaus teisės normų ir Konvencijos atitiktį šiuo aspektu, Teismas rėmėsi jau aptarta *Jėčius prieš Lietuvà* byla, kurioje nustatyta, kad „...susipažinimas su bylos medžiaga pagal ankstesnę Baudžiamojo proceso kodekso 226 straipsnio 6 dalį arba tas faktas, kad byla buvo perduota teismui, Konvencijos 5 straipsnio pirmosios dalies prasme nesudarė „teisėto“ pagrindo kardomajam kalinimui (suėmimui) ir kad jie negalėjo pratęsti ar pakeisti galiojančios suėmimo nutarties, kurios reikalauja vidaus teisė...“¹³⁰. Teismas šiuo pagrindu nurodė, kad pareiškėjo suėmimas nuo 1996 m. spalio 9 d. iki gruodžio 5 d. nebuvo sankcionuotas teisėjo, kaip tai numatyta BPK 10 ir 104 (1) straipsniuose, taip pat nebuvo ir jokio kito teisėto suėmimo pagrindo. Todėl Teismas nustatė Konvencijos 5 straipsnio pirmosios dalies pažeidimà, taip pat šio straipsnio ketvirtosios dalies pažeidimà ir 6 straipsnio pirmosios dalies pažeidimà (teisė į teismà per protingai pagrįstà laikà). Analizuodamas Konvencijos 5 straipsnio ketvirtojoje dalyje numatytà teisę kreiptis į teismà patikrinti sulaikymo ar suėmimo teisėtumà pažeidimo, Europos žmogaus teisių teismas pabrėžė, kad ši dalis neužtikrina teisės skųsti sprendimus, kuriais skiriamas ar pratęsiamas suėmimas, bet teismo organo įsikišimas bent vienoje instancijoje turi atitikti 5 straipsnio ketvirtosios dalies garantijas, t. y. išanalizuoti visas aplinkybes ir sulaikytojo asmens nusiskundimus, siekiant priimti aiškiai pagrįstà sprendimà dėl tolesnio asmens laisvės ribojimo ar jo paleidimo. Tuo tarpu Europos žmogaus teisių teismo nuomone, nacionaliniai teismai nekreipė reikalaujamo pakankamo dėmesio į pareiškėjo nusiskundimus dėl jo sulaikymo neteisėtumo, atsisakė nagrinėti pareiškėjo teiginius, kad pažeista vidaus teisė ir Konvencija, taip pat nenurodė pareiškėjo paleidimo priežasčių. Todėl, Teismo nuomone, pareiškėjo kardomojo kalinimo (suėmimo) teisėtumo klausimas buvo atviras, nes tai nebuvo tinkama teisminė reakcija pagal 5 straipsnio ketvirtąją dalį. Įdomu šioje byloje yra ir tai, kad buvo atsižvelgta į Lietuvos Respublikos padarytą išlygà dėl Konvencijos 5 straipsnio trečiosios dalies, pagal kurià vienerius

¹³⁰ Švedas G., Milašiūtė V. Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos žmogaus teisių teismo sprendimai prieš Lietuvos Respublikà. 1997 01 01 – 2001 01 01. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2001. P. 212.

metus po Konvencijos įsigaliojimo Lietuvai (iki 1996 m. birželio 21 d.) suėmimą Lietuvoje galėjo sankcionuoti ir prokuroras.

Šioje byloje, minėta, buvo konstatuotas ir Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje numatyto teisės š teismą per „įmanomai trumpiausią laiką“ pažeidimas. Pažymėtina, kad Europos žmogaus teisių teismas visada labai kruopščiai tikrina visas ypatingas bylos aplinkybes ir sprendžia dėl suėmimo laiko teisėtumo remdamasis Konvencijos 5 straipsnio trečiosios dalies bei 6 straipsnio pirmosios dalies teisės į teismą „per įmanomai trumpiausią laiką“ požiūriu. Tačiau kaskart sprendžiant suėmimo teisėtumo ir teisės į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką klausimą, reikia atsižvelgti į tokias aplinkybes: padaryto nusikaltimo sudėtingumą ir apimtį, bylos tyrimo eigą atitinkamose institucijose; pačio suimto asmens elgesį procese, įvertinant jo pabėgimo aplinkybes, taip pat aplinkybes, kiek tas asmuo gali lemti procesą ir daryti įtaką kitiems asmenims, kiek šio asmens paleidimas kelia grėsmę viešėjai tvarkai ir t. t.

Teismas byloje *Grauslys prieš Lietuvą* nurodė valdžios institucijų nepakankamą iniciatyvą ir nepagrįstą elgesį bylos tyrimo ir teismo nagrinėjimo metu, kadangi teisminis nagrinėjimas buvo atidėtas ar nutrauktas tris kartus, nes kompetentingos institucijos neatliko tinkamo įmonės audito ir nenustatė inkriminuojamų veikų ir neapklausė nukentėjusiųjų. Todėl Teismas nustatė, kad procesas truko per ilgai ir tuo buvo pažeista Konvencijos 6 straipsnio pirmoji dalis. Pareiškėjui priteista iš Lietuvos Respublikos 40 000 litų neturtinės žalos atlyginimas bei 20 000 litų bylinėjimosi išlaidų.

Graužinis prieš Lietuvą (Nr. 37975/97)

1999 m. kovo 2 d. Europos žmogaus teisių teismo Trečioji kolegija peticiją paskelbė iš dalies priimtina dėl kardomojo kalinimo pratęsimo procedūros ir dėl to, kad, pratęsiant kardomąjį kalinimą peticijos pateikėjui, jis nebuvo pristatytas teisėjui (Konvencijos 5 str. 3 d. ir 4 d.). Pažymėtina, kad Teismas dėl Konvencijos 5 straipsnio ketvirtosios dalies nurodė, kad ši dalis neužtikrina teisės skųsti sprendimus, kuriais skiriamas ar pratęsiamas suėmimas, kadangi šiuo atveju kalbama apie teisę kreiptis į teismą, o ne apskųsti sprendimą. Tačiau jei vidaus teisė numato sprendimo apskundimo galimybę, apeliacinė institucija turi atitikti Konvencijos 5 straipsnio ketvirtosios dalies reikalavimus. Nors pareiškėjas turėjo galimybę pagal vidaus teisę skųsti sprendimą dėl savo sulaikymo, šiam apskundimui turėtų būti taikomi 5 straipsnio ketvirtosios dalies reikalavimai, įskaitant jo paties teisę dalyvauti teismo posėdžiuose, kad jis galėtų suteikti advokatui reikiamą informaciją ir duoti nurodymus.

Nagrinėjama peticija buvo pripažinta nepriimtina dėl Konvencijos 6 straipsnio pirmosios ir antrosios dalių pažeidimų, nes pareiškėjo teiginys, kad Klaipėdos miesto apylinkės teismas savo 1997 m. gegužės 21d. bei 1997 m. liepos 17 d. sprendimais nepademonstravo „nepriklausomo ir nešališko teismo“ principo, komentuodamas be reikalo baudžiamosios bylos

esmę ir tuo pažeisdamas 6 straipsnio antrojoje dalyje numatytą nekaltumo prezumpcijos principą, buvo atmestas. Teismas nurodė neprivaląs nuspręsti, ar šis teiginys gali sudaryti koki nors tikėtiną Konvencijos pažeidimą, nes pareiškėjas neapskundė 1998 m. vasario 24 d. Klaipėdos miesto apylinkės teismo nuosprendžio, kad būtų ištaisyti nurodomi Konvencijos 6 straipsnio pirmosios dalies pažeidimai. Šiuo atveju peticijos pateikėjas neišnaudojo įmanomų efektyvių vidaus teisinių gynybos priemonių, kaip to reikalaujama Konvencijos 35 straipsnio pirmojoje dalyje, todėl ši peticijos dalis yra atmetama pagal Konvencijos 35 straipsnio ketvirtąją dalį. Peticijos pateikėjas skundė ir Konvencijos 5 straipsnio pirmosios dalies pažeidimą, t. y. neteisėtą sulaikymą, tačiau Teismo nuomone, šis skundas apsiribojo tvirtinimu, kad teismai, atmesdami pareiškėjo skundą dėl nutarties paskirti suėmimą ir dėl po to buvusio kardomojo kalinimo (suėmimo) terminų pratęsimo, pakartotinai nepristatė jo teisėjui ir todėl pažeidė BPK 104 (1) straipsnį. Tačiau Teismas šiuos argumentus atmetė, konstatuodamas, kad pagal BPK 104 (1) reikalaujama tik sulaikytą asmenį pristatyti teisėjui, tačiau nereikalaujama pristatyti tokį asmenį teisėjui pakartotinai. Be to, teismas nurodė, kad asmuo buvo sulaikytas remiantis pagrįstu įtarimu, kad jis padarė nusikaltimą (5 str. 1 d. c punktas), o jo kardomasis kalinimas (suėmimas) buvo sankcionuotas pagal 5 straipsnio pirmojoje dalyje minimą „įstatyme nustatytą tvarką“. Europos žmogaus teisių teismas 2000 m. spalio 10 d. sprendime nenustatė Konvencijos 5 straipsnio ketvirtojoje dalyje numatytų reikalavimų pažeidimą. Pareiškėjui buvo priteista 5000 litų neturtinės žalos atlyginimo ir 3000 litų bylinėjimosi išlaidų.

Daktaras prieš Lietuvą (Nr. 42095/98)

Šioje byloje, sukėlusioje didžiulį susidomėjimą Lietuvoje, buvo nagrinėjama dažnai Strasbūro teismo praktikoje išskylanti teismo nešališkumo ir nepriklausomumo problema.

Daktaro prieš Lietuvą peticijoje buvo iškilę sąvokos „nepriklausomo ir nešališko teismo“ sampratos aiškinimo klausimai. Ši peticija 2000 m. sausio 11 d. sprendimu buvo paskelbta iš dalies priimtina dėl nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimo (Konvencijos 6 str. 2 d.) bei, minėta, dėl Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyto „nešališko teismo“ reikalavimo pažeidimo. Teismas pabrėžė, kad Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtintas teismo nešališkumo reikalavimas turi du aspektus. Pirma, teismas turi būti subjektyviai nešališkas, t. y. nė vienas teismo narys neturi asmeniškai turėti išankstinio nusistatymo ar būti tendencingas. Asmeninis nešališkumas yra preziumuojamas, jeigu nėra tam prieštaraujančių įrodymų. Antra, teismas turi būti objektyviai nešališkas, t. y. jis turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę.¹³¹ Dėl subjektyvių kriterijų Teismas nurodė, kad nebuvo pateikta jokių įrodymų, kurie galėtų kelti abejonių

¹³¹ Švedas G., Milašiūtė V. Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos žmogaus teisių teismo sprendimai prieš Lietuvos Respubliką. 1997 01 01 – 2001 01 01. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2001. P. 197.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo teisėjų tendencingumu. Vertindamas objektyvius kriterijus, Teismas pažymėjo, kad demokratinėje visuomenėje ypač svarbu yra žmonių, pirmiausiai ginčo šalių pasitikėjimas teismais. Teismas pažymėjo, kad Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas pateikė kasacinį teikimą to skyriaus teisėjams, paprašius pirmosios instancijos teisėjui, nepatenkintam Apeliacinio teismo sprendimu. Pirmininkas pasiūlė panaikinti apeliacinės instancijos teismo sprendimą ir palikti galioti pirmosios instancijos teismo nuosprendį. Tada tas pats pirmininkas paskyrė teisėją pranešėją ir sudarė kolegiją bylai nagrinėti. Nagrinėjant bylą kasacine tvarka, pirmininko kasacinį teikimą palaikė prokurorai ir pagaliau patenkino Aukščiausiasis Teismas. Nors Lietuvos Respublikos Vyriausybė teigė, kad pirmininko vaidmuo apsiriboja nešališkos ir nepriklausomos nuomonės apie iškilusius faktų ir teisės klausimus pateikimu, atkreipiant dėmesį į kiekvieną priežastį, dėl kurios ginčijamas sprendimas turėtų būti panaikintas, tačiau, Europos žmogaus teisių teismo manymu, tokia pateikiama nuomonė negali būti laikoma neutralia šalių požiūriu. Rekomenduodamas priimti ar panaikinti konkretų sprendimą, pirmininkas neišvengiamai tampa teisiamojo sąjungininku arba oponentu.¹³² Todėl Teismas nurodė, kad kai Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas ne tik imasi prokuroro vaidmens, bet ir greta organizacinių ir vadybos funkcijų sudaro teismą, negalima pasakyti, kad, vertinant objektyviai, egzistuoja pakankamos garantijos, pašalinančios pagrįstas abejones dėl neleistino spaudimo nebuvimo. Tai, kad pirmininko įsikišimą paskatino pirmosios instancijos teismo teisėjas, tik sunkina situaciją. Kadangi abejonės Aukščiausiojo Teismo nešališkumu gali būti laikomos objektyviai pagrįstomis, Teismas konstatavo Konvencijos 6 straipsnio pirmosios dalies pažeidimą šioje byloje.

Dėl visų kitų Konvencijos 5 ir 6 straipsnių atitinkamų dalių bei 7 straipsnio pažeidimų peticija buvo paskelbta nepriimtina. 2000 m. spalio 10 d. sprendimu Europos žmogaus teisių teismas pripažino, kad Lietuvos Respublika negarantavo H. Daktarui Konvencijos 6 straipsnyje numatytos kiekvieno asmens teisės į nešališką teismą ir konstatavo Konvencijos 6 straipsnio pirmosios dalies pažeidimą. Pareiškėjo skundas dėl Konvencijos 6 straipsnio antroje dalyje numatyto nekaltumo prezumpcijos principo jo atžvilgiu pažeidimo buvo atmestas. Teismas pabrėžė, kad nekaltumo prezumpciją gali pažeisti ne tik teisėjas ar teismas, bet ir kitos valdžios institucijos, įskaitant prokurorus. Tačiau ar buvo pažeista nekaltumo prezumpcija, teismas turi nuspręsti pagal konkrečias aplinkybes, kuriomis ginčijamas teiginys buvo išsakytas. Šios bylos priimtame sprendime dėl jos priimtumo buvo analizuojami tokie Lietuvos valdžios institucijų, įskaitant Lietuvos Respublikos generalinį prokurorą, teiginiai, kad pareiškėjas yra „vienas iš

¹³² Švedas G., Milašiūtė V. Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos žmogaus teisių teismo sprendimai prieš Lietuvos Respubliką. 1997 01 01 – 2001 01 01. Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2001. P. 198.

nusikalstamo pasaulio lyderių“ arba „kad jo kaltė įrodyta“ (iki teismo galutinio nuosprendžio priėmimo) ir panašiai. Nors rėmimasis Konvencijos 6 straipsnio antrosios dalies pažeidimu dėl teiginio, kad H. Daktaras „vienas iš nusikalstamo pasaulio lyderių“ buvo atmestas, kadangi „aukštų pareigūnų pastangos buvo išsakytos politiniame kontekste, siekiant paaiškinti visuomenei administracinių valdžios institucijų elgesį sulaikant pareiškėją, be to, minėtas pastabas paskatino ir neginčijami faktai, kaip pareiškėjo ankstesni nuteisimai bei iškelta byla dėl chuliganizmo ir kita. Todėl Teismas šią skundo dalį įvertino kaip aiškiai nepagrįstą Konvencijos 35 straipsnio trečiosios dalies požiūriu ir atmetė pagal 35 straipsnio ketvirtąją dalį. Dėl teiginio, kad pareiškėjo „kaltė buvo įrodyta parengtinio tardymo metu surinktais įrodymais“, Europos žmogaus teisių teismas pabrėžė, kad šie žodžiai kelia sudėtingus teisės ir faktų aiškinimų klausimus, kurių sprendimas priklauso nuo bylos iš esmės nagrinėjimo. Tačiau 2000 m. spalio 10 d. šios bylos sprendime Teismas atmetė ir aptartą skundo dalį dėl nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimo, kadangi šiuo atveju, Teismo nuomone, buvo kalbama ne apie tai, ar įrodymai pagrindžia pareiškėjo kaltę, apie tai sprendžia ne prokuroras, o būtent buvo sprendžiama, ar bylos medžiagoje pakako pareiškėjo kaltės įrodymų, kad byla būtų perduota teismui. Pažymėtina ir tai, kad H. Daktarui šioje byloje nebuvo priteista materialinė kompensacija, nes Teismas pabrėžė, kad Konvencijos 6 straipsnio pirmosios dalies pažeidimo nustatymas savaime yra pakankamas teisingas atlyginimas remiantis Konvencijos 41 straipsniu. Lietuvos Respublikos Vyriausybė buvo įpareigota sumokėti tik 10 354 litus bylinėjimosi išlaidų.

Šlezevičius prieš Lietuvą (Nr. 55479/2000)

Šlezevičius savo peticiją grindė nepagrįstai ilga baudžiamosios bylos tyrimo trukme. Bylos tyrimo terminai, jo nuomone, pažeidė Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje garantuojamą teisę į teisingą teismą per pagrįstą laiką. 2001 m. lapkričio 13 d. sprendime Europos žmogaus teisių teismo Trečioji kolegija nustatė buvus Konvencijos 6 straipsnio pirmosios dalies pažeidimą ir priteisė 30 000 litų neturtinei žalos atlyginimo bei 70 000 litų atlyginti turėtas teismo išlaidas.

Byloje buvo sprendžiama, ar laiko tarpas nuo 1996 m. sausio 24 d. (Teismo pozicija) iki 2000 m. balandžio 18 d. atitinka „protingo laiko“ terminą, numatytą Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje, pagal kurią kiekvienas asmuo, sprendžiant jam pateikto baudžiamojo kaltinimo klausimą, turi teisę į teismą per kiek įmanoma trumpiausią laiką. Byla truko ketverius metus du mėnesius ir 25 dienas. Teismas pabrėžė, kad „protingas proceso laikas“ turi būti vertinamas pagal konkrečios bylos aplinkybes, atsižvelgiant į Teismo praktikoje taikomus kriterijus, ypač analizuojant bylos kompleksškumo klausimą ir peticijos pateikėjo bei bylą tiriančių pareigūnų elgesį. Nors Teismas pripažino, kad byla yra sudėtinga ir kompleksinė,

tačiau pabrėžė, kad byla tiriantys pareigūnai neparodė nei pakankamo griežtumo, nei stropumo. Lietuvos teismai atsisakė nagrinėti byla tris kartus: 1997 m., 1998 m. ir 1999 m., nurodydami, kad pateikiami kaltinimai nėra aiškūs. Į bylos procesą buvo įtrauktas ir Konstitucinis Teismas. Tačiau aiškūs ir konkretūs kaltinimai nebuvo suformuluoti, o teisminis bylos nagrinėjimas neįvyko. Teismas taip pat nustatė, kad peticijos pateikėjas nėra kaltas dėl minėtų delsimų, jo veiksmuose negalima įžiūrėti jokio nepateisinamo elgesio, todėl, Teismo nuomone, bylos tyrimo procesas buvo per ilgas ir neatitiko Konvencijos 6 straipsnio pirmojoje dalyje numatyto „protingo laiko“ principo.

Raišelis prieš Lietuvą (Nr. 37195/97)

Šioje byloje, kaip ir *Jėčius prieš Lietuvą* byloje, buvo analizuojama prevencinio sulaikymo problema. Įdomu, kad būtent šioje byloje pirmą kartą Lietuvos Respublika pasiekė taikų susitarimą su peticijos pateikėju, Vyriausybė įsipareigojo sumokėti 12 000 litų kompensaciją. Europos žmogaus teisių konvencijos 39 straipsnyje numatyta, kad pavykus pasiekti taikų susitarimą, Teismas išbraukia peticiją iš bylų sąrašo ir savo sprendime glaustai išdėsto faktus ir pasiektą susitarimą. Europos žmogaus teisių teismas pasiekus taikų susitarimą išbraukė šią bylą iš sąrašo 2000 m. vasario 29 dieną.

3.2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų įgyvendinimo problemos - iššūkis Lietuvos baudžiamajai politikai

Išnagrinėjus bylas prieš Lietuvos Respubliką, kuriose Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimus, pateiksime Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatų įgyvendinimo problemas, kurias reikia spręsti tobulinant Lietuvos baudžiamąją politiką.

Pažymėtina, kad kai kurios pralaimėtos bylos iš esmės rodo, kad Konvencijos ratifikavimo metu 1995 m. balandžio 27 d. Lietuvos teisės normos ne visiškai atitiko Konvencijoje numatytus žmogaus teisių ir laisvių apsaugos standartus. Tai yra Lietuvos vidaus teisė nebuvo visiškai suderinta su Konvencijos reikalavimais arba tam tikri Konvencijoje numatyti principai nebuvo taikomi Lietuvoje. Taigi tam tikrų pažeidimų šiuo pagrindu buvo galima tikėtis jau Konvencijos ratifikavimo metu. Tai visų pirma rodo tuo metu galiojusi asmens prevencinio sulaikymo galimybė, kuri buvo nagrinėjama ir vertinama *Jėčiaus prieš Lietuvą* byloje. Ši Baudžiamojo proceso kodekso norma panaikinta anksčiau, nei buvo priimtas Europos žmogaus teisių teismo sprendimas šioje byloje, nes Konvencijos 5 straipsnio pirmos dalies c punkto taikymo praktika aiškiai rodė, kad pagal šį punktą negalima pateisinti prevencinio asmens sulaikymo. Išvada dėl Lietuvos įstatymų ir Konvencijos neatitikimo darytina ir *Valašino prieš Lietuvą* bei *Puzino prieš*

Lietuvą peticijose dėl Konvencijos 8 straipsnio pirmojoje dalyje garantuojamo korespondencijos slaptumo principo pažeidimo. Nors pagal Konvencijos 8 straipsnio antrąją dalį leidžiama tik tam tikrais atvejais riboti naudojimąsi korespondencijos neliečiamumo teise, tam turi būti įstatyme aiškiai numatyti ir apibrėžti pagrindai, taip pat nurodytas teisėtas tikslas, būtinas demokratinės visuomenės labui. Be to, įstatymai turi numatyti ir atitinkamas tokio asmens apsaugos garantijas. Šių taisyklių yra laikomasi Europos žmogaus teisių teismo praktikoje. Šiuo požiūriu Lietuvos įstatymai neatitiko minėtų principų, todėl buvo konstatuoti Konvencijos 8 straipsnio pažeidimai abiejose bylose. Tai pačiai teisei problematikai galima priskirti ir bylą *Birutis ir kiti prieš Lietuvą* (joje buvo nagrinėjamas nuteisimo remiantis įslaptintų liudytojų parodymais bei kaltinamojo teisės apklausti įslaptintus liudytojus klausimai). Strasbūro teismo praktikoje yra aiškiai laikomasi ir vadovaujamosi principais, kad visada turi būti sudaryta galimybė duoti klausimus ir įslaptintam liudytojui, nes antraip bus pažeistos Konvencijos 6 straipsnio trečiosios dalies garantijos. Tai ir buvo konstatuota byloje *Birutis ir kiti prieš Lietuvą*, nes Lietuvos Respublikos BPK tokių garantijų nenumatyta.

Minėti sprendimai suponuoja mintį, kad praėjus net penkiolikai metų nuo Konvencijos ratifikavimo Lietuvoje dienos, būtų pravartu dar kartą įvertinti, ar Lietuvos Respublikos teisės aktų nuostatos atitinka Konvencijos teisę. Tai padėtų užbėgti už akių galimiems būsimiems sprendimams bylose prieš Lietuvą, kuriuose gali būti nustatomi Konvencijos pažeidimai.

Kita dalis bylų iš Lietuvos, kuriose yra priimti galutiniai sprendimai, kelia jau ne Lietuvos teisės aktų nuostatų sutikimo su Konvencija klausimą, bet ir Konvencijos nuostatų praktinio taikymo problemų. Pirmosiose peticijose prieš Lietuvą dažniausiai buvo nustatomi pažeidimai dėl Lietuvos Respublikos įstatymų netobulumo, o vėlesnėse bylose vyrauja pažeidimai dėl netinkamo įstatymų taikymo bei Konvencijos normų ir jos taikymo praktikos neišmanymo. Nors Lietuvos teisės normos šiuo atveju gali būti laikomos atitinkančiomis Konvencijoje numatytus standartus, problemų kelia šių standartų praktinis įgyvendinimas. Tai aiškiai rodo *Šleževičiaus prieš Lietuvą* byla, kurioje buvo sprendžiamas teisės į teismą „per įmanomai trumpiausią“ arba per „protingą laiką“ klausimas. Nors Lietuvos teisės nuostatos šiuo požiūriu lyg ir nekelia didesnių problemų, praktinio jų taikymo klausimai yra sudėtingi. Praktinio įstatymų taikymo problema kilo ir *Daktaro prieš Lietuvą* byloje, kurioje buvo sprendžiamas „teismo objektyvumo ir nešališkumo“ principas. Ypač aptariama problema akivaizdi bylose *Stašaitis prieš Lietuvą* (teisės skubiai kreiptis į teismą požiūriu) bei *Butkevičius prieš Lietuvą* (akivaizdus nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimas). Tobulinant Konvencijos reikalavimų praktinį įgyvendinimą, reikėtų ne tik toliau gerinti teisėjų mokymą, bet ir organizuoti atitinkamus mokymus Konvencijos ir jos taikymo praktikos klausimais tiek prokurorams, tiek policijos, tiek laisvės atėmimo įstaigų pareigūnams, kitiems valstybės tarnautojams bei pareigūnams, dirbantiems su žmogaus teisėmis susijusiose

srityse. Be to reikėtų daugiau dėmesio skirti informuoti Lietuvos valdžios ir valdymo institucijas bei visuomenę apie Europos žmogaus teisių teisme priimtus sprendimus prieš Lietuvą, jų turinį ir bylos aplinkybes, atkreipiant dėmesį į Lietuvos teisės aktų ar jų taikymo praktikos ydingumą, pateikiant siūlymus juos keisti ar tobulinti ir panašiai. Būtina spartinti ir priimtų sprendimų prieš Lietuvą vertimą į lietuvių kalbą, kadangi šios srities literatūros lietuvių kalba yra ypač maža.

Svarbu pažymėti, kad nepriimtinomis paskelbtos peticijos, pavyzdžiui, *Jasinskij ir kiti prieš Lietuvą* (Nr. 38985/97, rugsėjo 9 d. Europos žmogaus teisių komisijos (Antrosios kolegijos) sprendimas dėl pareiškimo nepriimtumo), taip pat *Baškauskaitė prieš Lietuvą* (Nr. 41090/98, 1998 m. spalio 21 d. Europos žmogaus teisių komisija (Antroji kolegija) paskelbė pareiškimą esant nepriimtina), *Ganusauskas prieš Lietuvą* (Nr. 47922/99, 1999 m. rugsėjo 7 d. Europos žmogaus teisių teismas (Trečiasis skyrius) paskelbė peticiją nepriimtina, *Mačionienė prieš Lietuvą* (Nr. 32104/96, 1997 m. sausio 15 d. Europos žmogaus teisių komisijos (Antrosios kolegijos) paskelbta nepriimtina) ir kitos rodo aiškų jų nepagrįstumą pagal Konvencijos 35 straipsnio trečiąją ir ketvirtąją dalis.

Jasinskij ir kiti prieš Lietuvą peticijoje teigiama (nors nesiremama jokiais Konvencijos ir jos protokolų straipsniais), kad Lietuvos vyriausybės institucijos, neišpirkdamos fiksuoto termino TSRS valstybės vidaus obligacijų, fakultatyviai išperkamų loterijos būdu, atėmė neva jų teisę į nuosavybę.¹³³ Įdomu šioje peticijoje tai, nors Europos žmogaus teisių komisija ir pripažino, kad obligacijos gali būti laikomos „nuosavybe“ pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį, tačiau vertybiniai popieriai buvo reikalavimai Tarybų Sąjungai, valstybei, kuri nebuvo Konvencijos dalyvė ir kuri 1991 m. nustojo egzistuoti. Lietuva nėra TSRS teisių perėmėja ir negali atsakyti už kitos valstybės skolas, be to, Konvencija negarantuoja teisės į diplomatinę gynybą ar kitas tokio pobūdžio priemones. Ši peticija buvo paskelbta *ratione materiae* nesuderinama su Konvencijos nuostatomis ir atmesta. *Ratione materiae* nesuderinamumas su Konvencijos nuostatomis buvo konstatuotas ir *Baškauskaitės prieš Lietuvą* peticijoje, kurioje skundžiamasi Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnyje numatytos teisės į rinkimus pažeidimu, kai buvo atimta galimybė iškelti savo kandidatūrą Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose. Komisija aiškiai dar kartą pabrėžė, kad teisė į rinkimus taikoma „renkant įstatymų leidybos institucijas“, bet nėra taikoma valstybės vadovo rinkimams. Peticijoje *Mačionienė prieš Lietuvą* buvo pabrėžtas ir Konvencijos taikymo *ratione temporis* aspektas dėl faktų, įvykusių iki Konvencijos įsigaliojimo Lietuvai. Panagrinėjus minėtas nepriimtinomis paskelbtas peticijas, darytina išvada, kad Lietuvos visuomenė nėra pakankamai informuota apie Konvencijos taikymo ypatumus valstybės vidaus teisėje, jos nuostatas bei šių nuostatų aiškinimo ir taikymo praktiką Strasbūre, nors kai kurių

¹³³ Švedas G., Milašiūtė V. Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos žmogaus teisių teismo sprendimai bylose prieš Lietuvos Respubliką 1997 01 01 – 2001 01 01. Vilnius, 2001. p. 28.

Konvencijos nuostatų aiškinimas jau yra aiškiai išplėtotas ir nusistovėjęs Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje. Tuo tarpu Lietuvos peticijos yra grindžiamos su tuo aiškinimu ne visada susijusiais ir pagrįstais argumentais. Tai patvirtina, kad visuomenei trūksta pagrįstos ir visapusiškos informacijos Konvencijos nuostatų aiškinimo ir praktinio taikymo klausimais. Plačiau visuomenei ne visada suprantama ir tai, kodėl bylas Europos žmogaus teisių teisme laimi tokios ryškios politinės figūros kaip buvęs parlamentaras ir krašto apsaugos ministras A. Butkevičius ar buvęs Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas A. Šleževičius. Todėl dažnai pasigirsta ne visai pagrįstų užuominų, kad galbūt Europos žmogaus teisių teismas taip pat ne visada gali būti laikomas nešališka tarptautine teismo institucija, teisingai sprendžiančia bylas. Dar stipresnis visuomenės pesimizmas, kai bylas laimi tokie asmenys kaip, pavyzdžiui, H. Daktaras. Tokia visuomenės pozicija rodo, kad trūksta visapusiškos ir detalios informacijos Konvencijos nuostatų aiškinimo ir jos praktinio taikymo klausimais.

Kelia nerimą ir tai, kad tam tikros Lietuvos teisės normos iki šiol nėra suderintos su Konvencijos reikalavimais. Pabrėžtina, jog yra nemažai Lietuvos teisės normų nuostatų, kurios iki šiol kelia didelių jų atitikties Europos žmogaus teisių konvencijos reikalavimams abejonių. Apibendrinant galima teigti, jog būtų tikslinga sudaryti darbo grupę, kuri dar kartą išanalizuotų Lietuvos teisės normų ir Konvencijos sutikimo klausimą ir pateiktų praktines šių normų tobulinimo rekomendacijas. Taip pat daugiau dėmesio skirti teisės aktų priėmimo ar jų pakeitimo ir papildymo procesams, kurių metu priimamų ar keičiamų teisės aktų nuostatos būtų derinamos su Konvencijos reikalavimais bei jos taikymo praktikos suformuotais principais. Be abejo, reikėtų nepamiršti ir valstybės politikų, pareigūnų bei tarnautojų mokymo Europos žmogaus teisių konvencijos klausimais, o visuomenę nuolat informuoti apie Europos žmogaus teisių teisme priimamus sprendimus, jų turinį ir specifiką.

Naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas nustato aiškias nuostatas baudžiamųjų bylų atnaujinimui dėl Europos žmogaus teisių teismo priimtų sprendimų bylose prieš Lietuvą.

3.3. Įkalinčių asmenų teisės – Lietuvos baudžiamosios politikos problema

2007 – 2008 m. į viešumą iškilo nemažai informacijos apie įkalinimo įstaigose klestinčią kriminalinio pasaulio subkultūrą, kuriai būdinga nelygybė ir smurtas santykiuose tarp kalinių. Įkalinčių asmenų resocializacijai trukdė įkalinimo įstaigų perpildymas, nedarbas, priklausomybė nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, didelė įstaigų darbuotojų kaita, nepakankamas darbuotojų profesinis parengimas ir darbuotojų trūkumas. Itin nedidelis skaičius asmenų atliko bausmę resocializacijai palankesnėje aplinkoje – atviro kalinimo įstaigoje.

2007 – 2008 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose klestėjo kriminalinio pasaulio subkultūra – neformali nuteistųjų kastų sistema, kuri remiasi nuteistųjų hierarchija, lemia prievartą ir panaikina resocializacijos galimybę. Pavyzdžiui, 2007 m. buvo nustatyta, kad Alytaus pataisos namuose nuteistieji valgė iš skirtingų spalvų dubenėlių, o išėmus iš apyvartos žemiausios nuteistųjų kastos spalvos dubenėlius, jie buvo priversti badauti.¹³⁴ Efektyvių priemonių kovoti su šiuo reiškiniu įkalinimo įstaigose 2007 – 2008 m. nebuvo imtasi.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė, atsakydama į Europos Tarybos Komiteto prieš kankinimus išreikštą susirūpinimą dėl paplitusios nusikaltėlių subkultūros įstaigose, 2006 m. nurodė, kad siekiant išgyvendinti nelygybę ir prievartą tarp nuteistųjų, yra įgyvendinamos specialios programos, tačiau Seimo kontrolieriai pastebi, kad gaunami nuteistųjų skundai dėl patiriamo smurto rodo, kad šios priemonės nėra efektyvios, o kai kurios jų liko neįgyvendintos.¹³⁵

2009 m. pradžioje Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu buvo patvirtinta Kriminalinės subkultūros apraiškų laisvės atėmimo vietose prevencijos programa. Svarbu užtikrinti, kad ši programa būtų efektyviai įgyvendinta. Be to, daugiau dėmesio turėtų būti kreipiama į pirmos grandies jaunesniųjų pareigūnų tinkamą parengimą darbu. Kaip pastebi Lietuvos pataisos įstaigų profesinės sąjungos vadovas, šių pareigūnų mokymai yra sutrumpinti iki vieno mėnesio, jų metu dėstomi pagrindiniai apsaugos ir priežiūros principai ir teisės aktai, praktiškai eliminuojant psichologiją, etiką ir kitas svarbias disciplinas, be kurių negali dirbti pareigūnas, tiesiogiai bendraujantis su įkalintais asmenimis. Po įvadinio mokymo parengimas baigiasi, neorganizuojami jaunesniųjų pareigūnų tobulinimosi kursai.¹³⁶

Įkalinimo įstaigų subkultūros dalis – narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimas. Jų vartojimas yra pagrindinė ŽIV plitimo įkalinimo įstaigose priežastis. Nors 2006 m. atėmus teisę įkalintiesiems gauti siuntinius su maisto produktais, statistiniai duomenys liudija narkotinių, psichotropinių medžiagų ir spiritinių gėrimų vartojimo mažėjimą, tačiau problema išliko. Yra pagrindo manyti, kad formali statistika neatspindi realios situacijos, nes nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų priklausančių asmenų skaičius nemažėja. Tačiau kita vertus, nėra žinoma, kiek asmenų į įkalinimo įstaigas patenka jau būdami priklausomi nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų ir kiek tokiais tampa įkalinimo įstaigose. Bet kuriuo atveju priklausomybė nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų sergantiems asmenims būtina užtikrinti tinkamą gydymą. Šiuo metu taikomos šviečiamojo pobūdžio prevencinės programos nėra pakankamos. Taip pat svarbu užtikrinti gydymo tęstinumą į laisvę išėjusiems ŽIV nešiotojams.¹³⁷

¹³⁴ LR Seimo kontrolierių 2007 m. veiklos ataskaita, p. 36.

¹³⁵ Ten pat.

¹³⁶ Mickevičius H., Samuolytė J. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007 – 2008 apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2009. p. 83.

¹³⁷ Kontrimavičiūtė I. Kalėjime – narkotikų puota, Sekundė, 2007 09 25.

Nuteistųjų bendruomenės tarpusavio santykius, jų santykius su įstaigų darbuotojais, silpnesniųjų saugumą ir nuteistųjų resocializaciją neigiamai veikia įkalinimo įstaigų perpildymas. Lietuvoje daugelis įkalinimo įstaigų yra perpildytos. 2008 m. spalio mėnesio duomenimis, buvo perpildytas Kauno ir Šiaulių tardymo izoliatoriai, Lukiškių kalėjimas – tardymo izoliatorius ir Laisvės atėmimo vietų ligoninė. Nors kitose įkalinimo įstaigose formalus įkalintųjų skaičius pagal esamų vietų kriterijų nebuvo viršytas, Alytaus, Marijampolės ir Pravieniškių 2 – uosiuose pataisos namuose buvo laikoma daugiau kalinių, nei numatyta galiojančiose Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse.¹³⁸

Laisvės atėmimo vietų ligoninėje buvo nustatyta, kad dėl perpildyto vidaus ligų skyriaus neįmanoma kiekvieno ligonio lovai skirti higienos normų reikalavimuose numatyto 7 m² ploto, dauguma palatų perpildytos, palatų inventoriūs nusidėvėjęs, dalis čiužinių suplyšę, spintelių ir stalų paviršių dažai nusilupę, ir tai trukdo paviršius tinkamai valyti ir dezinfekuoti. Tyrimo metu laisvės atėmimo vietų ligoninės administracija paaiškino, kad ligoninė visą skiriamą finansavimą panaudoja įstaigos remontui ir atnaujinimui, tačiau skiriamų lėšų nepakanka užtikrinti pacientų priežiūros sąlygas pagal teisės aktuose numatytus reikalavimus.¹³⁹

Sprendžiant įkalinimo įstaigų perpildymo problemą, buvo patvirtinta 2004 – 2009 m. Įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo programa, kurioje numatyta, kad įkalinimo įstaigose neliks gyvenamųjų patalpų su daug miegamųjų vietų, tačiau renovuotose Kybartų pataisos namuose ir Vilniaus 2 – ūjų pataisos namų naujai pastatytose gyvenamosiose patalpose 2007 m. buvo apgyvendinama iki 12 asmenų vienoje vietoje.¹⁴⁰

Darbo įkalinimo įstaigoje neturėjimas prisideda prie darbinių ir socialinių įgūdžių praradimo arba neįgijimo, kurie yra būtina sąlyga siekiant susirasti darbą ir legalų pajamų šaltinį, palikus įkalinimo įstaigą. Neturėdami galimybės dirbti, kai kuriose įkalinimo įstaigose nuteistieji priversti praleisti iki 23 val. per parą uždaroje kameroje be jokio užsiėmimo. Pavyzdžiui, Lukiškių tardymo izoliatoriuje – kalėjime pasivaikščiojimams skiriama 1 – 1,5 val. Per parą. Nedarbas taip pat sumažina galimybes atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą.

Dirbančių kalinių skaičius Lietuvoje išlieka vienas mažiausių Europos Sąjungoje. Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos duomenimis, 2008 m. pradžioje įkalinimo įstaigoje buvo įdarbinta penktadalis visų nuteistųjų.¹⁴¹ Departamento 2008 m. rugsėjo mėnesio

¹³⁸ Mickevičius H., Samuolytė J. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007 – 2008 apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2009. p. 83.

¹³⁹ LR Seimo kontrolierių 2008 m. veiklos ataskaita, p. 36.

¹⁴⁰ LR Seimo kontrolierių 2007 m. veiklos ataskaita, p. 36.

¹⁴¹ Neviera V. Kodėl dirba tik penktadalis kalinių, Veidas 2008 03 10. Nr. 10. P. 38.

duomenimis, kalintiems asmenims buvo pareikšta ieškinių už 37 mln. litų, o iš darbo užmokesčio išskaičiuota 337,7 tūkst. litų.¹⁴²

2007 – 2008 m. Kalėjimų departamentas vykdė 2005 m. pradėtą nuteistųjų integracijos į darbo rinką projektą „Išrinktieji“, kuriame profesinių žinių ir socialinių įgūdžių įgijo 250 asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę.¹⁴³ Tokia įkalinimo įstaigų veikla neturėjo būti vykdoma kaip vienkartinis projektas, jai turi būti nuolatinė nuosekli veikla.

Nors darbo rinkos sąlygos Lietuvoje iki 2008 m. pabaigos buvo itin palankios nuteistųjų įdarbinimui, situacija iš esmės pasikeitė. Darbas įkalinimo įstaigose pačių kailinių vertinamas kaip privilegija.¹⁴⁴ Dalis nedirbančių nuteistųjų norėtų ir galėtų įsidarbinti, bet tam nėra sąlygų. Įkalinimo sistemos vadovybė savarankiškai ar bendradarbiaudama su privačiais rangovais turi pasirūpinti darbo vietų kaliniams sukūrimu įstaigose arba už jų ribų.

Pažymėtina, jog prieš kelerius metus, keliant kalinių motyvaciją dirbti, būtina gerinti kalinių darbinės veiklos teisinį reguliavimą. Nuteistieji, gaunantys darbo pajamas, turėtų būti apdrausti socialiniu draudimu ir jų darbinė veikla turėtų būti įskaičiuojama į darbo stažą, reikalingą pensijai gauti.¹⁴⁵

Taip pat, atkreiptinas dėmesys, jog didelė įkalinimo sistemos darbuotojų kaita ir jų trūkumas apsunkina įstaigų veiklą, daro neigiamą įtaką jų darbo efektyvumui. Žiniasklaidoje buvo pranešta, kad nuteistieji skundžiasi pasigendą bendravimo su darbuotojais, atsakingais už socialinės reabilitacijos programas.¹⁴⁶ Pagrindinė didelės darbuotojų kaitos ir jų trūkumo priežastis – netinkamos darbo sąlygos.

Kaip teigia buvę Lukiškių tardymo izoliatoriaus – kalėjimo darbuotojai, darbo sąlygos Lukiškių tardymo izoliatoriuje yra itin blogos – dideli darbo krūviai, tvyro psichologinė įtampa, blogi administracijos ir darbuotojų santykiai, o darbo užmokestis nedidelis. Pravieniškių gydymo – pataisos namuose darbuotojai skundėsi sunkiomis darbo sąlygomis, vertimu dirbti jiems nepriklausančius darbus, vyraujančiais nepagarbiais santykiais.¹⁴⁷ Laisvės atėmimo vietų ligoninėje esančios sąlygos netenkina ne tik nuteistųjų, bet ir personalo – įstaigos patalpos ir inventorius nusidėvėję, didžioji dalis medicinos įrangos pasenusi ir susidėvėjusi. Alytaus pataisos namuose darbuotojai verčiami budėti ilgiau nei nustatyta žinybiniuose teisės aktuose. Be to, viename iš

¹⁴² Kalėjimų departamento prie LR teisingumo ministerijos Informacinių sistemų ir projektų skyriaus parengta socialinės reabilitacijos tarnybų veiklos suvestinė už 2008 m. sausio – rugsėjo mėnesius.

¹⁴³ Neviera V. Kodėl dirba tik penktadalis kalinių, Veidas 2008 03 10. Nr. 10. P. 38.

¹⁴⁴ Razmytė J. Darbo jėgos trūkumas privertė atsigręžti į kalinius, LRT Verslo savaitė 2008 01 16.

¹⁴⁵ Mickevičius H., Samuolytė J. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007 – 2008 apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2009. p. 85.

¹⁴⁶ Kucharevič I. Įkalinimo įstaigose – savos taisyklės, Savaitė, 2008 08 24.

¹⁴⁷ Stankevičiūtė R. Kalėjimo sargai mojuoja kaupuokais. Kauno diena 2007 08 07.

pasitarimų, vykusių Teisingumo ministerijoje, buvo išreikštas susirūpinimas nestatutinių, taip pat ir smurtinių, santykių tarp įstaigų darbuotojų apraiškomis.¹⁴⁸

Lietuvos pataisos įstaigų profesinės sąjungos vadovas atkreipė dėmesį į ydingus jaunesniosios grandies pareigūnų paruošimo organizavimo aspektus – mokymai sutrumpinti iki vieno mėnesio, jų metu dėstomi pagrindiniai apsaugos ir priežiūros principai ir tam tikri teisės aktai, beveik eliminuojant psichologiją, etiką ir kitas darbu su įkalintais asmenimis svarbias disciplinas. Po įvadinio mokymo pareigūnas paliekamas savo nuožiūrai, neorganizuojami jaunesniųjų pareigūnų tobulinimo kursai.

Menkas profesinis parengimas lemia netinkamus sprendimus. Pavyzdžiui, Panevėžio pataisos namų administracijai pernelyg siaurai interpretuojant teisės normas, nuteistųjų teisę gauti knygas iš artimųjų buvo nepagrįstai suvaržyta. 2008 m. Seimo kontrolierė nustatė, kad bausmę atliekančios nuteistosios artimųjų joms siunčiamas knygas galėjo gauti tik tokiu atveju, jei artimieji šias knygas paaukodavo įstaigos bibliotekai, nors įstatymas įtvirtina nuteistųjų teisę gauti smulkiuosius paketus su spauda, ir jų kiekis neribojamas. Seimo kontrolierei, norėjusiai atkreipti įstaigos administracijos dėmesį į šią problemą, teko pasitelkti lietuvių kalbos žodyną, pagal kurį sąvoka „spauda“ apima ir knygas.¹⁴⁹

Minėtų problemų visuma sudaro palankią terpę kilti konfliktinėms situacijoms tarp kalėjimo personalo ir bausmės atliekančių asmenų. 2007 – 2008 m. daugiausia nuteistųjų skundų, pateiktų Seimo kontrolieriaus įstaigai, buvo susiję su pareigūnų veiksmais.¹⁵⁰

Darbuotojų trūkimas ir jų nepakankamas profesionalumas dažniausiai lemia, kad Lietuvoje yra paplitęs nuobaudų taikymas įkalinimo įstaigose. Apie 40 proc. visų drausminių priemonių taikymo atvejų sudaro griežčiausios priemonės – uždarymas į baudos ar drausmės izoliatorių arba karcerį, perkėlimas į kamerų tipo patalpas.

Skiriamų nuobaudų pagrindumas kelia abejonių. Pavyzdžiui, 2007 m. gegužės 25 d. Lietuvos Vyriausias administracinis teismas paliko galioti Kauno apygardos administracinio teismo sprendimą, kuriuo buvo panaikintas vienos iš pataisos įstaigų direktoriaus sprendimas uždaryti pareiškėją dešimčiai parų į baudos izoliatorių už tai, kad, administracijos nuomone, pareiškėjas rytinio patikrinimo metu rikiuotėje stovėjo neapsikirpęs, nors iš jo buvo pareikalauta nusikirpti plaukus. Teismai konstatavo, kad teisės aktai nereglamentuoja plaukų ilgio kaliniams ir nenumato pareigos trumpai kirptis.¹⁵¹ Pažymėtina, kad pagal LR bausmių vykdymo kodekso 143 str. 9 d. nuobaudos apskundimas nuobaudos vykdymo nesustabdo.

¹⁴⁸ Teisingumo ministerija: nestatutiniai santykiai pataisos įstaigose egzistuoja? Pareigūnai.lt, <http://www.pareigunai.lt/index.php?page=naujienos&id=141>.

¹⁴⁹ Seimo kontrolierės A. Radzevičiūtės pažyma „Dėl vizito į Panevėžio pataisos namus“, 2008 10 15. Nr. 2/3D-3587.

¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2008 metų veiklos ataskaita, p. 30.

¹⁵¹ Administracinė byla Nr. A²-543/2007, Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo 2007 05 25 nutartis.

Tikėtina, kad prie įkalinimo įstaigų darbuotojų profesionalumo gerinimo prisiės nacionalinio prevencinio mechanizmo stebėti sąlygas laisvės apribojimo institucijose sukūrimas. 2008 m. Seimo kontrolierių įstaigoje buvo įkurta Žmogaus teisių padėties uždaroje laisvės apribojimo institucijose stebėtojų grupė. Jos pagrindinis uždavinys yra vykdyti prevencinę uždaru laisvės apribojimo institucijų stebėseną, siekti užtikrinti šiose institucijose esančių asmenų teisių apsaugą.

Pagal Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendaciją „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ nuteistiems asmenims turėtų būti taikomi minimaliai būtini ir atitinkantys paskirtą bausmę apribojimai; gyvenimas įkalinimo įstaigoje turėtų kuo labiau priartėti prie pozityvių gyvenimo visuomenėje aspektų.¹⁵²

Pagal LR Bausmių vykdymo kodekso 90 str. 1 d., už neatsargius ir nesunkius tyčinius nusikaltimus nuteisti pilnamečiai asmenys teismo sprendimu laisvės atėmimo bausmę gali atlikti atvirose kolonijose. Tačiau Lietuvoje atviroje kolonijoje bausmę atlieka itin nedidelis skaičius asmenų.

Lietuvos bausmių vykdymo teisės aktai nenumato galimybės perkelti laisvės atėmimo bausmę nuteistus asmenis iš uždaru įstaigų į atviras, nors tokia praktika – ypač tuomet, kai iki asmens paleidimo į laisvę lieka nedaug laiko – įprasta daugelyje Vakarų valstybių.¹⁵³

¹⁵² Europos Tarybos rekomendacija R (2006) 2 Dėl Europos kalėjimų taisyklių.

¹⁵³ Mickevičius H., Samuolytė J. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007 – 2008 apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Vilnius, 2009. p. 87.

IŠVADOS

- ✓ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikšmė yra didelė. Visų pirma ši Konvencija įtvirtina gyvybiškai svarbių žmogaus teisių katalogą. Antra, šios Konvencijos dėka sėkmingai susiformavo ir funkcionuoja vienas iš veiksmingiausių tarptautinių žmogaus teisių apsaugos mechanizmų. Lietuvos Respublika 1995 m. balandžio 27 d. ratifikavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Konvencijos kvalifikaciniai raštai buvo deponuoti 1995 m. birželio 20 d. Būtent nuo tos dienos Konvencija pradėjo galioti ir Lietuvos Respublikoje.
- ✓ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją yra neabejotinai pripažinęs reikšmingu konstitucinės teisės šaltiniu, padedančiu spręsti sudėtingas teisės aktų konstitucingumo aiškinimo problemas.
- ✓ Konvencijos nuostatomis neretai remiasi vienokia ar kitokia konstitucinė nuostatų interpretacija; tai sietina su Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Konvencijos teisiniu panašumu.
- ✓ Neabejotina Konvencijos, kaip ir „gyvosios teisės“ (t.y. Europos žmogaus teisių teismo, Europos žmogaus teisių komisijos jurisprudencijos), įtaka konstitucinės justicijos paieškoms, neatsitiktinai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas palaipsniui suformulavo „dviejų aukštų“ Konvencijos panaudojimo sistemą. Konvencijos teksto interpretavimo praktika neturi išnykti iš Konstitucinio Teismo teisėjų akiračio.
- ✓ Konstitucijos ir Konvencijos sąveika suvokiama kaip procesas, verčiantis Konstitucinį Teismą besikeičiančiame tikrovės kontekste ieškoti naujų argumentų, norint pagrįsti konkrečius sprendimus, kuriais laiduojama Konstitucijoje įtvirtintų bendražmogiškų vertybių apsauga.
- ✓ Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Apsaugos Konvencijos pasirašymas liudija jos tikrąją pasiryžimą įsilieti į politines Europos struktūras ir tapti šiuolaikinės civilizacijos standartus atitinkančia valstybe, kurioje didžiausia vertybe pripažįstamos žmogaus saviraiškos valstybėje ir visuomenėje galimybės. Europos žmogaus teisių konvencija suvaidino ir vaidina didelį vaidmenį modernizuojant Lietuvos Respublikos teisės sistemą.
- ✓ Konvencijoje yra įtvirtintas atitinkamas žmogaus teisių katalogas. Reikia pažymėti, kad Konvencijoje įtvirtintos gyvybiškai svarbios žmogaus teisės ir laisvės: teisė į gyvybę, kankinimų, žiauraus elgesio ir žeminančio žmogaus orumą baudimo uždraudimas, vergijos ir priverstinio ar privalomojo darbo uždraudimas, daugybė teisių ir laisvių,

garantuojančių asmens laisvę, teisės į šeimyninio ir privataus gyvenimo apsaugą, teisės ir laisvės, suteikiančios garantijas teismo veikloje.

- ✓ Viena iš konstitucinės justicijos funkcijų yra konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių apsauga. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas atitinkamų teisės aktų atitikimą Konstitucijai, užtikrina pagrindinio įstatymo viršenybę teisės sistemoje. Tuo pačiu jis saugo žmogaus pagrindines teises nuo valdžios institucijų pažeidimų.
- ✓ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 str. 3 d. nustatyta, kad tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalis. Tai principinė nuostata.
- ✓ Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos tekstų lyginamoji analizė leidžia daryti išvadą apie šių aktų turinio giminumą, artimumą. Dar daugiau – kartais net galima teigti, kad Konstitucijoje kone pažodžiui pakartotos Konvencijos atitinkamo straipsnio formuluotės.
- ✓ Lietuvos Respublikos teisinė sistema grindžiama tuo, kad Konstitucijai neturi prieštarauti joks įstatymas ar kitas teisės aktas, taip pat ir jos tarptautinės sutartys. Priešingu atveju Lietuvos Respublika negalėtų užtikrinti Konvencijoje pripažintamų teisių ir laisvių teisinės gynybos, kas yra numatyta jos 13 straipsnyje, sudarančiame Konvencijos nuostatų įgyvendinimo kiekvienos valstybės vidaus teisinėje sistemoje pagrindą.
- ✓ Baudžiamoji politika – tai valstybės politikos vykdoma konstitucinių ir kitų svarbių teisių apsauga baudžiamosios teisės normomis. Baudžiamoji politika apima naujų įstatymų kūrimą, tie jų taikymą. Jų pagrindu nustatomos baudžiamosios atsakomybės ribos bei sąlygos, apibrėžiamos nusikalstamų veikų teisiniai padariniai ir bausmės už jas. Taip pat nustatomos baudžiamojo ir auklėjamojo poveikio priemonės, numatomi baudžiamojo proceso, bausmių vykdymo proceso normos.
- ✓ Valstybė, priimdama baudžiamuosius įstatymus, kurie atskleidžia baudžiamosios politikos kryptingumą, o kartu leidžia įvertinti vykdomos baudžiamosios politikos veiksmingumą. Bendruoju požiūriu baudžiamoji politika turi užtikrinti individo, visuomenės ir valstybės normalaus egzistavimo, funkcionavimo ir evoliucijos sąlygų ir tvarkos apsaugą nuo pavojingiausio elgesio – nusikalstamų veikų.
- ✓ Lietuvos įstatymų leidėjas, sprenddamas nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės problemas, paprastai pasirenka paprasčiausią ir „pigiausią“ būdą – nustatyti baudžiamąją atsakomybę, išplėsti baudžiamosios atsakomybės sąlygas arba sugriežtinti baudžiamajame įstatyme bausmę už tam tikrą veiką. Toks nepagrįstas politikų tikėjimas

baudžiamąja teise ir jos įtaka sprendžiant socialines problemas, kuris būdingas ne tik Lietuvai, tik plečia šios teisės šakos veikimo ribas naujas socialines problemas.

- ✓ Konstitucinių normų ir principų prioritetas bei viršenybė baudžiamosios teisės normų atžvilgiu sukelia pareigą tiek įstatymų leidėjui priimti (pakeisti, papildyti arba panaikinti) reikiamą baudžiamąjį įstatymą savo iniciatyva arba įgyvendinant Konstitucinio teismo nutarimą, tiek teismui, kuris šią pareigą įgyvendina netaikydamas konstitucijai prieštaraujančio baudžiamojo įstatymo arba kreipdamasis į konstitucinį teismą, jei kyla abejonių dėl baudžiamojo įstatymo atitikties konstitucijai.
- ✓ Lietuvoje nusistovėjusi BK pakeitimų ir papildymų įstatymų projektų rengimo praktika rodo tam tikrą baudžiamosios teisės ir kriminologijos mokslo bei politinės valdžios, atsakingos už baudžiamosios politikos formavimą, atotrūkį ir net gi pasyvią konfrontaciją, kurią sukelia skirtingas požiūris į baudžiamąją teisę kaip vieną iš nusikalstamumo kontrolės priemonių.
- ✓ Teisėkūros procese turi būti užtikrinta, kad nebus priimami teisės aktai pažeidžiantys žmogaus teises ir laisves, įtvirtintas Konvencijoje. Norminiai aktai turi būti priimami siekiant įgyvendinti ir plėtoti šias teises ir laisves. Turi būti užtikrintos konkrečios priemonės, skirtos žmogaus teisių ir laisvių laikymosi kontrolei ir mokymui visoje teisėsaugos sistemoje.
- ✓ Lietuva privalo imtis priemonių po Europos žmogaus teisių teismo sprendimų bylose prieš Lietuvą identifikuoti savo žmogaus teisių problemas, įskaitant sisteminės problemos buvimą ir šios problemos ištakas, bei imtis priemonių šioms problemoms pašalinti ir peticijų galimam srautui į Strasbūro teismą dėl šios problemos panaikinti. Šiam tikslui pasiekti turi būti keičiami jau galiojantys įstatymai bei imamasi priemonių garantuoti, kad priimami teisės aktai atitiktų Lietuvos prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus. Lietuva turi imtis priemonių sustabdyti „pasikartojančias bylas“ Europos žmogaus teisių teisme, įvedant naujas efektyvias vidaus teisinės gynybos priemones ar revizuojuojant jau esamas, visų pirma siekdama sutrumpinti bylų ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo terminus, vykdyti nacionalinių teismų priimtus sprendimus ir pan.
- ✓ Lietuva privalo užtikrinti, kad priimamų ar jau galiojančių teisių aktų patikrinimas, ar jie atitinka Europos žmogaus teisių konvencijos bei jos praktikos reikalavimus vyktų nuolat; galima sukurti specialius mechanizmus ar procedūras, kurios garantuotų greitą įstatymų pakeitimo procesą ar administracinės praktikos gerinimo procesą, siekiant užkirsti kelią galimiems Konvencijos pažeidimams.
- ✓ Lietuva privalo garantuoti, kad Europos žmogaus teisių konvencijos bei jos praktikos reikalavimai būtų įvesti į kvalifikacijos kėlimo kursus, įskaitant teisėjų, prokurorų,

policijos pareigūnų, laisvės atėmimo vietų pareigūnų, advokatų, taip pat šiose institucijose dirbančio personalo mokymo programas, siekiant ne tik tinkamai parengtų įstatymo nuostatų, bet ir tinkamo šių įstatymų nuostatų taikymo. Tai ypač svarbu Lietuvai keliant administracinius gebėjimus.

- ✓ Įkalintų asmenų teisių padėtis praktiškai nekito, tačiau apie ją imta viešai kalbėti - 2007 – 2008 metais į viešumą iškilo nemažai informacijos apie įkalinimo įstaigose klestinčią kriminalinio pasaulio subkultūrą, kuriai būdinga nelygybė ir smurtas santykiuose tarp kalinių. Įkalintų asmenų resocializacijai taip pat trukdė įkalinimo įstaigų perpildymas, nuteistųjų nedarbas, priklausomybė nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, didelė įstaigų darbuotojų kaita bei jų trūkumas, nepakankamas jų profesinis parengimas. Nepaisyta ES praktikos taikyti proporcingą laisvės ribojimą, itin nedidelis skaičius asmenų atliko bausmę resocializacijai palankesnėje aplinkoje – atviro kalinimo įstaigoje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. LR Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. LR Baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
3. LR Baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
4. LR Darbo kodeksas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 64–2569.
5. LR Tarptautinių sutarčių įstatymas // Valstybės Žinios, 1999.07.09, Nr. 60.
6. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija 1950-11-04. (V.Ž. 2000. Nr. 96-3016).
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai, 1 knyga (1993-1995), V., 1998.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos radijo ir televizijos statuto 7 bei 9.3 straipsnių, taip pat dėl Radijo ir televizijos programų transliavimo valstybinių įrenginių nuomos privačioms redakcijoms konkursų organizavimo techninės komisijos nuostatų 3 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai, 1 knyga (1993-1995), V., 1998.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada „ Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Keturtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo aktai, 1 knyga (1993-1995), V., 1998.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ //Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, t. 6, V., 1996.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ //Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, t. 6, V., 1996.

12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 “Dėl alkoholio reklamos kontrolės” atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ //Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, t. 8, V., 1997.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 20 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ //Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai, t. 10, V., 1998.
14. Europos žmogaus teisių komisijos ir Europos žmogaus teisių teismo sprendimai bylose prieš Lietuvą (1997 01 01 – 2001 01 01). V. Teisinės informacijos centras, 2001.
15. Abramavičius A. ir kt. Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimas Lietuvos baudžiamojoje teisėje. Vilnius, 2005.
16. Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. Vilnius, Eugrimas, 2000.
17. Baltutytė E. Socialinės ekonominės teisės ir konstitucija: kai kurie lyginamieji aspektai // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius, 1998.
18. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius, 2001.
19. Berger V. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. V., 1997.
20. Bluvšteinas J. Statistika ir tikrovė // Kriminalinė statistika. Mokslo darbai. Vilnius, 1995, t. 4.
21. Jarašiūnas E. Konstitucijos 18 straipsnio komentaras // Teisės problemos. 1999/ 1–2.
22. Jočienė, D. Čilinskas, K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Teisė projektų ir tyrimų centras, Antrasis atnaujintas ir papildytas leidimas, 2005.
23. Jočienė, D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Eugrimas. 2001. Antras pataisytas ir papildytas leidimas.
24. Jočienė D. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija: Įgyvendinimo mechanizmo tobulinimo perspektyvos// Teisės problemos. 1998, Nr. 1.
25. Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Vilnius, 2001.
26. Jočienė D. Europos žmogaus teisių konvencija Lietuvos teisės sistemoje: Europos žmogaus teisių teismo ir Lietuvos teismų santykis. Teise, 2007. t. 62.

27. Jočienė D. Probleminiai Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos taikymo Lietuvoje teisėje aspektai. *Justitia*. 1998, Nr. 1.
28. Justickis V. *Kriminologija*. I dalis. Vilnius. 2001.
29. Lietuvos teisės kūrimo principai: tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995.
30. Makauskas B. *Istorijos vadovas*. Šviesa. 2007.
31. Maslow A. *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius, 2006.
32. Pumputis A. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas. Vilnius, 2002.
33. Švedas G. Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius. 2003.
34. Švedas G. Baudžiamoji politika ir ją formuojantys veiksniai. *Teisė* 2006, T. 59.
35. Švedas G., laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai. Vilnius, 2003.
36. Tarptautiniai dokumentai. Europos Tarybos dokumentų rinkinys. T. 1. Konvencijos ir papildomi protokolai. – Vilnius, 2002.
37. Tarptautinės teisės enciklopedija.
38. Vadapalas V. *Tarptautinė teisė*. Bendroji dalis. Vilnius, Eugrimas, 1998.
39. Vaišvila A. *Teisės teorija: vadovėlis*. Vilnius, Justitia, 2004.
40. *Žmogaus teisės (regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys)*. Vilnius, 1993.
41. *Žmogaus teisės: Europos Tarybos ir Europos Sąjungos dokumentai*. Lietuvos žmogaus teisių centras. V., 2000.
42. *Academy Trading Ltd. and Others v. Greece*, no. 30342/96, 4.4.2000, § 43.
43. Frowei/Peukert. *Europäische menchenrechtskonvention*. EMRK-Kommentar. 2 Aufl. Kehl; strassburg; Arlington: N.P.Engel verlag, 1996.
44. J. Rideau "La coexistence des systemes de protection des droit fondamentaux dans la communauté européenne et ses états-membres"//*Annuaire international de justice constitutionnelle*, Vol. VII, 1991, Paris, Economica, PUAM, 1993.
45. <http://www.infolex.lt/praktika/demo/Default.aspx?id=20&item=doc&aktoid=25174> - žiūrėta 2010 08 01.
46. http://lt.wikipedia.org/wiki/Nullum_crimen_sine_lege - žiūrėta 2010 08 01.